ÂRİFLERİN SATRANCI

Satranc-ı Urefâ Şerhi

(Enîsü'l-hâifîn ve Semîrü'l-âkifîn)

Şerh: Seyyid Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî

Yayına Hazırlayan: Hacı Bayram Başer

ÂRİFLERİN SATRANCI
Satranc-ı Urefâ Şerhi
(Enîsü'l-hâifîn ve Semîrü'l-âkifîn)
Şerh: Seyyid Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî

SUFİ KİTAP | 230
tasavvuf klasikleri | 75

editör EMİNE SARAÇ

kapak tasarımı KISMETGÜL ALBAYRAK

iç tasarım NUR KAYAALP

1. baskı Aralık 2025, İstanbul

isbn ISBN: 978-625-5803-04-7

SUFİ KİTAP
Bahçelievler Mah.
Zübeyde Hanım Cad. No: 8
Üsküdar / İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

sufi.com.tr
sufi@sufi.com.tr
sufikitap

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Çınar Matbaacılık
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:
34 Kat: 5 Bağcılar / İstanbul
Telefon: (0212) 628 96 00
Matbaa Sertifika No: 45103

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Timaş Yayın Grubu bünyesinde faaliyet gösteren Sufi Kitap'a aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Hacı Bayram Başer

1985 Kırşehir doğumlu. 2006'da İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2015'te aynı üniversitede "Sünnî Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)" başlıklı doktora tezini tamamladı. *Şeriat ve Hakikat: Tasavvufun Süreci, Sûfîler ve Sultanlar: Klasik Dönemde Tasavvuf-Siyaset İlişkileri* başlıklı kitaplarının yanında makaleleri, bildirileri ve çevirileri bulunmaktadır. Çalışmalarını tasavvufun teşekkül süreci üzerine yoğunlaştıran Başer, halen Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 9

Müellif Hakkında / 13

Mukaddime / 16

Tembih / 18

Giriş / 23

Kul Kimdir? Kaç Çeşit Kul Vardır? / 23
Yokluk ve Yokluğun Kısımları / 25
Ma'dûm (Yok Olan) ve Kısımları / 29
Varlık ve Kısımları / 29
Mevcut ve Kısımları / 31
Seyir ve Kısımları / 31
Varlığın Mertebeleri / 32
Âlem ve Mertebeleri / 35

Âriflerin Satrancında Bulunan Menzillerin Şerhi / 51

1) Yokluk (*Adem*) / 51
2) Varlık Doğumu (*Vilâdetü'l-vücûd*) / 52
3) Rıza Kapısı (*Bâbu'r-rızâ*) / 52
4) Şehvet / 52
5) Zillet (*Mezellet*) / 53
6) Yerin Dibi (*Tahte's-serâ*) / 53
7) Bilgisizlik (*Cehâlet*) / 53
8) Kin (*Hıkd*) / 53
9) Kötü Davranışlar (*Ef'âlü's-seyyie*) / 53
10) Sıkıntı (*Mihnet*) / 54
11) Edepsizlik (*Kalîlü'l-edeb*) / 54
12) Hainlik (*Hıyanet*) / 55
13) Kınanmış Davranışlar (*Ef'âlü'z-zemîme*) / 55

14) Cehennem / 55
15) Yasaklar (*Menâhî*) / 56
16) Büyük Deniz (*Bahru'l-azîm*) / 57
17) Pişmanlık (*Hasret*) / 57
18) Kötü Ahlak (*Huluku's-seyyi'*) / 58
19) İkiyüzlülük (*Nifak*) / 58
20) Vesvese (*Vesvâs*) / 58
21) Bast / 60
22) Tamah / 61
23) Mecazi Aşk (*'Işku'l-mecâzî*) / 61
24) Hayret Denizi (*Bahr*) / 62
25) Kara (*Arz*) / 62
26) Korku (*Havf*) / 62
27) Allah Korkusu (*Haşyet*) / 63
28) Araf / 63
29) Hakk'a Dua (*Du'âü'l-Hakk*) / 63
30) Kötü Arkadaşlık (*Suhbetu'r-redîe*) / 64
31) Çöl (*Sahrâ*) / 65
32) Hasta Akıl (*Aklu's-sakîm*) / 65
33) Allah Hakkında Bilgisizlik (*Cehl*) / 66
34) Kıskançlık (*Hased*) / 66
35) Gök (*Cev*) / 67
36) Dağ (*Kurh*) / 67
37) Acizlik (*Acz*) / 67
38) Amaçlanan Talep (*Murâdu'l-matlûb*) / 67
39) Yoksullara Merhamet (*Terahhumu'l-uryân*) / 68
40) İyi Arkadaşlık (*Suhbetu't-tayyibe*) / 68
41) Razı Olunan Emanet (*Emânetü'l-merdıyye*) / 71
42) Latif Ses (*Savtu'l-latîf*) / 71
43) Keder / 72
44) Hakiki Aşk (*'Işku'l-hakîkî*) / 73
45) Harabeler (*Harâbât*) / 74
46) Mahv İçinde Mahv (*Mahvu fi'l-mahv*) / 74

47) Kâmil Akıl (*Aklu'l-kâmil*) / 75
48) Tahkikat / 76
49) Mahzun Kalp (*Kalbu'l-hazîn*) / 76
50) Allah Yolunda (*Fî Sebîlillâh*) / 77
51) Riya / 78
52) Toprak (*Türâb*) / 78
53) Su (*Mâ*) / 79
54) Rahatlık / 79
55) Şecaat / 79
56) Ziynet (*Zînet*) / 80
57) Güzel Ahlak (*Huluku'l-hasen*) / 80
58) Dimağ / 80
59) Sevgi (*Hubb*) / 80
60) Ateş (*Nâr*) / 81
61) Hilim / 81
62) Mürşid-i Kâmil / 81
63) Zatî İtikat (*'İtikâdü'z-zâtî*) / 87
64) İyi Davranışlar (*Ef'âlü'l-hasene*) / 87
65) Bilgi Kesinliği (*Yakîn*) / 87
66) Ulvi Âlem / 87
67) Rıdvan / 88
68) Nefisle Mücadele (*Cihâd*) / 88
69) Bilgi (*İlm*) / 88
70) İman / 89
71) Şeriat / 89
72) Tarikat / 90
73) En Büyük Toprak (*Türâbu'l-a'zam*) / 90
74) Cennet / 90
75) Varlıkta Fenâ (*Fenâ fi'l-vücûd*) / 91
76) Şeyhte Fenâ (*Fenâ fi'ş-şeyh*) / 91
77) İbadet Mülkü (*Mülkü'l-ibâde*) / 92
78) Cömertlik (*Sehâ*) / 93
79) Hakikat / 93

80) Marifet / 94
81) Âlem (*Kevn*) / 94
82) Ruh / 94
83) Lâhût / 95
84) Ceberût / 95
85) Fenâfillâh (*Allah'ta Fani Olma*) / 95
86) Nübüvvet / 96
87) Velayet / 96
88) Melekût / 96
89) Nâsût / 96
90) Şehadet / 96
91) Gurur / 97
92) İsrafil / 97
93) Cebrail / 98
94) Muhammedî Mülk / 98
95) Arş / 99
96) Bekâbillâh / 99
97) İbrahimî Mülkü / 100
98) Mikail / 101
99) Azrail / 101
100) Şeytan / 102

Sonuç (Hâtime) / 107

1) Sahte Mürşitten Sakınmanın Lüzumu / 107
2) Meczuplarla Arkadaşlıktan Sakınma / 108
3) Vuslat Yolları / 108
4) Günahlara Kefaret Olan Güzel Hasletler / 113
5) İmanın Şubeleri / 120

Önsöz

Elinizdeki eser, *Âriflerin Satrancı* (*eş-Şitrancü'l-ârifîn* veya *Satranc-ı urefâ*) adıyla şöhret bulan levha üzerine yazılmış bir açıklama ve şerhtir. Bu levha, özellikle Osmanlı topraklarında halk arasında yaygınlık kazanmış, zaman zaman zarlar ya da başka türden nesnelerle bir "satranç oyunu gibi" oynanagelmiştir. Elimizdeki hiçbir kaynak, bu levhayı kimin oluşturduğunu söylemez. Dahası eski eserleri ihtiva eden büyük ya da küçük kütüphanelerimizde bu levhanın muteber hiçbir kaynağı bulunmamaktadır. Bununla beraber yeterli araştırmalara dayanmadan öne sürülen bazı iddialarda bu levha, ünlü mutasavvıf ve muhakkik Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ya da *Mevlid* müellifi Süleyman Çelebi'ye atfedilmiştir.

Levhanın kaynağıyla ilgili bu belirsizlikten daha önemlisi, onun gerçek anlamda bir "oyun" olup olmadığı sorununun da muğlak olmasıdır. Ne levhanın kendisi ne de üzerine yazılan şerhler, onu bildiğimiz anlamda bir "satranç" gibi anlatır. Bu yönüyle *Âriflerin Satrancı*, insanların şans ilkesinden hareketle keyif, eğlence ya da haksız kazanç uğruna oynadıkları hiçbir oyuna benzemez. Bu

tür oyunlarda insanın karşısında genellikle bir rakip özne bulunur, oysa *Âriflerin Satrancı*'nda insanın rakibi yine kendisidir. İkinci olarak bu levha ve üzerine yazılan şerhler, döngüsel bir zorunluluktan bahsettikleri için, burada mutlak anlamda bir "galibiyet" ya da "mağlubiyet" bulunmaz, yani oyunun son bulduğu bir aşama yoktur. Aynı şekilde oyuna "giriş"ten de bahsedilemez, çünkü levhadaki kabule göre insan bu varlığa geldiği andan itibaren oyuna dâhil olmuştur ve son nefesine kadar da bu oyun içinde kalacaktır. Bu bakımdan levhada insanın Allah'a doğru gerçekleştirdiği manevi yolculuğun merhaleleri ve bu yolculuk esnasında nefsî arzular ve şeytanla giriştiği mücadeleler bazı kavramlar üzerinden açıklanır.

Levhanın bize anlattığı ana fikir, insanın Hz. Peygamber'e (sav) ve güzel ahlaka tabi olduğu sürece "yükseleceği" ve nihayetinde Cenâb-ı Hakk'ın inayet ve ihsanıyla vuslata ereceği; buna mukabil bedenî arzu ve isteklerine ve şeytanın vesveselerine uyup kötülük işlediği takdirde hangi manevi makam veya menzilde bulunursa bulunsun "düşüp kaybedeceği" düşüncesidir. Bu temel fikir, levhanın üzerindeki oklar ve kancalarla ifadesini bulur. Oklar, insanın manevi menziller arasındaki yükseliş ve ilerleme yönlerini gösterirken; kancalar insanın bu makamlar arasındaki düşüşüne neden olan nefsanî arzu ve isteklerini temsil eder. Okların işaret ettiği yükselişler "dereceler" (*deracât*); kancaların neden olduğu düşüşler ise "derekeler" (*derakât*) kavramıyla ifade edilmiştir. Öte taraftan oyunda bir "son" olmadığı için eğer insan bir menzilde gereğinden fazla duraksar ya da menzillerin edeplerini yerine getirmezse, içinde bulunduğu men-

zil bir tuzağa dönüşebilir. Bu nedenle manevi yükseliş sürecindeki insan bu tuzaklardan endişe duymalı; beri taraftan en aşağı menzillere düşmüş günahkâr insanlar da her hâl ve kârda Allah'ın günahları bağışlayabileceği ümidini kaybetmeden tövbe ve tashîh-i niyetle düştüğü yerden tekrar tekrar kalkmalıdır.

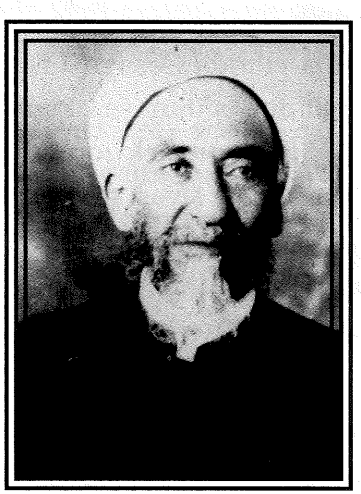
İnsanın varlıktaki yeri ve gayesi hakkındaki bu düşünce, İslâm düşünce geleneği içerisinde en dinamik bir şekilde mutasavvıflar tarafından işlenmiştir. Bu nedenle levhanın anlaşılması için hareket noktası, muhtemelen, tasavvuf düşüncesi dâhilinde teşekkül etmiş zengin kavramsal yapı ve tefekkür dünyası olabilir. Bu bakımdan levhada işlenen insanın manevi yolculuğunun merhaleleri, tasavvuf literatürü içerisinde başından beri sıklıkla ele alınmış; bu manevi haller ve makamlar ikili, üçlü, yedili, kırklı ve yüzlü tasniflere tabi tutulmuştur. Hatta Kâşânî ve Baklî gibi mutasavvıfların tasniflerinde bu merhaleler kimi zaman binli sayılarla ifade edilmiştir. Bu muazzam kavramsal üretim, belki de insanın bu kısacık ömründe, yapması gereken yolculuğa intibak edip anlamlandırmasını da güçleştiren bir zorluk ortaya çıkarmıştır. Levhanın sahibi her kim ise bu yolculuğu daha minimal ve anlaşılır bir forma büründürerek belki de yediden yetmişe herkesin zihninde ve kalbinde bu manevi terakki fikrini canlı tutmak istemişti. Başarılı olup olmadığını bilemiyoruz, fakat geçen asrın ünlü âlim ve mutasavvıflarından Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî'nin, levhanın lakayıt bir oyuna dönüşmesinden ve yanlış bir şekilde İbnü'l-Arabî'ye atfedilmesinden yakınmasına rağmen yine de onu şerh etmesi, *Ârîflerin Satrancı*'nın son derece popüler

olduğunu ve Hâşimî'nin de insanlar arasında bu denli şöhret bulmuş bir "oyunu", hakiki maksadına uygun bir noktaya çekmek suretiyle ziyan etmeme kaygısı güttüğünü düşünebiliriz.

Yayına hazırladığımız eserin farklı nüshaları mevcuttur. Bizim esas aldığımız metin, *Şerhu Şitranci'l-Ârifîn* ya da özgün ismiyle *Enîsü'l-Hâifîn ve Semîru'l-Âkifîn fî Şerhi Şitranci'l-Ârifîn* başlığıyla 1964 yılında Şam'da yayımlanan baskıya dayanır. Levhanın farklı versiyonlarında menzillerin isimlendirmelerinde tutarsızlık göze çarpabilir, fakat şârih Hâşimî kavramlar arasındaki ilişkileri zikrederek bu farklılıkları en aza indirmiştir. Dolayısıyla biz de bu menzillerin isimlendirmelerinde ve sıralamasında elimizdeki baskıyı esas aldık. Günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullandığımız kavramları korumakla birlikte menzillerin Türkçe karşılıklarını vermeye özen gösterdik. Metinde çok sayıda geçen hadis, âlim, eser ya da kavrama yönelik açıklamaları dipnotlarda [çn], yani "çevirenin notu" olarak belirttik. Ayetleri de yine dipnotta verdik. Ayrıca metindeki bütünlüğü bozmamak için akışı sağlayan ek ifadelerimizi köşeli parantezlerle verdik. Esere geçmeden önce müellif Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî'nin kısa bir biyografisini ekledik. Levhada işaret edilen manevi yükseliş ve düşüşlere ilişkin bir tablo da çalışma içerisinde yer almaktadır.

Ârîflerin Satrancı, ister bir "oyun" formatında oynansın, isterse insanın Hakk'a yolculuğunu anlatan bir metin olarak okunsun, her hâlükârda bir "ahlak eğitimi" düşüncesi ortaya koymayı amaçladığı ve bu maksada binaen dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır.

Müellif Hakkında

Allâme Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân
el-Hâşimî el-Hasenî (1881-1961)

Âriflerin Satrancı Şerhi'nin müellifi Allâme Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Hâşimî el-Hasenî, 17 Temmuz 1881'de Cezayir'in Tilimsân şehrinde doğdu. Soyunun Hz. Hasan üzerinden Hz. Peygamber'e dayandığı bilinmektedir. İlk tahsilini doğduğu kasaba olan Subde'de, aynı zamanda bu kasabanın kadısı olan ünlü âlim Allâme Ahmed'den aldı. Babası vefat edince ailenin geçimini üstlenen Hâşimî, bir süre tarım, ticaret ve terzilik işleriyle meşgul oldu. Bu esnada dinî tahsilini sürdürebilmek için camilerdeki halka açık derslere katılmaya

devam etti. Küçük yaştan itibaren tasavvufa ilgi duyan Hâşimî, Şâziliyye tarikatının Derkâviyye koluna bağlandı. Bu kolun ünlü isimlerinden Allâme Şeyh Muhammed İbn Yellis'e intisap etti ve ondan aynı zamanda dinî ilimlere dair dersler de aldı.

Fransızlar 1904 yılında Cezayir'i işgal ettiklerinde ülkedeki her türlü dinî eğitimi yasakladıkları için mürşidi İbn Yellis ile Şam'a geçmek zorunda kaldı. Burada bir süre ikamet ettiyse de siyasi saikler ve suçlamalarla Adana'da iki yıl mecburi ikamete zorlandı. Sürgünden sonra tekrar Şam'a, mürşidi İbn Yellis'in yanına geçti. Bu esnada Şam'daki ünlü âlimlerden usûl-i fıkıh ve Mâlikî fıkhı okudu.

1927 yılında İbn Yellis'in vefat etmesinin ardından, hac seyahati için Şam'a uğrayan ünlü Derkâviyye şeyhi Ahmed el-Alevî'ye bağlandı. Ahmed el-Alevî'den aldığı izinle Şam'daki mahallesinde bir zaviye açtı ve burada ilim ve irşat faaliyetlerine başladı. Emeviyye Camii'nde vaazlar verdi ve şehrin çeşitli medreselerinde akâid ve tasavvuf dersleri işledi. Zaman içinde Derkâviyye'nin Ahmed el-Alevî'ye nispet edilen Aleviyye kolunun Ortadoğu'daki en meşhur merkezi Hâşimî'nin Şam'da tesis ettiği zaviye olmuştur. Sayısız âlim ve mutasavvıfın yetişmesine katkıda bulunan Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî 19 Aralık 1961 tarihinde Şam'da vefat etti ve buraya defnedildi.

Hâşimî, yaşadığı döneme damga vuran ünlü bir âlim ve eylem adamı olarak temeyyüz eder. Entelektüel üretkenliği bakımından "dönemin Şa'rânî'si" olarak anılan Hâşimî, Ehl-i sünnet akidesi ve tasavvufun doğru anlaşılması ama-

cıyla sayısız eser kaleme almıştır. Aynı zamanda Cezayir'in Fransızlar tarafından işgaline karşı savaşan Ömer Muhtar, Şerif es-Senûsî ve Emir Abdülkâdir el-Cezâirî gibi ünlü âlim ve mutasavvıflar arasında onun da ismi zikredilir.

Hâşimî'nin öne çıkan eserleri arasında, Ehl-i sünnet akidesini mensur ve şiir olarak iki ayrı risalede kaleme aldığı *Akîdetü Ehli's-sünne;* kelam ve tasavvuf konularını birlikte değerlendirdiği *el-Kavlü'l-faslü'l-kavîm;* İbn Acîbe'nin *Mi'râcü't-teşevvüf* adlı eserine yazdığı *Ta'lîk;* mürid-mürşid ilişkilerini anlattığı *el-Hallü's-sedîd* ve nihayet çevirisini sunduğumuz *Şerhu Şitrânci'l-ârifîn*'i (Ârîflerin Satrancı Şerhi) örnek gösterebiliriz.[1]

1 Buradaki bilgiler *DİA*'dan derlenmiştir. Bkz. İlyas Çelebi, "Hâşimî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, XVI: 410-411. [çn]

Mukaddime

Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla,

Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur. O el-Alî ve el-Azîm'dir. "Her durumda övgüler ve hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. O Rahmân, Rahîm ve din gününün (kıyamet gününün) sahibidir. Allahım! Sana ibadet eder, sadece senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola ulaştır. O yol nimet verdiklerinin yoludur. Öfkelendiklerinin veya sapanların yoluna değil!"[2]

Allahım! Efendimiz Hz. Muhammed'e merhamet et, -ona esenlik ver, selamet ihsan eyle! O raûf, rahîm[3] ve en yüce ahlak sahibidir.[4] Onun dışındaki bütün nebilere de merhamet et, onlara esenlik ve selamet ver! Onların ailelerine, arkadaşlarına, kıyamet gününe kadar Allah'ı görür

2 Fâtiha, 1/2-7.

3 Hz. Peygamber'in isimleri arasında Tevbe suresinin son kısmında zikredildiği üzere Raûf ve Rahîm ismi de vardır. Ayette Allah peygamberini kendisine mahsus isimlerle isimlendirerek "Müminlere karşı raûf ve rahîm" (Tevbe, 9/128) diye nitelemiştir. [çn]

4 Hz. Peygamber "Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim." buyurmuş, ayet-i kerimede ise "Sen en güzel ahlak üzeresin" denilmiştir. Müminlerin annesi Hz. Ayşe'ye Hz. Peygamber'in ahlakı sorulunca "Onun ahlakı Kur'ân'dı" diyerek Hz. Peygamber'in ahlakını tavsif etmiştir. [çn]

gibi[5] ibadet ederek onlara uyanlara merhamet eyle, onlara esenlik ve selamet ver.

el-Latîf, el-Habîr ve el-Ganî olan Yüce Allah'a muhtaç kul Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî b. Muhammed b. Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Cum'a el-Hasenî es-Sâhilî et-Tilimsânî el-Cezâirî, sonra da ed-Dımaşkî -ki amelde Mâlikî, akidede Eş'arî mezheplerine bağlıdır- der ki:

Aynı tarik üzere bulunduğum kardeşlerimden biri kendisi için, Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbnü'l-Arabî Hazretlerine nispet edilen *Şitrancü'l-ârifîn*'i şerh etmemi istedi. Allah bizi Hz. Şeyh'in bilgisinden ve sırlarından yararlandırsın! Bu isteği kabul edip etmemek hususunda Allah'ın dilediği bir süre bekledim. Bu süre içinde bizzat müellifinin veya başka birinin ona yazdığı bir şerhin bulunup bulunmadığını araştırdım, fakat bulamadım. Öte yandan Şeyh-i Ekber'in eserleri arasında onun adını göremedim. Bu vesileyle gördüm ki, yazarın dışındaki bazı insanlar ârîflerin satrancını, vaktini oyun ve eğlenceyle zayi eden gâfillerin satrancıyla aynı anlamda yorumlamışlardır. Hz. Şeyh'e olan hürmetim ve hassasiyetim, konunun ilgililerini ikaz etmemi gerektirdi. Önce hangi işin hayırlı olduğunu göstermesini dilemek üzere istihare ettim. Allah Teâlâ da bu şerhi yazmamın iyi olacağı hususunda gönlüme rahatlık ihsan etti. Burada hangi hayrın bulunduğunu en iyi bilen

5 "Allah'ı görür gibi" ifadesi *ihsan* teriminin karşılığıdır. İhsan, Hz. Peygamber tarafından "Allah'ı görür gibi kulluk etmek" diye tanımlanmış, daha sonra yapılan her işin ihsan üzere yapılmasını belirtmek üzere de "Kişinin hayvanını keserken bıçağını keskinleştirmesi ihsandan sayılır (bu sayede hayvana eziyet etmemiş olur)" denilmiştir. Bu itibarla ihsan veya bu kelimenin öznesi olan "Muhsin" tabirini "Allah'ı görür gibi ibadet eden" veya "Bütün işlerini Allah'ı görür gibi yapan" diye çevirmek doğru olur. [çn]

O'dur. Ardından şerhi yazmaya başladım ve sadece Allah'a tevekkül ederek, razı olduğu işi yapmaya beni erdirmesini ve en doğru yolu bana göstermesini O'nun ihsanından ve cömertliğinden talep ettim. *Ârîflerin Satrancı*'nı Hz. Şeyh'in maksadından farklı bir gayeye göre yorumlayan insanlar, onun sadece adına baksalardı, kuşkusuz ve tereddütsüz bir şekilde yazarın bu isimle Allah'a giden yolu göstermeyi amaçladığını anlarlardı. Müellif bununla okuru Allah'ın razı olacağı davranış ve dosdoğru yönelimle *sırat-ı müstakim*, yani dosdoğru yola ulaştırmak ve yönlendirmek istemiştir. O yola, (insana kötülükleri emreden) nefs-i emmârenin arzularıyla mücadele edip hilelerini tanımak, Allah'a giden yolun afetlerini ve insanı (aşağı mertebelere) düşüren tuzaklarını öğrenmekle ulaşılır.

Tembih

Satranç levhasında bulunan oklar manevi yükseliş ve onu sağlayan sebeplere işaret ederken aynı zamanda insanın manevi yolculuk merhalesinde uğradığı ve *dereceler* denilen makamlara işaret eder. Buna mukabil kancalar ise düşmeye ve düşmeye yol açan vesilelere işaret eder. Düşüşte insanın uğradığı makamlara *derekeler* denilir. Seyr ü sülûku yapan Abdullah [Allah isminin kulu] veya Abdurrahman'dır [Rahmân isminin kulu]. Onu daha sonra *yaratılış kulu* anlamında *abdü'l-îcâd* diye ifade edeceğiz. Seyr ü sülûk yokluktan başlar. Burası satrançta birinci basamak olarak belirlenmiştir. Ardından doğal sayı dizilişine göre birden yüze doğru sürer. Birden ona kadar olan basamaklara *süfli*, yani "en aşağı tabaka" denilir. Sâlik bu basamağı,

henüz temyiz ve buluğ çağına erişip reşit olmadan önce geçer. Böyle bir insan dine göre henüz yükümlü değildir.

Bu basamağın üzerindeki makamlara yükselen bir insanın tekrar o basamağa dönmesi ise kınanır ve bu nedenle cezalandırılır. Böyle bir insanın tövbesini yenileyip seyr ü sülûküne yeniden başlaması, bunu yaparken de Allah'ın rahmetinden umut kesmemesi gerekir. Yukarıdaki tabakalardan aşağı tabakaya dönmenin sebebi ise kancaların bulunduğu yedi makamdan birisine yerleşmek ve onu yurt edinmektir. Bu yedi makamdan her biri insanı aşağı tabakadaki basamaklardan (*dereke*) birine çekip götürür.

Bunlardan birisi *edepsizlik*tir. Edepsizlik, insanı kötü davranışlara yöneltir. İkincisi, *kötü arkadaşlık*tır. Bu huy insanı bilgisizliğe götürür. Üçüncüsü *hasta akıllı olmak*tır. Bu ise insanı izzetini yitirmesi anlamında zillete ve horluğa döndürür. Dördüncüsü *cehalet*tir. Cehalet insanı toprağın altına götürür. Beşincisi *riyakârlık*tır. Riyakârlık insanı kindarlığa döndürür. Altıncısı *gurur*dur; gurur insanı mihnete (sıkıntı) yönlendirir. Yedincisi *şeytan*dır. Şeytan insanı şehvete döndürür.

İkinci tabakaya dönmenin sebebi, iki makamdan birisinde yerleşmektir: Birincisi hasettir. Haset insanı büyük (şaşkınlık) denizine döndürür. İkincisi ise harâbâttır. Harâbât (harabeler menzili) insanı kötü ahlaka döndürür. Böyle bir insanın Allah'ın rahmetinden ve lütfundan umudunu kesmemesi gerekir. Bunun yanı sıra çokça tövbe ederek Allah'a dönmeli, O'nun hakkında hüsnüzan sahibi olmalıdır!

Manevi yükselişin de sebepleri vardır: Bu itibarla yükselmenin sebebi sekiz makamdan birisine yerleşmek ve

onu yurt edinmektir: Birincisi mecazi aşktır. Mecazi aşk insanı hakiki aşk menziline yükseltir. İkincisi yoksullara merhamet etme duygusudur. Bu duygu insanı güzel ahlaka yükseltir. Üçüncüsü iyi arkadaşlıktır. İyi arkadaşlık insanı iyi davranışlara yükseltir. Dördüncüsü tahkîkat, yani işin iç yüzünü araştırmak ve incelemektir. Bu ise insanı ulvi âleme yükseltir. Beşincisi Allah yolunda olmaktır. Bu, insanı cennete yükseltir. Altıncısı şecaattir. Şecaat insanı şehadete yükseltir. Yedincisi kâmil mürşittir (*mürşid-i kâmil*). Kâmil mürşit insanı *bekabillâh* makamına yükseltir. Sekizincisi bilgidir. Bilgi, kulu Muhammedî mülke yükseltir.

Seyr ü sülûkunda başarıya ermek isteyen insan, rehberliği altında sülûkunu ikmal edeceği bir şeyhe muhtaçtır. Şeyh onu tevhid (birlik) mertebesine ulaştırdığında, varlıkta ortaya çıkan bütün fiillerin yegâne failinin Allah'ın olduğunu ve kulun ise sadece amellerin kendisinde göründüğü bir mazhar olduğunu anlar. Çünkü ameller arazdır[6] ve onlar ancak bir cisimde bulunabilirler. Kulun organları olmasaydı, Allah'ın âlemde herhangi bir fiili ortaya çıkmayacağı gibi uygulanacak ilahi cezalar da olmayacaktı. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah sizi ve amellerinizi yarattı."[7] Başka bir ayette "(İnsanın) lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır."[8] buyurulur.

6 *Araz*, ancak bir cevherde var olabilen ve peş peşe yok olan şeyleri ifade eden bir terimdir. [çn]
7 Sâffât, 37/96.
8 Bakara, 2/286.

el-Mürşidü'l-mu'în ale'z-zarûriyyi min 'ulûmi'd-dîn'de[9] kulun yükümlükleri arasında zikredilenlerden birisi şöyle nazmedilmiştir:

Mürit yolları bilen ârif bir şeyhi takip eder
Mürşit yol boyunca tehlikelerden sakınır onu
Onu görünce Allah'ı hatırlar daim
Kulu Efendi'ye ulaştırır mürşit
Mürid hürriyete eren bir âriftir artık
Hak'tan başka ne varsa silinmiştir kalbinden

Âriflerin satrancı, *adem* (yokluk), *seyir* (yürümek, Hakk'a doğru yapılan yolculuk), *sâir* (yolculuğu yapan kul, mürîd, tâlib, sâlik), *menâzil* (kulun uğradığı menziller), *makâmât* (kulun konakladığı makamlar), *deracât* (kulun yükseldiği dereceler), *derakât* (kulun düştüğü aşağı basamaklar), *fâil-mutasarrıf* (tasarruf eden özne) ve *mef'ûl-mutasarraf fîh* (tasarrufa konu olan edilgen) hususlarını kapsayan bir başlangıç içerir.

Satranç, el-Bâkî, el-Kadîm ve el-Vâris olan Yaratıcısı ve Mevlası karşısında, zaman içerisinde yaratılmış ve yok olucu nitelikteki kulun durumunu gözler önüne serer. Bunun yanı sıra hastalık ve afetlere maruz kalmış bir özelliğe sahip mümkün varlığında kulun başlangıçta, ortada ve sondaki seyir halini bize anlatır. Kul, el-Vâhid ve el-Kahhâr

9 İbn Âşir el-Fâsî adıyla bilinen ünlü kıraat ve fıkıh âlimi Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Âşir'in (ö. 1040/1631), Eş'arî-Mâlikî mezheplerinin itikâdî ve amelî hükümlerini manzum olarak kaleme aldığı küçük bir ilmihal-divandır. *Metnu İbn Âşir* adıyla da bilinen ve 314 beyitten oluşan divanın Hac bölümünden sonra "Kitabu mebâdii't-tasavvuf" başlıklı bir bölüm de bulunur. Divan İbn Âşir'in öğrencileri tarafından çok defa şerh edilmiş ve çağdaş dönemde çeşitli baskıları yapılmıştır. Bkz. Muhammed Eroğlu, "İbn Âşir el-Fâsî", *DİA*, İstanbul, 1999, c. XIX, s. 330-331. [çn]

olan Hakk'ın takdir ettiği kader oklarının hedefinde yaratılmış olmakla birlikte, kendi arzu ve iradesiyle ortaya çıkan yönelim ve davranışlarından da sorumludur.

Kitabın yapısını göz önünde bulundurarak maksadımızı gerçekleştirmek üzere öncelikle bir girişle başlamaya gerek duyulmuştur. Giriş çeşitli konuları içerir. Bunların arasında şu hususları zikredebiliriz: Kul kimdir ve hangi özelliklere sahiptir? Yokluk nedir ve kısımları nelerdir? Ma'dûm (yok olan) nedir ve kısımları nelerdir? Varlık nedir ve kısımları nelerdir? Mevcut nedir ve kısımları nelerdir? Seyir nedir ve türleri nelerdir? Seyreden (*sâir*) kimdir, hangi menziller ve makamlara yükselir? Kurtuluşa eren kimdir ve dereceleri nelerdir? Hüsrana uğrayan kimdir ve derekeleri nelerdir? Bunun yanı sıra âriflerin satrancında tasarruf sahibi ve tasarrufa konu olanın kim olduğunu açıklamak gerekmiştir. Şerhi *Enîsü'l-hâifîn ve semîrü'l-âkifîn fî şerhi şitranci'l-ârifîn* (Âriflerin Satrancı Şerhi Hakkında Korkanların Dostu ve Allah Yolunda Sebat Edenlerin Yâreni) diye isimlendirdim.

Kul Kimdir? Kaç Çeşit Kul Vardır?

Şöyle başlayabiliriz: Dört kısım kul vardır: yaratılış kulu, ubudiyet kulu, kölelik kulu, dünyanın ve hevânın kulu!

1. "Yaratılış kulluğu" (veya kulu, *abdü'l-îcâd*), yaratılmış her varlığın Allah'ın kulu olması durumudur. Böyle bir kullukta mümin veya kâfir, iyi veya günahkâr arasında herhangi bir fark yoktur. Allah "Kuşkusuz göklerde ve yerde olanlar Rahmân'a kul olarak gelir."[10] başka bir ayette "Rahmân'ın yaratmasında hiçbir farklılık ve kusur bulamazsın."[11] buyurur. Bu kul, bâtında, Allah'ın kudret ve iradesiyle seyir halinde iken O'nun kahır ve hükmü altında edilgendir. Çünkü Allah "O kulları üzerinde hüküm sahibi olandır."[12] buyurur. Başka bir ayette "Her canlının perçeminden tutan O'dur; Rabbimin yolu, en doğru yoldur."[13] denilir. Başka bir ayette "Senin Rabbin dilediğini

10 Meryem, 19/92.
11 Mülk, 67/32.
12 En'âm, 6/18.
13 Hûd, 11/56.

yapandır."[14] buyurulur. Başka bir ayette "Yaptığından sorumlu değildir."[15] denilir. Bununla birlikte böyle bir kul, Allah'ın hikmet ve hidayeti gereği, zâhirde özgür ve yükümlüdür. Çünkü Allah şöyle buyurur: "Sana emredildiği gibi dosdoğru ol!"[16] "Onlara ancak dini Allah'a tahsis etmek emredildi."[17] "Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder; taşkınlık, kötülük ve zulümden sakındırır; size tutasınız diye öğüt verir."[18] "Allah taşkınlığı emretmez."[19]

2. "Ubudiyet kulu" ise Allah'ın emir ve yasaklarına bağlanan kişidir. O içinden ve dışından takvanın gereğini yerine getirmiş, Rabbinin fiilinden ve hükmünden razı olup O'nu razı edecek işleri yapan mümindir. Başka bir ifadeyle bu kul, verdiği sözleri tutan, Allah'ın koyduğu kurallara riayet eden, var olandan razı olan, elinde bulunmayan hakkında sabreden kuldur. Ebedi mutluluk derecelerine ulaşacak olan, böyle bir kuldur.

3. "Kölelik kulu" alışveriş kuludur. Bu kulluk insanı yaratılış kulluğu anlamındaki birinci kısmın dışına çıkarmayan geçici kulluktur. Söz konusu kulluk insanı ubudiyet kulluğu anlamındaki ikinci kısma sokmayacağı gibi dünya ve hevânın kulunun bulunduğu dördüncü kısma da sokmaz.

---

14 Hûd, 11/107.
15 Enbiya, 21/23.
16 Hûd, 11/112.
17 Beyyine, 98/5.
18 Nahl, 16/90.
19 A'râf, 7/28.

4. "Dünyanın ve hevânın kulu", dünyayı seven ve arzusuna boyun eğen kişidir. Bu kul, bedbahtlık basamaklarında yuvarlanan, hüsrana ve zarara uğramış kişidir.

Yokluk ve Yokluğun Kısımları

Yokluk akla göre üç kısma ayrılır: Birincisi kendisi nedeniyle zorunlu yokluktur. Bu kısma misal olarak Allah'ın bir ortağının olmayışını verebiliriz (böyle bir düşünce imkânsızdır). İkincisi yokluğu imkânsız olan yokluktur. Misal olarak Allah'ın zatının yokluğunu verebiliriz. Üçüncüsü yokluğu mümkün olan yokluktur. Bu kısma misal olarak, bütün yaratılmışları verebiliriz. Kastettiğimiz kendisi nedeniyle mümkün olan yokluktur, çünkü böyle bir yokluktan mümkün varlığa çıkmak da ihtimal dâhilindedir.

"Yokluğu zorunlu yokluk" dedik, böyle bir yokluğun var olması imkânsızdır. Mesela Allah'ın zatında fiil ve sıfatlarında bir ortağının bulunması imkânsızdır. Bu yönüyle bir ortağının olmayışı, mutlak bir zorunluluktur. Dolayısıyla (zihinde var sayılan) böyle bir şeyin yokluktan varlığa çıkması mümkün değildir, çünkü onun var olması imkânsızdır. "Yokluğu imkânsız olan", varlığı zorunlu olandır. Bu kısma misal olarak Allah'ın zatının ve sıfatlarının varlığını verebiliriz. Allah'ın varlığı kendisi nedeniyle zorunludur ve O'nun hakkında yokluk düşünülemez. Başka bir ifadeyle O'nun "yok" olması imkânsızdır. Allah "varlığı zorunlu olan" iken O'nun ortağı "var olması imkânsız olan yokluk"tur. Mümkün ise yokluğu ve varlığı muhtemel olandır. Bütün yaratılmışlar bu kısma dâhildir.

Yokluk dine göre de dört kısma ayrılır: Bunlardan üçü daha önce zikrettiğimiz akılla bilinen yokluk türleridir. Bu üç kısma dördüncü bir kısım ekleyebiliriz. O da geçici bir nedenle zorunlu veya geçici bir nedenle imkânsız olan yokluktur. "Geçici" dedik, çünkü aslında öyle bir işin gerçekleşmesi mümkün olmakla birlikte Şâri'nin o konuda bir haberi ortaya çıkmış, bu nedenle zorunlu olmuştur. Misal olarak Hz. Ebû Bekir'in (ra) iman etmesini ve Ebû Cehil'in kâfir olmasını verebiliriz. Esas itibariyle her birisinin iman etmesi akla göre mümkündür. Fakat Şâri', Hz. Ebû Bekir'in (ra) iman edeceğini, buna karşılık Ebû Cehil'in iman etmeyeceğini bildirmiş; ortaya çıkan bu durumla o ikisinden her biri zorunlu hale gelmiş ve başka bir şeyin meydana gelmesi de imkânsız olmuştur. Böyle bir şeyin meydana gelebileceğini kabul etmek, verdiği haberde Şâri'yi yalanlamak demek olurdu ki, O'nun yalan söylemesi imkânsızdır.

Kısaca yokluk dört kısma ayrılır: Zatı gereği zorunlu olan, zatı gereği imkânsız olan, zatı gereği mümkün olan ve bir nedenle imkânsız veya zorunlu olan. Birincisi zatı gereği zorunlu yokluktur. Bu kısım, akla ve vahye göre, Allah'ın dışındakilere ait olan zorunlu yokluktur. Misal olarak Allah için ortağı verebiliriz. İlahi kudret ve irade böyle bir şeyi var etmez. Çünkü onun yokluğu mümkün bir yokluk değildir, aksine zorunlu yokluktur. Kudret ve irade ise yokluğu mümkün olan bir şeye ilişir.

İkincisi, zatı gereği imkânsız olan yokluktur. Bu yokluk Allah'ın varlığını yok saymaktır. Hâlbuki Allah'ın yok olması imkânsızdır çünkü O, kendisi nedeniyle varlığı zorunlu olandır. O'nun yokluğunu düşünmek imkânsızdır.

Üçüncüsü zatı gereği mümkün olan yokluktur. Bu kısım mümkün varlığa çıkabilecek şeylerin dâhil olduğu kısımdır. Misal olarak bütün yaratılmışların yokluğu bu kısma girer. Nitekim el-Kassâr el-Fâsî diye bilinen İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım el-Kaysî (ö. 1012/1604) şu beyitleriyle ona işaret eder:

Mümkünler birbirine zıtlar
Varlığımız yokluk ve sıfatlar
Mekânlar, zamanlar ve yönler
Güvenilir râvilerin aktardığı miktarlar da

Bu yokluk, mümkünlerin sürekli bulunduğu yokluktur ve bizim varlığımızı önceler. Çünkü o bizim varlığımıza denktir ve bizim adımıza zatî bir nitelik sayılan mümkün yokluktur. Allah'ın kudreti ve iradesi o yokluğa ilişir. Bunun anlamı, bizim Allah'ın kudret ve iradesinin tasarrufu altında bulunmamızdır. Allah dilerse kudret ve iradesiyle bizi mümkün yoklukta bırakır, dilerse kudret ve iradesiyle mümkün varlığa çıkarır! Dilerse bizi mümkün varlıkta baki kılar, dilerse oradan yine mümkün yokluğa taşır. Çünkü hepimiz varlığımızda ve yokluğumuzda "mümkün" durumdayız, yani var olmamız ve yok olmamız birbirine denktir.

Dördüncüsü dince belirlenen geçici bir nedenle zorunlu olan yokluktur. Başka bir ifadeyle şeriatın verdiği haberle ortaya çıkan yokluktur. Misal olarak Hz. Ebû Bekir'in (ra) kâfir olmayışını ve Ebû Cehil'in imanının yokluğunu verebiliriz. Akıl, onlardan her birisini mümkün sayar. Bu itibarla onlardan birisinin bulunmayacağı hakkında Şâri'den bir haber gelmemiş olsaydı, akıl iman ile küfür-

den her birini mümkün sayardı. Şâri'nin verdiği haber nedeniyle birisi geçici olarak zorunlu olmuşken Şâri'nin yalan söylemesi mümkün olmayacağı için zıddının gerçekleşmesi de imkânsız olmuştur. Çünkü Şâri'nin yalan söylemesi imkânsızdır.

Üstad Şeyh Ahmed en-Nevevî eş-Şâfiî (ö. 1316/1898) *Nûru'z-zalâm alâ akîdeti'l-avâm*'a yazdığı şerhinde[20] yokluğun birinci, ikinci ve üçüncü kısımlarını zikrettikten sonra, dördüncü kısım hakkında şöyle der: "Allah'ın var olmayacağını bilmiş olduğu/bildirdiği mümkünlerin yokluğu, dördüncü yokluk türünü teşkil eder. Misal olarak Ebû Cehil'in iman etmesini verebiliriz. Çünkü iman etmenin kendisini dikkate alırsak Allah'ın kudret ve iradesi onunla ilgili olabilir. Hâlbuki onun gerçekleşmesi imkânsızdır. Bunun nedeni onun yokluğunun zorunlu olmasıdır ve bu durum arızî, yani geçici olarak ortaya çıkmıştır. Bu itibarla geçici olan, bizatihi olanla çelişmez." Sonra şöyle demiştir: "İrade ve kudret gerçekleşmesinin imkânsızlığına göre ona ilişmemiştir." Sonra şöyle demiştir: "Bu zıtlık gerçek değil, aksine lafızdaki bir zıtlıktır." Bu itibarla onun "İrade ve kudret ona ilişir." ifadesi, "İrade ve kudret uygun ve mümkün olması anlamında ona ilişir." şeklinde yorumlanır.

Nûru'z-zalâm alâ akîdeti'l-avâm'daki açıklamaları tasarrufta bulunarak naklettik.

---

20 Burada sözü edilen Nevevî'nin tam ismi, Ebû Abdilmu'tî Muhammed b. Ömer b. Arabî b. Alî en-Nevevî el-Câvî el-Bantenî'dir. Endonezyalı bir müfessir ve âlim olan Nevevî, kaleme aldığı onlarca eserin yanı sıra Ahmed el-Merzûkî el-Mâlikî'nin *Akîdetü'l-avâm* isimli manzum eserine "Nûru'z-zalâm" başlıklı bir şerh yazmıştır. Bu şerh Kahire'de birkaç defa basılmıştır. [çn]

Ma'dûm (Yok Olan) ve Kısımları

Ma'dûm ve kısımları da -bir önceki başlıkta anlattığımız- yokluk ve onun kısımları gibidir. Dolayısıyla bu meseleyi tekrar ele alarak sözü uzatmaya gerek yoktur.

Varlık ve Kısımları

Varlığa gelince, o dörde ayrılır: Birinci kısım özü gereği zorunlu olandır. İkincisi özü gereği imkânsız olan, üçüncüsü kısım, özü gereği mümkün olan, dördüncüsü ise bir nedenle zorunlu veya imkânsız olanlardır.

1) "Özü gereği varlığı zorunlu olan" sadece Allah'ın varlığıdır. Bu durum akılla ve vahiyle sabittir. Varlığın bu kısmında başka hiç kimse Allah'a ortak değildir. Başka bir ifadeyle Allah'tan başka herhangi birinin zorunlu varlık kokusunu duyması mümkün değildir. Hz. Peygamber (sav) "Allah vardı, O'nunla birlikte başka bir şey yoktu."[21] demiştir. Allah ise "De ki O Allah tektir, Allah (öncesiz ve sonrasız) es-Samed'dir."[22] buyurur. Başka bir ayette "Her şey yok olacak, O'nun veçhi hariç"[23] buyurur.

Rab rabdir, tenezzül etse bile
Kul kuldur, yücelmiş olsa bile

2) "Özü gereği imkânsız olan" varlık, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde Allah Teâlâ'ya bir ortağın bulunmasıdır. Nitekim zatında, sıfatlarında ve fiillerinde Allah'a benzer bir varlığın bulunabilmesi de bu kısma girer. Çünkü Allah

21 Buhârî, *Sahîh*, "Bed'ü'l-halk", no. 3190, 3191. [çn]
22 İhlas, 112/1.
23 Kasas, 28/88.

zatı gereği yokluğu düşünülemeyen iken akla ve vahye göre O'nun ortağı olabilmesi imkânsızdır.

3) "Özü gereği mümkün olan" varlık, yaratılmış mümkünler, başka bir ifadeyle bütün âlemdir, ki âlem Allah'ın dışındaki her şey demektir.

el-Ganî ve el-Mümin olan (Allah) için caizdir
Mümkün her işi yapabilmesi veya terk etmesi

Özü gereği mümkün olan bir varlık özü gereği zorunlu hale gelemeyeceği gibi özü gereği imkânsız hale de gelmez. Böyle bir şey olsaydı, hakikatler başkalaşmış olurdu. Hâlbuki hakikatlerin başkalaşması akla ve vahye göre imkânsızdır.

4) "Geçici bir nedenle varlığı zorunlu olan" ise özü gereği mümkün iken Allah'ın kendi ihsanını ve adaletini göstermek, kudretine ve hikmetine delil yapmak üzere var ettiğini bildirdiği varlıklardır. Bu kısma misal olarak Allah'ın, bize bilgisine bağlı olan kudreti ve iradesiyle var ettiğini bildirdiği mümkünlerin varlığını verebiliriz. Allah böyle var ettiği mümkünleri kendini birlemek (*tevhid*), kendini tanımak ve kendine itaat etmekle yükümlü kılmış, bu yükümlülüğün yerine getirilip getirilmeyişine göre yarattıklarını kınamış, övmüş, sevap veya ceza vereceğini belirtmiştir.

Özü gereği zorunlu olan geçici bir nedenle zorunlu olan kısmına giremeyeceği gibi geçici bir nedenle imkânsız olan kısmına da girmez. Aynı şekilde özü gereği imkânsız olan, geçici bir nedenle zorunlu olan kısmına girmeyeceği gibi imkânsıza da dönüşmez. Geçici bir nedenle imkânsız

veya zorunlu olan, özü gereği mümkün olandır. Allah'ın bilgisi ve ihbarı bir şeyin var olmamasına iliştiğinde -ki misal olarak Ebû Cehil'in imanını verebiliriz- böyle bir durumda bir şey özü gereği mümkün olsa bile geçici bir nedenle imkânsız haline gelir. Hz. Peygamber'in (sav) ve müminlerin imanında olduğu üzere, Allah o şeyin var olacağını bildirirse bu durumda o mümkün geçici bir nedenle zorunlu, kendisi nedeniyle mümkündür. Bunu aklında tutmalısın, çünkü bu değerli bir bilgidir.

Mevcut ve Kısımları

Mevcut ve kısımları, -bir önceki başlıkta anlattığımız- varlık ve onun kısımlarından anlaşılacağı için sözü uzatmaya gerek yoktur.

Seyir ve Kısımları

Seyir iki türlüdür: Birincisi zorunlu seyirdir. Seyrin bu türünde herhangi bir tercihimiz söz konusu değildir. Zorunlu seyir, gece ve gündüzüyle birlikte zamanın üzerimizden geçmesi, bizim zaman içinde yürüyüşümüz, bu esnada düşüncelerin kalplerimize gelmesidir. Bütün bunlar, Allah'ın bilgisi, iradesi ve kudretine bağlıdır. Dolayısıyla onları kendimizden uzaklaştırma kudretimiz yoktur.

Seyrin ikinci türü ise kendisinde irademizin ve gayretimizin bulunduğu kısımdır. Bu kısım, bir iş yapmak veya söz söylemek veya her ikisi hakkındaki niyettir. Bu niyet, Allah'ın emrine, sevgisine, rızasına uygun olan veya onlara aykırı düşecek şekilde kalbimize gelen düşüncelerin gereğincedir. Bu itibarla Allah'ın emrine uygun bir iş

tercih edersek, bizim seyrimiz, yani davranışımız övülür ve emrine uymayı amaçlayarak amelimizi icra ettiğimizde sevap kazanırız. Buna mukabil O'nun emrine aykırı bir işi tercih edip yaptığımızda, seyrimiz kınanır: Allah dilerse adaletinin gereğiyle bizi cezalandırır, dilerse ihsanının gereğiyle müsamaha gösterir.

Varlığın Mertebeleri

Kul içinde bulunduğu her anında ve alıp verdiği her nefeste seyir halindedir. Seyir yolculuğunda ise bazı menzillere ve makamlara uğrar. Allah bilgisiyle onları belirlemiş, iradesiyle onları bu kula tahsis etmiş, kul kendisi istese de istemese de kudretiyle onu bu makamlarda yürütmüştür. Demek ki bu makamlarda ve menzillerde seyretmek ve yürümek zorunlu ve mecburidir. Allah şöyle buyurur: "O kulları üzerinde hüküm sahibi olandır."[24] buyurur. Başka bir ayette "Her canlının perçeminden tutan O'dur; Rabbimin yolu, en doğru yoldur."[25] denilir.

Seyr ü sülûk makamlarını bazı sûfîler özetle üç kısma ayırmış, sâlikin ârîflerin yolundaki yükselişine göre onları "makamlar" diye isimlendirmiştir. Bunlar, mülk, melekût ve ceberût makamlarıdır. Bunların paralelinde ise dinin üç rüknü ve esası bulunur. Bunlar; İslâm, iman ve ihsandır [Allah'ı görür gibi kulluk etmek]. Bunun anlamı, seyrini yapan insanın mülk makamından melekût makamına, sonra da ceberût makamına ilerleyecek olmasıdır. Yani mahal ve mekân bir ve aynıdır, fakat varlığın aslî ve fer'î durumlarına göre aldığı isimler değişmiştir. Bârî

24 En'âm, 6/18.
25 Hûd, 11/56.

Teâlâ'nın azametinden yaratılış âlemine girmemiş kısım, ceberût âlemi diye isimlendirilir. İnsan için yaratılmış âlemine girenler iki kısımda değerlendirilir: Yaratılmış âlemine girenleri aslına katıp onda toplayanlar için bu kısım melekûttur. Buna mukabil onları aslından ayırıp kendisiyle perdelenenler için bu kısım, mülk âlemidir.

Buradan mahallin tek ve bu işin itibarî (göreceli) olduğunu öğrenmiş oldun. İsimlendirme bakış açısına göre değişirken, bakış açısı da marifetteki yükselmeye göre değişir. Kim yaratılmış âlemi dikkate alırsa, bu âlem onun için mülk âlemidir. Kim yaratılmış âlemden ceberût kaynaklı nurun müşahedesine ulaşırsa, bu âlem onun adına melekût diye isimlendirilir. Bununla birlikte kişi o nuru, (saf nur olarak değil) nurani ve yoğun olarak görür, onu aslı gibi latif saymaz. Ceberût'tan yayılan nuru kendi aslına katarak kesif nur ile ayırt etmeyen için bu âlem de ceberût âlemi diye isimlendirilir.

Bu bölüm İbn Acîbe'nin (ö. 1224/1809) *İkâzü'l-himem fî şerhi'l-hikem*'inden[26] özetlenmiştir. Daha fazla açıklama ve izah görmek isteyen, bu kitaba bakabilir. Nitekim konuyla ilgili bir bölümde İbn Acîbe şöyle der:

"Allah âlemdeki eserlerin varlığıyla isimlerinin varlığına, isimlerinin varlığıyla vasıflarının varlığına, vasıflarının varlığıyla zatının varlığına delil yaratmıştır.

26 Ünlü Faslı âlim ve mutasavvıf Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî (ö. 1224/1809). Burada sözü edilen eser, *Fusûsu'l-hikem* ve *Mesnevî* ile birlikte tasavvuf literatüründe en çok şerh edilen eser olan ve İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) tarafından kaleme alınan meşhur *Hikem-i Atâiyye*'nin bir şerhidir. *Hikem-i Atâiyye* ve İbn Acîbe'nin bu şerhi, aynı zamanda Muhammed b. el-Hâşimî'nin elinizdeki eseri kaleme alırken yararlandığı en temel iki kaynaktır. [çn]

Çünkü bir niteliğin veya vasfın kendi başına var olması imkânsızıdır." Başka bir bölümde ise şöyle der: "Cezbe ehline Hakk'ın zatının kemali açılır. Bu kemal onları Hakk'ın sıfatlarını görmeye yöneltir. Sonra isimlerine bağlanmaya ulaştırır. Sonra eserlerini müşahedeye yönlendirir. Sâlikler ise bunun tersidir. Sâliklerin ulaşacağı son nokta, cezbelilerin başlangıcıdır. Fakat bu ikisi aynı anlamda değildir. Bazen onlar yolda karşılaşırlar, birisi yükselirken öteki aşağıya inmektedir." Başka bir yerde şöyle der: "Kalplerin ve sırların nurlarının değeri ancak melekût gaybında öğrenilebildiği gibi göğün ışıkları da ancak mülk âleminde görünür."

Bazı sûfîler bu üç makamı nâsût âlemi, lâhût âlemi ve rahamût âlemi diye ifade etmiştir. *Nâsût âlemi* duyunun algıladığı şeylerden oluşur. Bunlar mülk âlemine ait şeylerdir. *Lâhût âlemi*, manaların sırlarından ibarettir. Onun karşılığı ise melekûttur. *Rahamût âlemi* ise ilahi lütfun ve rahmetin celali ve cemaliyle birlikte bütün eşyaya yayılmasıdır. Her kim Allah'ın lütfunun kudretinden ayrılabileceğini zannederse, bu zan o kişinin düşüncesindeki eksiklikten kaynaklanır.

Bir kısmı bu makamları dörde ayırıp onları "âlemler" (*'avâlim*) diye isimlendirmiş ve bu âlemlerin dört olduğunu söylemiştir. Bunlar şahâdet âlemi, gayb âlemi, melekût âlemi ve ceberût âlemleridir.

Bir kısmı onları yediye taksim ederek, "mertebeler" (*merâtib*) diye isimlendirmiş ve şöyle demiştir: Vücûd-ı Hakk'ın (gerçek varlık) yedi mertebesi vardır ve bunlar ikiye taksim edilir: Bir kısmı kadim mertebeler, bir

kısmı hâdis mertebelerdir. Kadim mertebeler üçe ayrılır: Ahadiyet mertebesi (mutlak birlik), vahdet mertebesi (sıfatlar) ve vâhidiyet mertebesi (*a'yân-ı sâbite*). Hâdis mertebeler de üç tanedir: Birincisi soyut/mücerret ve basit ruhlar mertebesi, ikincisi latif cisimler mertebesidir. Bu mertebe misal âlemi diye isimlendirilir. Üçüncüsü ise kesif/yoğun cisimler âlemidir. Diğeri yedinci mertebedir. Yedinci mertebe, zikredilen bütün mertebeleri içeren ve ihata eden mertebedir. Başka bir ifadeyle yedinci mertebe, cisimler mertebesini, nurani mertebeleri ve vâhidiyet mertebelerini içerir. Bu mertebe son tecelli olduğu gibi aynı zamanda eksiklik ve kemale ulaşma istidadına sahip "mutlak insan" demektir. Onunla birlikte mertebeler tamamlanmış ve âlem kemale ermiştir. Hak ise isim ve sıfatlarıyla birlikte en yetkin ve kâmil şekilde zuhur etmiştir. Bu yönüyle insan var oluşu bakımından en son var olan iken ulaşabileceği kemalleri bakımından en yüce mertebede bulunan varlıktır.

Sen kendini küçük bir cisim zannedersin
Büyük âlem sende dürülmüştür oysa, bilmezsin

Âlem ve Mertebeleri

Hakk'ın varlığı karşısında âlemin üç mertebesi vardır: Birincisi ilk taayyün demek olan *taayyün-i evvel* mertebesidir. Bu mertebede âlem, şe'nler (Hakk'ın işleri) diye isimlendirilir. İkincisi, ikinci taayyün anlamındaki *taayyün-i sânî* mertebesidir. Bu mertebede âlem, *a'yân-ı sâbite* (sabit varlıklar) diye isimlendirilir. Sabittirler, yani varlıkları olumsuzlanan şeyler değillerdir. Üçüncü mertebe ise

âlemin dıştaki taayyünüdür. Bu taayyün, âlemin Hakk'ın varlığındaki taayyününün dışında kendindeki taayyünüdür. Çünkü âlemin Hakk'ın varlığındaki taayyünü, itibarî ve farazîdir. Bu esnada onun kendine ait bir varlığı yoktur. Dıştaki taayyünü ise onun kendindeki taayyünüdür. Bu taayyünle birlikte Hakk'ın varlığı âlem vasıtasıyla ortaya çıkar. Bunun nedeni, âlemin Hakk'ın varlığında taayyün etmesidir. Âlemin bu mertebesi *hudûs*, yani zaman içinde yaratılmışlık diye isimlendirilir. Zaman içinde yaratılmış olmasının nedeni, Hakk'ın irade ve meşiyetinin gereğiyle âlemdeki varlıkların birbirine bağlı olmasıdır. Bütün âlem, Hakk'ın varlığının mertebesinde ezelde mücmel olarak taayyün etmiştir. İkinci olarak da mufassal olarak taayyün etmiştir. İşte bu taayyüne *a'yân-ı sâbite* denilir. Âlemin bu iki taayyünü, onun kendinde değil, Hakk'ın varlığındaki taayyünüdür.

Hakk'ın varlığında âlem, varlığı olmayan bir şeydir. Bu esnada onun için söz konusu olan yokluk olabilir. Çünkü sübut olumsuzlamanın ve varlık yokluğun zıddıdır. Başka bir ifadeyle Hakk'ın varlığında âlem "var" değil, sadece "sabit" idi. Bu itibarla Hakk'ın varlığında âlem, *a'yân-ı sâbite* olarak bulunur. Bu itibarla âlem kadimdir. Çünkü âlem, kadim-ilahi bilgide 'kadim' olarak bulunabilir. Bunun yanı sıra Hakk'ın varlığında sabit olan âlemin kendinde bir tertibi ve dizilişi vardır. Bu tertip ilahi meşiyet ve iradenin belirlemesiyle gerçekleşir. Bunun yanı sıra âlemde bazı şeyler önce, bazı şeyler daha sonra ortaya çıkarlar. Âlem, kendinde Hakk'ın varlığıyla taayyün ederek ortaya çıktığında bu ortaya çıkma, hudûs diye isimlendirilir. Çünkü zuhur, daha önce zuhur etmemiş bir

şeyin meydana gelmesidir. Bu zuhurda âlem "dış varlıklar" (*a'yân-ı hâriciyye*) diye isimlendirilir. Bunun nedeni, Hakk'ın varlığında birbirlerinden ayrışmış bir halde zuhur etmiş olmasıdır.

Bu konuda geniş açıklama görmek istersen, Süveydî'nin *Keşfü'l-hücubi'l-müsbele şerhu Tuhfeti'l-mürsele* adlı kitabına[27] ve Ârif-i billâh Abdülganî en-Nablusî'nin (ö. 1143/1730) -aynı şekilde- Şeyh Fazlullah el-Hindî'nin *et-Tuhfetü'l-mürsele*'sine yazdığı ve *Nuhbetü'l-mes'ele* olarak da bilinen *el-Kavlü'l-metîn fi beyâni tevhîdi'l-ârifîn*[28] şerhine bakmalısın.

Bir kısmı bu mertebeleri yedi kabul ederek "vatanlar" (*mevâtın*) diye isimlendirerek şöyle demiştir: Bu vatanlar yedi tanedir. Birincisi "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da evet, Rabbimizsin dediler."[29] ayetinde ifade buyurulan Bezm-i Elest vatanı, ikincisi (insanın ana rahmine düştüğü zamana atıfla) rahimler vatanı, üçüncüsü dünya vatanı, dördüncüsü berzah vatanı, beşincisi haşir vatanı, altıncısı cennet veya cehennem vatanı, yedincisi ise (kendisinde Hakk'ın en yakından görüldüğü ilahi huzur anlamındaki) Kesîb vatanıdır. Ben bunları birkaç beyitte yazmıştım:

Yedi vatanı vardır yaratılmışların
Elest bezmi ve rahimlerdeki vatanı
Dünya, berzah ve haşir vatanları
Cennet veya cehennem vatanı
Ve Kesîb vatanı en güzeli

27 Fazlullah el-Hindî el-Burhânpûrî'nin (ö. 1029/1620) *et-Tuhfetü'l-mürsele* isimli eserine Süveydî tarafından yazılmış bir şerh. [çn]

28 Bu kitap Ekrem Demirli tarafından *Ârîflerin Tevhidi* adıyla dilimize tercüme edilmiştir (İstanbul: İz Yayıncılık, 3. bs., 2018). [çn]

29 A'râf, 7/172.

İnayet diyarında hayat ne de güzeldir
Hepimiz Rabbimize misafir olduğumuzda
Bu bağrı yanık ümmet için Allah'tan
Yalnızca ümit ederiz hüsn-i hitâm
Muhammed b. el-Hâşimî yazdı bu şiiri
Her daim itiraf eder acziyetini

Bugün üçüncü vatanda, yani dünya vatanında bulunmaktayız. Başka bir ifadeyle yolculuğumuzda üçüncü merhaledeyiz. Burası yükümlülük yeri, hikmet mahalli ve bildirme yeridir. Böyle isimlendirilmesinin nedeni, burada hikmetin açık kudretin ise gizli olmasıdır. Ahirette ise iş tersi olacaktır.

Bu menzillerde seyir, zorunlu ve mecburi bir seyirdir. Her kul bu menzillere konaklayıp onlarda yürümek zorundadır. Çünkü sâlikin takip edebileceği başka bir yolu yoktur. Bizim irademiz sadece onlara yerleşmek ve istirahat edip etmemede ortaya çıkar. Şeriat onların bir kısmına yerleşmeyi bize emretmişken bir kısmına yerleşmeyi yasaklamış, bir kısmında koşmak ve acele etmekle yükümlü tutmuştur. Her kim şeriata bağlanırsa ebedi kurtuluşu elde ederken, kim şeriata karşı gelir ve kötülüğü emreden nefsinin arzusuna uyarsa açık bir şekilde hüsrana uğrar.

Âriflerden biri de bu mertebeleri kırka taksim ederek "varlık mertebeleri" (*merâtibü'l-vücûd*) diye isimlendirmiştir. Bu ârif, [hicri] 899'da[30] vefat etmiş olan Abdülkerîm el-Cîlî'dir. Allah onun ruhunu ve sırrını takdis etsin! O

30 Abdülkerîm el-Cîlî'nin 832/1429'da vefat ettiği de nakledilmektedir. [çn]

bu taksimi *el-Kehf ve'r-rakîm fî şerhi ve fevâidi Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* adlı eserinde yapmıştır. Orada şöyle der:

"Bilmelisin ki, *mim* harfinin sayı değeri kırktır.[31] Bu sayı her şeyde itidalin kemalidir. Bunun yanı sıra kırk, Rabbin sözleşme sayısıdır.[32] Burada sözleşmenin anlamı, kırk sayısının varlık mertebelerine uygun olmasıdır. Bu mertebelerin dışında kalan bir şey yoktur:

1. Bunların ilki, Zat-ı Mahz olan birinci mertebedir.
2. Amâ: Zatın künhüdür ve marifet diye de ifade edilir.
3. Ahadiyet: Bu mertebe *kenz-i mahfî* (gizli hazine) diye ifade edilen zata mahsus mutlak birlik mertebesidir.
4. Vâhidiyet: Bu mertebe zatın isim ve sıfatlarındaki ilk tenezzülüdür.
5. Ulûhet: Bu mertebe, bütün ulvi ve süfli mertebeleri kuşatan mertebedir.
6. Rahmâniyet: Bu mertebe, varlık mertebelerinin en üstünü olmakla nitelenen mertebedir.
7. Rubûbiyet: Bu, merbûbun (Rabbe kulluk edecek olanın) varlığını gerektiren mertebedir ki yaratılış burada ortaya çıkar.
8. Arş: Tümel cisim (cism-i küllî) mertebesidir.
9. Kalem-i A'lâ: Yüce Kalem anlamına gelen bu mertebe, İlk Akıl'dır.

31 "Merâtib" kelimesinin başındaki mim harfi. [çn]

32 "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu." ayetine (A'râf, 7/142) atıf vardır. [çn]

10. Levh-i Mahfûz: Tümel nefs (nefs-i küllî) mertebesidir.

11. Kürsî: Kalp olarak da tabir edilen tümel akıl mertebesidir. (Bundan sonra mertebeler aşağıdaki şekilde devam eder)

12. Heyûlâ, 13. Hebâ, 14. Unsurlar feleği, 15. Atlas feleği, 16. Burçlar feleği, 17. Zuhal feleği, 18. Müşteri feleği, 19. Merih feleği, 20. Güneş feleği, 21. Zühre feleği, 22. Utarid feleği, 23. Ay feleği, 24. Esîr (Ateş) feleği, 25. Hava feleği, 26. Su feleği, 27. Toprak feleği, 28. Müvelledât (Türeyenler) feleği, 29. Basit Cevher feleği, 30. Ayrılmaz özellik anlamındaki Araz-ı Lâzım feleği, 31. Madenlerden müteşekkil olan bileşikler, 32. Bitkiler, 33. Cemâdât (hareketsiz, donuk, cansızlar), 34. Canlılar, 35. İnsan, 36. Dünyanın dâhil olduğu Suretler âlemi, 37. Berzah'ın yer aldığı Mânâlar âlemi, 38. Kıyametin yaşanacağı Hakikatler âlemi, 39. Cennet ve Cehennem, 40. Beyaz Kesîb. Cennet ehli burada toplanır. Kesîb Hakk'ın tecelli ettiği yer olduğu gibi aynı zamanda devrin başa döndüğü yerdir. Onun ardında sadece zat vardır.

Demek ki kırk sayısı bütün şeylerin varlık ilkesidir. Mesela beşeriyet âleminde ortaya çıkan ilk varlık olan Âdem'in toprağının hamuru kırk günde kemale ermiştir. Bu sayı dördüncü mertebede ortaya çıkmıştır, çünkü bütün âlem dört tür olarak bulunur: Birinci kısım kadim, ikincisi hâdis, üçüncüsü kesif ve dördüncüsü latiftir. Bu dört kısmın dışında bir şey yoktur. "Muhammed" ismindeki *mim* harfi de onları kendinde toplamıştır. Daha önce de

mim harfinin kadim ve hâdis bütün varlıkların toplamı olduğunu söylemiştik.

Bu sayının ayrıntıları hakkında pek çok söz söylenebilir. Bunlara girersek, doğalardan, unsurlardan, yaratılışlardan, mevsimlerden ve başka konulardan söz etmek gerekecektir. Bunların hepsinden söz etmek yerine bir işaretle yetineceğiz. İnsanın kalbinde bir şeyin özel ismini ve özelliğini anlayabilecek basiret bulunursa, bu işaret yeterlidir; söz konusu özellik sayesinde o şey öğrenilir ve başka şeylerden ayrımı bilinir."

Sûfîlerin bir kısmı makamları yüze taksim ederek "Allah'a gidenlerin menzilleri" (*menâzilü's-sâirîn ilallâh*) diye isimlendirmiştir. Bu menziller, insanın imkânı ve takati ölçüsünce şeriatın yükümlü tuttuğu davranış ve fiillerin gereğidir. Allah şöyle buyurur: "*Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır*" (Bakara, 2/286).

Nitekim bu hususta ünlü Hanbelî fakihi, müfessir ve mutasavvıf Şeyhülislam Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089) yüz menzili zikrettiği bir kitap yazmıştır. Bu menzilleri taksim ve izah ederken yeterli açıklamalar yapmış, isteklilerine onları tanıtmış, kitabını *Menâzilü's-sâirîn ile'l-Hak* diye isimlendirmiştir. Onlu bir taksimle yaptığı listesi şöyledir:

1. Başlangıçlar Kısmı: Yakaza, Tövbe, Muhasebe, İnâbe, Tefekkür, Tezekkür, İ'tisâm, Firâr, Riyazet, Sema'
2. Giriş Kısmı: Hüzün, Havf, İşfâk, Huşû, İhbât, Zühd, Vera', Tebettül, Recâ, Rağbet

3. Muameleler Kısmı: Ri'âye, Murakabe, Hürmet, İhlas, Tehzîb, İstikamet, Tevekkül, Tefviz, Güven, Teslimiyet
4. Ahlak Kısmı: Sabır, Rıza, Şükür, Hayâ, Sıdk, Îsâr, Huy, Tevazu, Fütüvvet, İnbisat
5. Usul Kısmı: Niyet, Azim, İrade, Edep, Yakîn, Üns, Zikir, Fakr, Gına, Murad Makamı
6. İlaçlar Kısmı: İhsan, Bilgi, Hikmet, Basiret, Tazim, İlham, Sekînet, Tume'nînet, Himmet
7. Haller Kısmı: Muhabbet, Gayret, Şevk, Telaş, Susuzluk, Vecd, Dehşet, Yanıp Tutuşma, Berk, Zevk
8. Velayet Kısmı: Lahz, Vakit, Safa, Sürur, Sır, Nefs, Gurbet, Gark, Gayret, Temekkün
9. Hakikatler Kısmı: Mükâşefe, Müşahede, Muayene, Hayat, Kabz, Bast, Sekr, Sahv, İttisal, İnfisâl
10. Nihayetler Kısmı: Marifet, Fenâ, Bekâ, Tahkîk, Telbîs, Vücûd, Tecrîd, Tefrîd, Cem', Tevhid

Nitekim bu satrancın sahibi müellif de -Allah kendisinden razı olsun- bu makamları on kısım içinde ve yüze taksim ederek hazırlamıştır. Bununla birlikte bu satrançta gösterilen menzillerde seyir, iradeye bağlı olmaktan çok zorunlu ve mecburidir. Bu husus Allah izin verirse daha sonra açıklanacaktır.

Sûfîlerin bir kısmı makamların sayısını bine çıkartmıştır. Ebû Bekir el-Kettânî (ö. 322/934) şöyle der: "Hak ile kul arasında nur ve karanlıktan bin makam bulunur."

Bir kısmı onları yetmiş bine çıkartarak "perdeler" (*hucüb*) diye isimlendirmiş, bir kısmı yüz bin makama ulaştırmıştır. İmam Şa'rânî *el-Minenü'l-kübrâ*'sında şöyle der: "Ana makamlar yüz bin, onların özelleri bin makamdır."

Özetle bütün bu açıklamalar doğrudur. Bu hususta sûfîler arasında bir çelişki veya görüş ayrılığı söz konusu değildir. Sayılardaki farklılık insanların farklılığından kaynaklanır. Bu yönüyle insanlar madenler gibidir. Bir kısmının hakkında karanlık ve nurdan yüz bin makam bulunurken bir kısmı hakkında bin makam, bir kısmı için yüz makam, bir kısmı için üç makam vardır. Bir kısmı için Hak bir adımda veya bir anda bütün menzilleri dürer. Allah rahmetini dilediklerine tahsis eder.

Allah'ın bize olan nimetlerinden birisi de iradesine uygun bir şekilde kudretiyle bizi yokluktan var etmesidir. Bilgisine uyan iradesiyle bizi ayrı tutmuş, bizi kendini bilmek ve O'na itaat etmekle yükümlü kılmıştır. Allah hikmetiyle kendini bilmenin sebeplerini bize kolaylaştırmış, hikmetiyle kendisine ulaştıran yolun menzillerini bize öğretmiştir. Bunun için bir refik ve rehber edinmeyi bize emretmiş, afetleri açıklamış, yolu göstermiş ve bazı menzillerde hızla yürüyüp durmamayı, bir kısmında durup dinlenmeyi, tanımayı ve yeniden başlamayı emretmiştir.

Kardeşim! Sen de yaşayan, ârif-i billâh, özü sözü bir olan bir şeyhin terbiyesi altında bu yola girmelisin. Onun bilgisi sahih, tecrübesi sarih, himmeti yüce ve Allah'ın beğeneceği ve razı olduğu hali olmalıdır. O da bir mürşidin terbiyesi altında bu yolu takip etmiş, edebini bu yolu bilen edepli insanlardan almış olmalıdır. Böyle bir mürşit

seni yoldaki tehlikelerden korur, niyetini ve himmetini bütünüyle Allah'ta nasıl toplayacağını sana öğretir, O'nun dışındaki şeylerden nasıl kaçacağını sana gösterir. Mürşit bu yolda seni inceden inceye yetiştirir ve nihayette Allah'a ulaşırsın. O sana nefsinin kötülüğünü ve Allah'ın sana olan iyiliklerini öğretir. O'nu tanıdığında, O'nu seversin; sevdiğinde yolunda gayretli olursun. O'nun yolunda gayret edince, Allah sana doğru yolu gösterir, mertebesine ulaştırmak üzere seni seçer. Allah şöyle buyurur: "Bizim yolumuzda mücahede edenleri yollarımıza ulaştırırız."[33]

Öyleyse bir şeyhe bağlanmak ve ona uymak zorunludur. Bu konudaki düstur Allah Teâlâ'nın "Bana yönelenin yoluna uy!"[34] ve "Ey iman edenler! Takva sahibi olun, sadıklarla beraber olun!"[35] ayetleridir.

Mürşit olmanın başka bir şartı insanları terbiye etmek üzere derin basireti olan kâmil bir mürşidin iznine sahip olmasıdır.

"Bu özelliklere sahip bir şeyh nereden bulunur?" denilemez. Böyle bir soruya karşılık biz de *Letâifü'l-minen*'de[36] söylenen cevabı veririz: "Senin muhtaç olduğun şey rehberlerin varlığı değil, onları ararken göstereceğin ciddiyettir. Dürüst ve ciddi olursan bir mürşit bulabilirsin."

Allah'ın sırrı arayıştaki dürüstlüktedir
Dürüst olanlar nice güzel hallere sahiptir

33 Ankebût, 29/69.
34 Lokman, 31/15.
35 Tevbe, 9/119.
36 Mısırlı ünlü âlim ve mutasavvıf Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) meşhur eseri. Aynı isimde İbn Atâullah el-İskenderî'nin de bir eseri bulunur. [çn]

Letâifü'l-minen'de şöyle denir: "Bir veliye uymak gerekir. Onu sana Allah buldurur, kendisine tahsis etmiş olduğu sırlara seni muttali kılar. Onun beşerî yönü özel kabiliyeti içinde gizlenmiştir artık. Böyle bir şeyhe uy ki o da seni doğruluk yoluna ulaştırsın."

İbn Atâullah (ö. 709/1309) *el-Hikem*'inde şöyle der: "Velilerine kendisini gösteren delilden gayrı bir delil yaratmayan Allah'ı tenzih ederim. Allah onlara ancak kendisine erdirmeyi murat ettiklerini ulaştırır."

Seyir sahibine gelirsek, o yaratılış kuludur. Onun bilgideki seyri, akla ve şeriata göre zorunlu olan asıl ve zatî yokluğunu tam olarak öğrenmekle başlar. Onun ahlakî-fiilî seyri ise mümkün yokluğundan başlar. Bu yokluk Allah'ın rabliğini bilmeyi ve ilahlığını birlemeyi içerir. Çünkü Allah kendi dışındaki hiçbir şeye muhtaç olmadığı gibi her şey O'na muhtaçtır. Allah şöyle buyurur: "Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah el-Ganî ve el-Hamîd'dir."[37] Başka bir ayette ise "Sizde olan her nimet Allah'tandır."[38] buyurulur.

Ârif-i billâh İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle demiştir: "İki nimet bütün varlıklarda bulunur. Yaratılmış her şey o iki nimet nedeniyle var oldu. Birincisi var etme nimetiyken diğeri yardım nimetidir. Allah önce var ederek sana nimet vermiş, sonra yardımını sürekli hale getirmekle ihsanda bulunmuştur. Senin O'na muhtaç olman zatının gerektirdiği bir iştir. Sebeplerin sana gelişi bu nimetlerden sana gizli olanları hatırlatır. Geçici olan nimetler, zat gereği

37 Fâtır, 35/15.
38 Nahl, 16/53.

yoksun olmayı ortadan kaldırmaz. Senin için en hayırlı vakit (*hâl*), kendisinde muhtaç olduğunu görüp oradan da zillet haline döndürüldüğün vakittir."

Allah kendisinden razı olsun, Üstat Ebû Medyen (ö. 594/1197) şöyle der:

Allah benim rabbim, istemem başkasını
Allah'tan başka Hayy yok zaten
Allah'ın kudretiyle varlıklarımız çıkar ortaya
O olmasaydı başkası var edebilir miydi ki?

Başka bir şiiri de şöyledir:

Sen Allah de! Bırak âlemi ve içindekileri
Kemale ulaşmaya başka yol yok zaten
Allah'ın dışındakileri iyice bir incelersen
Genel veya özel olarak yokluktur hepsi
Bil ki sen ve bütün âlem
O olmasaydı yok ve perişan olacaktı
Zatı gereği varlığı olmayan bir şey
O'nun varlığı olmasaydı asla var olamazdı
Ârifler fani olmuşlar müşahede ettiklerinde
el-Mütekebbir ve el-Müteal'den başkasını
O'nun dışındaki her şeyi gerçekte yok olucu görürler
Şimdi, geçmişte ve gelecekte
Aklınla iyi düşün ya da gözünle: Görüyor musun?
Fiillerden başka bir şeyi
Ulvi ve süfli varlığa iyice bir bak
Bir bakış ki istidlalle desteklersin
Görürsün ki her şey O'nun celaline işaret etmekte
Hal diliyle veya söz diliyle
Başkan ayağa her şeyi tutan O
Onları var edendir, önceki bir misal olmaksızın

Üstat İbrahim el-Lekânî (ö. 1041/1632) *Cevheretü't-tevhîd*'de şöyle der:

Kendine bak, sonra oradan geç
Ulvi âleme, sonra süfli âleme
Hikmetlerin yaratanı tarafından nasıl da var edilmiş
Fakat yokluğun delili âlemle var oldu

İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle der: "Allah eserlerinin varlığıyla isimlerinin varlığına, isimlerinin varlığıyla vasıflarının varlığına, vasıflarının varlığıyla zatının varlığına delildir. Çünkü sıfat kendi başına var olamaz."

Ebedi kurtuluşu elde edecek kişi Rabbinin fiilinden ve hükmünden razı olup Rabbini razı edecek işleri yapan ubudiyet kuludur. Mutluluk dereceleri ise kişinin kulluğunu hakkıyla yerine getirmesiyle orantılıdır. Başarısızlığa uğrayan ise dünyanın ve arzunun kulu olan kişidir. Bedbahtlık basamakları da kişinin kulluğunu bilmeyip onu inkâr ettiği ve Rabbinin niteliklerinden kendine ait olmayanları sahiplenmesiyle orantılıdır.

Satrançta tasarruf eden özne (*fâil-mutasarrıf*) Bir, Kahhar ve dilediğini yapan Allah'tır. O yaptığından sorumlu değildir. Başka bir ifadeyle O, kullarına yaptığı işlerden sorguya çekilemezken buna mukabil kullar sorumludur. Onlar kendi çaba tercihlerinin ortaya çıktığı hususlarda Allah'ın emrine ve yasaklarına uyup uymamaktan sorguya çekilecektir. Allah şöyle buyurur: "Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur ve günahına tövbe et"[39], "Onlara dini bütünüyle Allah için yapmaları emredildi."[40], "Muhakkak ki Allah

39 Muhammed 47/19.
40 Beyyine, 98/5.

adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar."[41], "Allah taşkınlığı emretmez."[42], "Allah kulları için inançsızlığa razı olmaz."[43], "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır."[44]

Satrançta tasarrufa konu olan edilgen ise yaratılış kuludur. Allah şöyle buyurur: "Göklerde ve yerdeki herkes Rahmân'a kul olarak gelir."[45], "Rahmân'ın yaratmasında çelişki göremezsin."[46],"Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabbinin ihsanından yardım ederiz, Rabbinin ihsanı sınırlı değildir."[47] "Veren ve takva sahibi olan, iyiliği tasdik eden kimsenin işini kolaylaştırırız, cimrilik yapan, müstağni davranan ve iyiliği yalanlayanı ise zorluğa süreriz, onun malı kendisini kurtaramaz. Kuşkusuz hidayet bize ait olduğu gibi, dünya ve ahirette de hidayet bize aittir. Sizi acı bir azapla korkuttuk. Ona ancak yalanlayan, yüz çeviren bedbaht yaslanır. Muttakiler ise ondan uzak kalır. O malını verir ve nefsini tezkiye eder. Onun yanındaki her nimetle ödüllendirilir. O kişi razı olacaktır."[48] "Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."[49] "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa karşılığını görür. Kim de

41 Nahl, 16/90.
42 A'râf, 7/28.
43 Zümer, 39/7.
44 Bakara, 2/286.
45 Meryem, 19/93.
46 Mülk, 67/3.
47 İsrâ, 17/20.
48 Leyl, 92/1-20.
49 Fussilet, 41/35.

zerre miktarı kötülük etmişse karşılığını görür."[50] "Asra yemin olsun ki insan hüsran içindedir, iman eden ve salih amel işleyenler, birbirine hayrı ve sabrı tavsiye edenler müstesna."[51] "Allah takdir etti ve hidayet etti."[52]

Hz. Peygamber (sav) ise bir hadis-i şerifte şöyle buyurur: "Herkese yaratılmış olduğu iş kolay gelir."[53]

Kur'ân-ı Kerîm'de bu hususa delil teşkil eden pek çok ayet bulunduğu gibi zikrettiğimiz konudaki hadisler de inayete mazhar olan kimseler için yeterlidir. Çünkü burada anlatmak istediğimiz husus, satrançta tasarrufa konu olan edilgenin yaratılış kulu olduğudur. Aynı zamanda o kul, irade ve gayretiyle yerine getirdiği ilahi emir ve yasaklara aykırı davranışlardan da sorumludur. O halde kul, varlık ve yokluk satrancının tahtasında her durumda tasarrufa ve etkiye konu olandır. Yokluk halindeyken Allah onu yaratır, sonra kudret ve iradesiyle amellerini yaratır, onu yükümlü kılar, kendisinden ortaya çıkan işleri kula nispet eder. Bunlar kulun özgür iradesiyle ve -Allah'ın hikmetine göre- çabasıyla ortaya çıkan davranışlardır. Allah ona sevap verirse ihsanıyla verir; cezalandırırsa adaletiyle cezalandırır. Allah şöyle buyurur: "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım isteriz, bizi doğru yola ulaştır, nimet verdiklerinin yoluna, gazap ettiklerinin veya dalalete uğrayanların yoluna değil"[54]

50 Zilzâl, 99/7-8.
51 Asr, 103/1-3.
52 A'lâ, 87/3.
53 Buhârî, *Sahîh*, "Tefsîr", no. 4949. [çn]
54 Fâtiha, 1/6-7.

İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle der: "Allah Teâlâ ihsanının senin üzerinde görünmesini isterse yaratır, sonra sana nispet eder." Başka bir ifadesinde şöyle der: "Allah senin zâhirde emrine bağlanmanı ve bâtında O'nun gücüne teslim olmanı isterse, sana en büyük ihsanda bulunmuş demektir."

Ârîflerin Satrancında Bulunan Menzillerin Şerhi

1) Yokluk (*Adem*)

Kulun kendisine yerleşeceği ilk menzil yokluk menzilidir. Burada "yokluk" derken mümkün varlığın mukabili olan mümkün yokluğu kastediyoruz. Allah'ın bilgisi onun var olmasına ilişir. Bu itibarla mümkün yokluk Allah'ın bilgisinde mevcut iken dışta yoktur. O Yaratıcının sanatı ve O'nun kudretinin eseridir. Mümkün varlığı ve yokluğu bir olan demektir. Çünkü buradaki mümkün, daha önce belirtilen, birbirine karşıt mümkünlerdendir. Bu yokluk, kendisinden varlığa geçmenin mümkün olduğu yokluktur ve zaten bu nedenle Allah'ın kudreti onu yokluktan varlığa çıkarır. Başka bir ifadeyle Allah'ın kudreti onu mümkün yokluktan yine mümkün varlığa çıkartır. Çünkü kudret ve irade ancak mümkünlere ilişebilir.

Allah'a ait olan zorunlu varlığın zıddı olan mutlak yokluğa gelirsek, kulun böyle bir yokluktan çıkması mümkün değildir. Böyle bir yokluk, Allah'ın zatına mahsus olan zorunlu varlığın zıddıdır. O zorunlu varlık akla ve vahye göre sadece Allah'ta bulunabilir. Başka birisinin o

varlıkta Allah'a ortak olması veya onun kokusunu duyması mümkün değildir.

Böylece yokluk ve varlık derken kastedilenlerin "mümkün yokluk" ile "mümkün varlık" olduğu anlaşılır. Bu nedenle yokluk, kulu menzillerden ikincisine ulaştırır. Bu menzil Allah'a seyri esnasında kulun Allah'ın kudreti yolunda uğramış olduğu menzildir. İkinci menzile "varlık doğumu" menzili denilir.

2) Varlık Doğumu (*Vilâdetü'l-vücûd*)

Bu doğum bazen salt kudretle gerçekleşir. Bir vasıta olmaksızın salt kudretle doğanlara misal olarak babamız Hz. Âdem (as) ile ruhları ve melekleri verebiliriz. Bazen ilahi hikmetin gereğiyle anne ve babanın vasıtasıyla doğum gerçekleşir. Allah'ın yaratıklarındaki âdeti böyledir. Bu doğum kulu menzillerden üçüncüsüne ulaştırır. O menzil Allah'a doğru seyrinde kulun uğradığı üçüncü menzildir ve "rıza kapısı" diye isimlendirilir.

3) Rıza Kapısı (*Bâbu'r-rızâ*)

Bir başka nüshada bu kapı "dünya" diye zikredilir ki her ikisi de aynı anlamdadır. Bu safhada insan rıza haline yatkın olarak yaratılmıştır. Gördüğü her şeyden razı olur, onu sever. Bu varlıkla ilk ünsiyeti ve aşinalığı budur. Bu menzil insanı dördüncü menzile ulaştırır. Dördüncü menzil şehvettir.

4) Şehvet

Bu, insanı beşinci mertebeye ulaştıran hayvanî şehvettir. Beşinci menzil zillettir.

5) Zillet (*Mezellet*)

Zillet menzilinde şehvetini gerçekleştirmek üzere arzulu davranan insan izzetini yitirerek zelil ve hor kalır. Zillette altıncı mertebeye varıncaya kadar aşırı gider. Altıncı mertebe "yerin dibi" diye isimlendirilir.

6) Yerin Dibi (*Tahte's-serâ*)

Tahte's-serâ, toprak altına işaret eden bir terimdir. Toprağın altı ise insanın zilletin son derecesine ulaşmasına işaret eder. Artık ona herhangi bir fayda veremez. Bu menzil onu yedinci menzil demek olan cehalet menziline ulaştırır.

7) Bilgisizlik (*Cehâlet*)

Bu aşamada cehalet ve diğer insanlara eziyet huyu belirir. Böyle bir kul, kendisi nasıl davranıyorsa insanlardan da aynı karşılığı görmeye başlar. Bu kez kötülükleri gizleyerek yapmak zorunda kalır ve her zaman kötülüğü yapmak için uygun zamanı kollar. Bu hal insanı sekizinci menzile ulaştırır. Sekizinci menzil kindir.

8) Kin (*Hıkd*)

Kişi kendisine eziyet eden herkese karşı, cehaletinin ölçüsünce kin duyar. İnsan kin ve nefretle iyiden iyiye dolduğunda bu menzil onu dokuzuncusuna ulaştırır. Dokuzuncu menzil kötü davranışlardır.

9) Kötü Davranışlar (*Ef'âlü's-seyyie*)

Bu mertebeye gelen insanda kötü davranışlar görünür. Misal olarak insanlara sövmek, onlara eziyet etmek gibi

davranışları verebiliriz. Çünkü kim bir kötülüğü içinde gizlerse, Allah kötülüğün elbisesini kendisine giydirir. İnsandan kötü davranışlar ortaya çıktığında, bu durum onu onuncu menzile ulaştırır. Onuncu menzil mihnettir.

10) Sıkıntı (*Mihnet*)

İnsan hapse düşmek, dövülmek, kovulmak, yoksulluk, insanların gözünden düşmek gibi sıkıntılarla karşılaşır. Mihnete düşmek kendisini on birinci menzile ulaştırır. On birinci menzil edebin azalmasıdır.

11) Edepsizlik (*Kalîlü'l-edeb*)

Bu menzilde kulun Allah ve yaratıkları karşısındaki edebi, utanma duygusu ve saygısı azalır.

Mihnet bazen insan üzerinde öyle hüküm verir ki
Artık güzel görmeye başlar güzel olmayan bir şeyi

İnsan Allah'ın, hatta Allah'ın bütün yaratıkları ve nefsinin karşısında kötü olan davranışı güzel görmeye başlar. Bunu fark ettiğinde kötü davranışların kancaları onu yakalar, edepsizlikten geçirerek kötü davranışlara ulaştırır ve onu iki basamak aşağı indirirler. Böylece kötü davranışlar menziline düşer, oradan ikinci defa mihnete varır. Başına gelen hadiselerden ibret alırsa, mihnette uyanır ve orada bir an bile kalmaz. Aynı şekilde edepsizlik makamına da uğrar ve o makamın kancalarından korkarak ayrılır. Mümin bir delikten iki kez ısırılmaz. Mutlu insan başkasından ibret alan iken, bedbaht insan başkasına ibret ve öğüt olarak gösterilen kimsedir. Bu makam kişiyi hıyanet menziline ulaştırır.

12) Hainlik (*Hıyanet*)

İnsan Allah'a ve peygamberine karşı hain olur ve emanete hıyanet eder. Allah "Ey iman edenler! Allah'a, peygambere hıyanet etmeyiniz, emanetlerinize bilerek hıyanet etmeyiniz."[55] buyurur. Başka bir ayette ise "Allah hainlerin tuzağını başarıya erdirmez."[56] buyurulmuştur. Bu menzil insanı kötü davranışlar menziline ulaştırır.

13) Kınanmış Davranışlar (*Ef'âlü'z-zemîme*)

Kınanmış davranışlar şeriat ve ahlak tarafından kötü bulunan ve kınanan eylemlerdir. İnsan bu menzilde günahları açıktan işlemeye başlar. Böylece zararı diğer insanlardan çok kendisine olan, içki içmek gibi günahlara düçar olur. Bu menzil de onu cehenneme ulaştırır.

14) Cehennem

Cehennem gazap ateşi demektir. Hâkim[57] şöyle bir hadis aktarır: "Gazap cehennem ateşindendir. Allah onu sizden birinizin damarlarına yerleştirir. Bakınız! İnsan öfkelendiğinde gözleri kızarır ve yüzü değişir, damarları şişer."[58] Tirmizî'nin aktardığı başka bir hadiste şöyle denilir: "Cehennemin bir kapısı vardır ki o kapıdan ancak öfkeli insanlar girer."[59] İmam Ahmed b. Hanbel ve Ebû

55 Enfâl, 8/27.
56 Yûsuf, 12/52.
57 Metinde "Hâkim" şeklinde geçen bu isimle ünlü hadis âlimi Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) kastedildiği düşünülebilir. Fakat hem sonraki cümlede zikredilen isimden hem de hadisin bulunduğu kaynaktan, burada kastedilenin Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ve hadisin geçtiği kaynağın da *Nevâdiru'l-usûl* olduğu anlaşılmaktadır. [çn]
58 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, nşr. Tevfik Muhammed Tekle, Dımaşk: Dâru'n-nevâdir, 2011, I: 30, no. 17. [çn]
59 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, II: 177, no. 351. [çn]

Dâvûd şöyle bir hadis aktarır: "Gazap şeytandandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateş suyla söndürülür. İçinizden biriniz öfkelendiğinde abdest alsın." Taberânî şu rivayeti nakleder: "İçinizden birisi öfkelendiğinde 'Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım' derse, öfkesi gider." Ebû Hüreyre'den şöyle aktarılır: "Adamın biri Hz. Peygamber'e 'Bana tavsiyede bulun' deyince Hz. Peygamber (sav) şöyle demiştir: 'Öfkelenme!' Sonra bu sözünü birkaç kez tekrarlamıştır." Hadisi Buhârî aktarmıştır. Öfkelenmenin yasaklanması demek, onun gereğini yerine getirmenin yasaklanması demektir. Bir rivayette şöyle denilir: "Şeytan şöyle der: İnsan öfkeli olunca onu aramızda çocukların topu çevirdiği gibi çevirir. Davetiyle ölülere bile hayat verse, kendisinden umut kesmeyiz. Bir sözle yapar ve bozar."

Bu menzil insanı Allah'ın rahmetinden umut kesmeye sevk eder ve böylece kul yasakları işlemeye başlar.

15) Yasaklar (*Menâhî*)

Bu menzilde insan herhangi bir istisna olmaksızın bütün yasaklanmış fiilleri işler. Onları işlerken tövbesinin kabul edilmeyeceği veya Allah'ın ona kabul edilebilecek bir tövbe nasip etmeyeceği hakkında zannı vardır. Ta ki nefsinin arzusu kırılır ve kendisine şöyle denilir:

Günahlarla şehvetin belinin kırılacağını bekleme
Yemek sadece yemek arzusunu pekiştirir

Bu durumdaki bir insan eylemlerinde tam bir şaşkınlık içerisindedir ve bu onu büyük deniz menziline ulaştırır.

16) Büyük Deniz (*Bahru'l-azîm*)

Bir başka nüshada "gazap" diye geçmiştir ki her ikisi de aynı anlamdadır. Böylece gazap ve şaşkınlık (*hayret*) onda birleşir. İnsan bu menzilde büyük şaşkınlık denizine düşer, kurtuluşa dair umudunu yitirir, neredeyse boğulan birisi haline gelir. Bu esnada daha önce kaçırmış olduğu işleri düşünür. Bu düşünce onu pişmanlığa ulaştırır.

17) Pişmanlık (*Hasret*)

Kişi pişmanlık hisseder, mahrum kaldığı veya kaçırmış olduğu işler hakkında hüzünlenir. İnsanın pişmanlığı ve hüznü mahrum kaldığı bir şeye dair olup o işe ulaştıracak sebeplere yönelirse bu, sıdk ehlinin (özü sözü bir insanların) hüznüdür. Ebû Ali ed-Dekkâk (ö. 406/1015) böyle bir hüzün hakkında şöyle demiştir: "Hüzün sahibi başka birisinin iki senede katedemeyeceği yolu bir ayda kateder." Kişi kaçırdığı işlerin sebeplere yönelmezse, onun hüznü ve üzüntüsü yalancıların üzüntüsüdür. Başka bir ifadeyle insanın pişmanlığı ve hüznü kaçırdığı işler hakkında iken telafi etmesi mümkün olup gereğini yerine getirirse, bu hüzün dürüst insanların hüznüdür. Onu elde etmek için harekete geçmezse, onun hüznü yalancıların hüznüdür.

Râbia el-Adeviyye'nin (ö. 185/801 [?]) "Çok kederliyim." diye feryat eden birini duyduğunda ona şöyle söylediği aktarılır: "Senin hüznün pek az! Hüznün dürüst olsaydı, böyle rahat oturma imkânın olmazdı." Bundan dolayı yerine getirme imkânı varken ibadetin kaçırılması nedeniyle üzülmek, kendini aldatmanın alametidir.

İnsanın üzüntüsü yalancıların üzüntüsü gibiyse böyle bir üzüntü ona fayda vermek yerine kötü ahlaka ulaştırır.

18) Kötü Ahlak (*Huluku's-seyyi'*)

Başka bir nüshada *ta'n* diye geçer ki her ikisi aynı anlamdadır. Burada insanın gönlü daralır, ahlakı kötüleşir. Sevdiği bazı insanlar onu eleştirmeye başlar ve şöyle derler: "Bütün insanlara karşı ahlakının kötüleştiğini görmekteyiz." Bu eleştiriler üzerine halini gizleyip insanların kınamalarından uzak kalmak üzere huylarını gizlemek zorunda kalır. Bu gizleme insanı nifak, yani ikiyüzlülüğe ulaştırır.

19) İkiyüzlülük (*Nifak*)

Kastedilen sözlük anlamıyla nifaktır. Sözlük anlamıyla nifak insanın içindekine aykırı bir davranışı göstermesi demektir. Bu anlamıyla nifak, dinde belirtilen münafıklık anlamındaki nifaktan daha geniş anlamlıdır. Bununla beraber şeytan insanın kafasını karıştırır ve ona şöyle der: "Burada kastedilen amelî ya da itikâdî türü bulunan şer'î nifak, yani münafıklıktır." Böyle bir durumda bulunan insanı nifak, vesvese verenin eline düşürür.

20) Vesvese (*Vesvâs*)

Bir başka nüshada "takva" geçer. Her ikisi de birbirinin gereği olduğundan tek bir anlamda birleştikleri kabul edilebilir. Çünkü vesveseci (olan şeytan), kul ancak takvada derinlik kazanmaya başladığında ona yanaşır ve onun eksikliğini ve kusurlarını görür. Bu süreçte kul içten içe celal ve kahra düçar olduğunu düşünür ki bu durumun

nefiste bıraktığı etki *kabz* (daralma) hali olarak belirir. Kabz insanı *bast* (genişlik) haline ulaştırır; çünkü kabz ve bast, gece ve gündüz gibi peş peşe gelen ve birbirinin zıddı olan iki haldir. Vesvese duyan insanın işi, ibadet ve ibadet edilen hakkında kuruntuya kapılmaktır. Vesvese insana tam olarak yerleşirse, bu hal kendisini deliliğe ve aklın bütünüyle ortadan kalkması haline ulaştırır.

Allah'ın insana verdiği en büyük lütuf
Akıl ve edeptir, bunu bil
Mertlik o ikisine bağlı, bir kez yok olmasınlar
Ölüm daha iyi gelir insana

İnsanın durumu şiddetlenip gönlü daraldıktan sonra inayet yetişir ve Allah her işi bırakarak kendisine dönmeyi ve kaçışı (*firâr*) ilham eder. Bu kaçma "Bütünüyle Allah'a firar ediniz."[60] ayetinde belirtilir. Bazen de samimi, gönlü geniş ve saadete eren kardeşlerle oturup vesveselerden uzaklaşmayı kendisine ilham eder. Bu durum onu bast halini sevmeye, Allah'a yönelme haline ulaştırır. Çünkü bu haldeyken açık düşman olan şeytanla savaşmaktan kurtulur.

Kalbine de ki vesveseler artarsa
Vesveseci olmuştu İblis taşkınlığa saptığında

Özetle, kabz halinin sebebi, kötü işleri düşünmek, Mevla'dan habersiz kalmak ve gafil olmaktır. Kalbini arındıranlar ise sadece temizlik halini müşahede ederler. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: "Kim üzüntüye ve tasaya kapılırsa şöyle dua etsin: 'Rabbim

60 Zâriyât, 51/50.

Allah'tır, Allah! O'na hiçbir şeyi ortak koşmam.' Böyle bir dua, insanın gam ve tasasını giderir." Hadis böyleydi veya bu anlamdaydı. Bu durum insanı bast haline ulaştırır.

21) Bast

Bir diğer nüshada *bast* yerine *sekr* (sarhoşluk) denilir ki her ikisi aynı şeydir. Çünkü sevinmek, neşelenmek ve gönlün açılması hareketlenmeye ve rahatlamaya (*inbisât*) yol açar ve bu da kabzın zıddıdır. Bu konuda İbn Acîbe'nin *Mi'râcü't-teşevvuf ilâ hakâiki't-tasavvuf*'una bakınız.[61] Sûfîlerden biri şöyle demiştir: "Yaygıda (*bisât*) otur, fakat yayılma (*inbisât*)!" İbn Acîbe bir şiirinde şöyle der:

Bast halinin bir adabı vardır uyman gereken
Yoksa önce ayakların kayar, sonra kalbin peşinden
Korku, tazim ve nimet karşısında heybet
En önemlisi ise dili konuşmaktan menet

Mürit bast haline ulaştığında, "suskunluk" halini düstur edinmeli, ağırbaşlılık ve vakarı hal edinmelidir. Böyle bir insan halvete girmeli, daha çok evinde durmalı, Allah'ı çok zikretmelidir. Üstat Ebû Meyden el-Gavs *el-Hikem*'inde şöyle der: "Allah bir kuluna hayır ve iyilik vermeyi murat ederse, onu zikrine alıştırır, kendine şükretmeyi nasip eder." Başka bir ifadesinde şöyle der: "Kim yaratıklarla ünsiyet ederse Hak'tan uzaklaşır, gaflete kapılarak şehvete düşer." Yaratıklarla ünsiyetin Hak'tan uzaklaşmanın ve vahşet halinin işareti olduğunu söyledik, çünkü insanlar seni ya itaat etmekten alıkoyar veya tamahkârlık ve

61 Bu kitap, Ahmet Murat Özel tarafından *Sûfîlerin El Kitabı* adıyla tercüme edilmiş ve Hayy Kitap tarafından yayınlanmıştır (İstanbul, 2015). [çn]

günah kapılarını sana açar. Bu nedenle bast halinin adabını korumayan kişiyi bu durum tamahkârlık haline ulaştırır.

22) Tamah

Tamahkârlık insanların elindekilere yönelik olarak, bir şeyi sebeplerine başvurmadan elde etme arzusu içinde olmak demektir. Tamahkârlık Allah'a dair işlerle ilgiliyken bile tamahkâr insan kınanır ve ahmaklıkla nitelenir. Hal böyleyken belirgin nitelikleri yoksulluk, acizlik, zillet ve ölüm olan yaratılmışlar hakkında tamahkâr olanın durumu nasıl olabilir? Ebû Bekir el-Verrâk (ö. 280/893) şöyle der: "Tamahkârlığa 'Senin baban kimdir?' diye sorulsa, hiç kuşkusuz 'Kader hakkındaki kuşku' derdi. 'Mesleğin nedir?' diye sorulsa, 'Zillet elde etmek' diye cevap verirdi. 'Neticede insana ne verirsin?' denilse hiç kuşkusuz, 'mahrumiyet' diyecekti."

İnsanın yaratılmışlar hakkındaki tamahkârlığı onları sevmeye ve onlara bağlanmaya yol açar. İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle der: "Umut kestiğin iş karşısında hür, tamahkâr olduğun iş karşısında kölesin."

Bu menzil insanı mecazî aşka ulaştırır.

23) Mecazi Aşk (*'Işku'l-mecâzî*)

İnsan yaratılmışların güzelliğine ve ihsanına bağlanır, âşık olur. Mecazi aşk kalbe yerleştiğinde insanı yükselterek hakiki aşka ulaştırır. Böylece insan bir adımda yirmi bir makamı kateder. Bazen de bu yükseliş esnasında talep edilen ve arzulanan bir uca ulaşır ve aciz bir şekilde hakiki aşka yerleşir. Mecazi aşk insanın kalbine tam olarak yerleşmezse, bu aşk onu denize ulaştırır.

24) Hayret Denizi (*Bahr*)

Burada deniz, hayretin karşılığıdır. Kişi maşuka, yani sevdiğine nasıl ulaşacağı hakkında kendinde ortaya çıkan hayret denizinde boğulur. Bu deniz onun gözünde büyür, dalgaları kabarır ve ondan kurtulmayı istemek zorunda kalır. İnsan bir kara canlısı olduğu için ancak karada yaşayabilir. Onun doğası toprağa meylederken toprak da onu kendisine doğru çeker. Denizin dibi derindir ve onu çekerek dibine ulaştırmak ister. Denizde boğulma ve orada helak olma duygusu, denizden kaçmaya ve kendisini kurtaracak her şeye bağlanmaya sevk eder. Başka bir ifadeyle boğulma duygusu insanı kendisini canlı bir şekilde kuru toprağa ulaştıracak sebeplere bağlanmaya yöneltir. Çünkü deniz, onu kuru toprağa boğulup ruhu bedeninden çıktıktan sonra atar. Bu nedenle kişi karaya doğru kaçar.

25) Kara (*Arz*)

Burada arz, kuru toprak demektir. İnsan canlı bir şekilde toprağa ulaştığında, denizin ölü bir şekilde karaya attığı varlıkları yemeyi alışkanlık haline getirmiş karadaki vahşi hayvanlar, haşereler, böcekle ona doğru gelir. O kişi ise sahip olduğu güçle kendini müdafaa eder, ölünceye veya uyuyuncaya kadar beklemek üzere oradan uzaklaşır. Bu durum onu korku menziline ulaştırır.

26) Korku (*Havf*)

Burada korku, söz konusu vahşi hayvanlardan duyulan korkudur. Ansızın bir ses ona "Onlardan korkmayın, iman

sahibi iseniz sadece Ben'den korkun!"[62] diye hitap eder. Başka bir ifadeyle Allah "Nerede olursanız olun, sizinle beraberim."[63] der. Bu ses insanı haşyet haline ulaştırır.

27) Allah Korkusu (*Haşyet*)

Haşyet ile kastedilen Allah'tan korkmaktır. Bir başka nüshada "vahşet" kelimesi gelmiştir. Bu bakımdan vahşet, Allah'ın dışındaki her şeyden kaçmak ve yalnızlaşmak demektir. Allah karşısında haşyet duygusuna sahip olmakla insanlardan kaçmak aynı anlama gelir. Böylece insan Allah'tan korkar ve her şeyi bırakarak O'na doğru kaçar. Bu kaçma insanı Araf'a ulaştırır.

28) Araf

Araf, cennet ile cehennem arasındaki bir yerdir. Araftakiler cennetlikleri ve cehennemlikleri gören kimselerdir. Onlar her grubu simasından tanır. Bu durum insanı Hakk'a dua menziline sevk eder.

29) Hakk'a Dua (*Du'âü'l-Hakk*)

Başka bir nüshada *talku'l-lisân* (dilin açılması) diye geçer ki her ikisi de aynı anlamdadır. Allah kuluna iyilik irade ettiğinde, onun dilini duaya alıştırır. İnsan Allah Teâlâ'nın "Bana dua edin ki, size karşılık vereyim."[64] ayetini duyar ve O'na dua eder. Yani kendisini dünyada aşağılanmaktan ve ahiret azabından koruyup cennete dâhil etmesini ister. Bazen de Hz. Peygamber'in (sav)

62 Âl-i İmrân, 3/175.
63 Hadîd, 57/4.
64 Mümin, 40/60.

söylediği gibi şöyle dua eder: "Allahım! Senden dünya ve ahiret yurdunda bilip bilmediğim bütün iyilikleri istiyorum. Dünya ve ahirette bilip bilmediğim veya bana bildirilmemiş bütün kötülüklerden sana sığınıyorum. Senden cenneti ve ona yaklaştıracak söz ve davranışları istiyor, cehennemden ve ona yaklaştıracak söz ve davranışlardan sana sığınıyorum." Onun yapabileceği başka bir dua Hz. Peygamber'in (sav) şu hadisinde belirtilir: "Allahım! Bizi cehennem azabından koru. Allahım! Bizi cennete ulaştır." Bu duayla Allah onu cennet yoluna ve cennetliklerle arkadaşlığa ulaştırır. Bu durum "Ey iman edenler! Allah'tan sakının, sâdık insanlarla birlikte olun!"[65] ayetinde zikredilir. İnsan arkadaşlık menziline ulaştığında, ondan istenilenin arkadaşlığın kendisi olduğunu zanneder. Bu zan onu kötü arkadaşlığa ulaştırır.

30) Kötü Arkadaşlık (*Suhbetu'r-redîe*)

Söz konusu insan iki türlü arkadaşlık bulunduğunu, bir türünün kötü ve değersiz arkadaşlık iken öteki türünün hoş ve güzel arkadaşlık olduğunu bilmez. Kötü arkadaşlığın da çeşitli türleri vardır. Kötü arkadaşlığın bir türü bütün insanların göreceği şekilde açıktan günah işleyen bozuk insanlarla arkadaşlıktır. Böyle insanların bedbahtlığı bütün insanlar tarafından görülür. Bir türü de içi bozuk olan (insanlarla yapılan) arkadaşlıktır. Böyle bir arkadaşlık dışarıdan kötü görünmez. Bu ikinci tür, gizliliği nedeniyle farkına varılmadığı için en tehlikeli türdür. Bu kısımdaki insanlar üç sınıftır: Bilgisiz sûfîler, riyakâr vaizler, gafil zorbalar. Bunların en zararlısı bilgisiz

65 Tevbe, 9/119.

sûfîler, sonra riyakâr vaizler ve nihayet gafil zorbalardır. Bunların ardından açıktan günah işleyen insanlar gelir.

Bu hal insana yerleşip de insan onu vatan edindiğinde, bilgisizlik kancaları onu yakalar, kötü arkadaşlıktan bilgisizliğe doğru onu çekerler. Böylece kişi yirmi dört basamak aşağı düşer. Bu esnada hainlik, kötü davranışlar ve kin duygusuna uğrar, bilgisizlik zilletine maruz kalır. Bu menzil yedinci menzildir. İlahi inayet kendisine ulaştığında, arkadaşlığının kötü olduğunu görür ve ondan çöle doğru kaçar.

31) Çöl (*Sahrâ*)

Burada *sahrâ* bütün insanlardan uzaklaşmayı ifade eden bir kelimedir. İnsan vahşet haline ulaşır ve kendini ahmaklaştırır. Bu hal insanı hasta akla ulaştırır.

32) Hasta Akıl (*Aklu's-sakîm*)

İnsanın aklının hastalanmasının nedeni insanlar arasında kendisiyle arkadaşlık edilebilecek temiz kimse görmemiş olmasından kaynaklanır. İnsanlar hakkındaki bu zannıyla paralel bir şekilde, Allah'a dair zannı da suizanna döner. Çünkü zanneder ki Allah ona kötü insanlarla arkadaşlığı emretmiştir. Bu kez Allah'ın kulları hakkında da kötü zan sahibi olur, onların herhangi birisinin temiz olduğuna inanmaz. Kötülerle arkadaşlık, iyi insanlar hakkında suizanda bulunmaya yol açar. Bir hadiste şöyle denilir: "İki huy vardır ki onlardan daha iyi özellik yoktur. Birincisi Allah hakkında hüsnüzan, ikincisi Allah'ın kulları hakkında hüsnüzandır. İki huy vardır ki onlardan daha

kötü özellik yoktur. Birincisi Allah'a karşı suizan, ikincisi Allah'ın kulları hakkında suizandır."

Bu hal insana yerleştiğinde, bu kez zillet kancaları onu yakalar, hastalıklı akıldan zillete doğru çekerler. Bu durumda kişi yirmi sekiz basamak aşağı kateder ve bu iniş esnasında kötü davranışlar, büyük (şaşkınlık) denizi ve zillet menzillerine düşer ki burası beşinci menzildir. Orada durmaz da kurtulabilirse bu hal kendisini bilgisizliğe ulaştırır.

33) Allah Hakkında Bilgisizlik (*Cehl*)

Burada "cehl" ile kastedilen, Allah'ı, O'nun vaatlerini ve tehdidini bilmemektir. Bu bilgisizlik nedeniyle insan O'ndan aldığı emanete hainlik eder, verdiği sözleri bozar, O'nun sınırlarını aşar. Bu hal ona yerleştiğinde, bu kez yerin dibi menzilindeki kancalar onu yakalar, bilgisizlikten yerin dibine doğru çekerler. Bu durumda kul, yirmi sekiz basamak birden düşer. Bu iniş esnasında cehenneme ve yasaklanmış işlere uğrar, yerin dibinde kalır ki burası altıncı menzildir. Orada kalmayıp kurtulduğunda, bu kurtuluş onu haset menziline ulaştırır.

34) Kıskançlık (*Hased*)

Burada insan Allah'ın kendilerine ihsan ettiği afiyet ve başarılara karşı insanlara haset eder, onların bu hallerini yitirmelerini temenni eder. Bunun nedeni, kendisinin Allah'ın ihsanından mahrum kalmış olmasıdır. Bu makam kendisine yerleşirse, büyük deniz menzilindeki kancalar onu yakalar, haset duygusundan büyük denize doğru çekerler. Burada yirmi basamağa uğrar. Bu iniş esnasında

ise hava, korku ve kara menzillerine uğrar. En sonunda büyük (şaşkınlık) denizine düşer. Burası on altıncı menzildir. Bu menzilde kalmayıp kurtulursa bu durum onu göğe ulaştırır.

35) Gök (*Cev*)

Başka bir nüshada "sema", yani gökyüzü denilir ki, her ikisi de aynı anlamdadır. Burada insan, karanın baskısından kurtularak havada uçmayı temenni eder. Görür ki, havada uçmaktan acizdir. Bu hal onu isteksizliğe ulaştırır.

36) Dağ (*Kurh*)

Bir diğer nüshada "cebel" yani dağ olarak geçer ki her ikisi de aynı anlamdadır. İnsan dünyayı sevimsiz ve kerih görür, kendini kerih görür, hayatı kerih görür ve nahoş bulur. Artık ölümü temenni etmeye başlasa bile onu bulamaz. Bu durum kendisini acizliğe ulaştırır.

37) Acizlik (*Acz*)

Acz derken kastedilen şey, kendine fayda verememek ve içinde bulunduğu durumdan kendini kurtaramamaktır. Bu durumda insan acizliğini itiraf eder. Bu hal kendisine eşlik eder, gücünden ve kuvvetinden soyutlanır. Bu durum onu amaçlanan talebe ulaştırır.

38) Amaçlanan Talep (*Murâdu'l-matlûb*)

Kastedilen kuldan talep edilen haldir. Kuldan talep edilen, kendi sıfatlarıyla tam olarak ahlaklanmaktır ki onlardan birisi de acizlik ve fakirliktir. İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle der: "Kendi özelliğinle ahlaklan ki,

Allah kendi özelliğiyle sana yardım etsin." Kul bu hale yerleştiğinde, bu hal onu yoksullara merhamet menziline ulaştırır.

39) Yoksullara Merhamet (*Terahhumu'l-uryân*)

Burada insan gördüğü çıplaklara veya aç insanlara karşı kalbinde bir merhamet duygusu hisseder. İnsanlara "çıplak" (*uryân*) denilmesi, aşırı derecede fakirliğin üzerinde görülmesinden kaynaklanır. Bu makama yerleşip onu yurt edindiğinde, bu durum insanı güzel ahlaka ulaştırır, on sekiz makamı bir adımda kateder. Bu yükseliş esnasında amaçlanan talep ve keder menzillerinden geçerek hakiki aşk menziline ulaşır ve nihayet güzel ahlak makamını yurt edinir. Bu makamda durmaz da ilerlerse iyi arkadaşlık menziline erişir.

40) İyi Arkadaşlık (*Suhbetu't-tayyibe*)

İnsan bu menzilde iyi arkadaşlığın ne olduğunu öğrenir. Daha önceki tecrübelerinden arkadaşlık yapması gerektiğini ve yapması gereken arkadaşlığın temiz, iyi arkadaşlık olduğunu anlamıştır. Hz. Peygamber (sav) şöyle der: "Kişi dostunun dini üzerine haşredilir. Herkes kiminle dost olduğuna dikkat etsin!" Sûfîlerden biri şöyle demiştir:

Arkadaşlık için yeğle itaatkâr insanı
Unutma ki çeker bir tabiat diğer tabiatı

Bir sûfî şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, kurtulan kişi kurtulmuş olanla arkadaşlık edenlerdir. Hüsrana uğrayanlar da hüsrana uğrayanlara arkadaşlık edenler-

dir." Başka bir sûfî şöyle demiştir: "Arkadaş insanı sürükler götürür."

Bu menzilde kişi yükseliş yolunda iyi arkadaşlıkla karşılaşır. Bu hal insana yerleştiğinde onu iyi davranışlara ulaştırır ve bir adımda yirmi dört makam kateder. Bu yükseliş esnasında yoksullara merhamet, latif ses, keder, dimağ ve güzel ahlak menzillerine uğrar. Bunun yanı sıra iyi davranışlar menziline yerleşir.

Bu menzil mürşid-i kâmil makamının üzerindedir ve onunla mürşid-i kâmilin makamı arasında zatî itikat makamı bulunur. Burası onları ayıran perdedir. Mürşid-i kâmil onu görür ve kemallerle nitelenmiş olduğu için kendisini sever. Bir adımda bekâbillâh makamına kendisini ulaştırmak için kendisine yönelmesini ister. Ancak bu kul ona lisan-ı hâl veya lisan-ı kâl ile âdeta şöyle der: "Ben senden iki makam üstteyim. Yakîn'e ulaştıktan sonra artık sana nasıl inebilirim ki? Ben senden daha büyüklerle arkadaşlık ettiğim halde kendi üzerimde gördüğüm kemalleri senin üzerinde görmüyorum."

Bu sözler üzerine mürşid-i kâmil, makamının kendisine kazandırdığı bilgiyle onu mazur görür. Bunun yanı sıra mürşid-i kâmil Allah'ın "Yetkin bir hikmet, fakat uyarılar fayda etmiyor."[66]; "Gerçek şu ki sen her sevdiğini doğru yola erdiremezsin."[67] ayetleri gereğince onu mazur sayar ve kendisine şöyle der: "Sen söylediklerinde mazursun. Sen Allah'a giden yolda bir dost edinmenin, vasıtanın ve birine uymanın faydalarını bilmiyorsun. Bunun yanı

66 Kamer, 54/5.
67 Kasas, 28/56.

sıra kendi görüşünü esas alarak dinin belirlediği vasıtalardan yüz çevirmenin afetlerinden haberin yok, üstelik yalnız başına yolculuğun afetlerinden de habersizsin. Zannediyorsun ki, ben bir iddiacıyken sen benden daha üstünsün! Güya bu makama ulaşmış, fakat kendi adına böyle bir iddiada bulunmamış, dinin hakkındaki verâ' duygun ve tedbirliliğin bakımından kendini benden daha iyi durumda görüyorsun. Hâlbuki sana tebliğ etmekle memur olduğumu, bundan dolayı Allah'ın katında mesul olduğumu bilmezsin. Benim için verâ' sahibi olmak, emaneti sahibine ulaştırmak üzere seni irşat etmek ve Allah'ın emrine bağlanmaktır. Bu emir "Peygamberin görevi sadece tebliğdir."[68] ayetinde belirtilen tebliğ emridir. Dolayısıyla sana tebliğ ettiğim hususunda Allah'ın katında şahitlik etmeni istiyorum. Ardından şöyle der: "Allahım! Ben tebliğimi yaptım." O kişi de şöyle der: "Evet! Ben de senin tebliğ görevini yerine getirdiğine şahidim." Bu durumda eğer kul, ilahi inayet erişir de mürşidin kendisini bekâbillâh makamına ulaştırma yönündeki kararlılığını görürse bulunduğu makamdan inip mürşide yönelir ve yirmi dört makamı bir adımda kateder. Mürşid-i kâmile müracaat etmezse bu hal onu yakîne ulaştırır. Kişi bu menzilde konaklamazsa pek çok hayrı yitirebilir, fakat Allah'ın "Bir yağmur yağmazsa da bir çise düşer."[69] ayeti muktezasınca tümüyle de mahrum kalmaz. İyi arkadaşlık insanı razı olunan emanete ulaştırır.

68 Mâide, 5/99.
69 Bakara, 2/265.

41) Razı Olunan Emanet (*Emânetü'l-merdıyye*)

Bu emanet kulun zahirî ve bâtınî azasını dince haram ve mekruh sayılan işlere düşmekten korumasıdır. Çünkü bu, kendileriyle beraber olanların bedbaht ve başarısız olmayacağı bir zümredir. Bu nedenle onlarla sohbet kendisini razı olunan emanete ulaştırır ve bu makam kulu latif sese taşır.

42) Latif Ses (*Savtu'l-latîf*)

İnsan bu menzilde ruh diliyle hitap eden rabbani bir hatif sesten, Duhâ, İnşirâh ve Kevser gibi sureleri işitir. Nefs bu surelerden haz alır, neşelenir, onların gereğine göre davranmak ister. Buna mukabil güçleri ve uzuvları bu konuda kendisine yardımcı olmazlar. *el-Mebâhisü'l-asliyye*'de[70] şöyle denilir:

Nefse ait bu hakikat
Mukaddes mertebeye ulaşır
Mevzusu onu alıkoyar
Oradan tekrar doğum başlar
Bütün nefisler canlı
Eşyayı bilici ve idrak edici
Onları engelleyen bedenler
Vesveseler, dürtüler ve şeytan

Bu menzil kulu, keder menziline ulaştırır.

---

70 İbnü'l-Bennâ es-Serakustî'nin manzum bir eseridir. İbn Acîbe'nin *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*'si bu eserin şerhidir. [çn]

43) Keder

Yahyâ b. Mu'âz (ö. 258/871) şöyle der: "Zavallı Âdemoğlu! Ayıplara mahal olan bir beden, ayıplara mahal olan bir kalpten ibaret! Buna rağmen iki ayıplı mahalden ayıpsız bir amel çıkarma peşinde." Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Bela, hevâ ve şehvet Âdemoğlunun toprağıyla yoğurulmuştur."

el-Hikemü'l-Atâiyye'de şöyle denilir: "Allah'a ancak kötülüklerini ortadan kaldırıp iddialarını silmekle ulaşabileceksen, hiçbir zaman O'na ulaşamazsın demektir. Allah seni kendisine erdirmek isterse, kendi vasfıyla senin vasfını, kendi niteliğiyle senin niteliğini örter. Böylece senin O'na ulaşman, O'ndan sana gelen özelliklerle gerçekleşir, yoksa senden O'na dönük özelliklerle değil!" Bunun üzerine nefsi kederlenir, duyunun üzerindeki hâkimiyetini görerek üzülür, dünya hakkındaki korkuları katmerleşir. Bu korkular ölüm, hastalık, yoksulluk, imtihan, ayrılık, yer değiştirme gibi insanın içinde yaşamış olduğu dünya hayatında sürekli tekrarlanan korkulardır.

İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle der: "Bu dünya hayatında olduğun sürece kederlerin gerçekleşmesine şaşırmamalısın. Dünya hayatı ancak kendisine yaraşanı ve onun niteliklerini izhar eder, başka türlü de olamaz!" Başka bir sözünde şöyle der: "Dünya hayatı mâsivânın mahalli, kederlerin kaynağı olarak yaratıldı. Sana düşen o hayatta zahit olmaktır." Bu durumda var gücünle ve bütün himmetinle kendini Allah'a verirsin veya dünyadan vazgeçerek ahirete yönelirsin. Çünkü senden istenen iş, ruhlar âlemine yolculuk yapmandır. Allah sana bu süfli

âlemi daraltır ki, oradan himmetinle ulvi âleme yolculuk yapma iradesi sende oluşsun.

Bu hal kişiyi hakiki aşka ulaştırır.

44) Hakiki Aşk (*'Işku'l-hakîkî*)

Bu, nefislerin ve ruhların Yaratıcıya duydukları aşktır. Çünkü o, kendilerini yaratıp maddi ve manevi nimetleriyle yardım edendir. Bir hadiste "Sizi beslediği nimetleri nedeniyle Allah'ı seviniz." denilir. Çünkü gerçek anlamda ihsan eden ve her kemalle nitelenen Allah'tır. O, bütün eksikliklerden münezzehtir. Kalp bir şeyi sevdiğinde, ona yönelir, onun karşısında saygıya kapılır, verdiği bütün emirlerde kendisine itaat eder. Çünkü seven sevdiğine karşı itaatkârdır. Öte taraftan kalp sadece bir tarafa yöneldiği gibi insanın da tek kalbi vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Allah bir adamın içinde iki kalp yaratmamıştır."[71] Kalbin tek yönelişi olduğu için Mevla'ya yöneldiğinde başkalarından yüz çevirir ve bu durumda gerçek anlamda Allah'a kul olur. Arzusuna yöneldiğinde, bu kez kesin bir şekilde efendisinden yüz çevirir, Allah'ın dışındaki şeylere kul olur. Allah kulunun başka bir şeye kulluk yapmasından razı olmaz.

Hikem-i Atâiyye'de şöyle denir: "Bir şeyi sevmişsen ona kul olmuşsun demektir. Allah zatından başkasına kul olmandan razı olmaz." Şeytan insana gelir ve şöyle der: "Allah'a hakiki anlamda âşık olabilmen için, içini ve dışını, zahirini ve batınını O'nun dışındaki her şeyden boşaltıp sadece Allah ile meşgul kalarak bütün işlerden soyutlan-

71 Ahzâb, 33/4.

man şarttır. Hâlbuki eşin, evladın, evin, dükkânın, bağın, bahçen vs. var iken bunu yapabilmen mümkün değildir." Bu vesvese insanı harabelere yönlendirir.

45) Harabeler (*Harâbât*)

Başka bir metinde "vebal" kelimesi geçer ki, ikisi de aynı anlamdadır. İnsan kendini Allah'tan alıkoyan bütün işleri nahoş bulur, bütün kevnî ilgileri kalbinden koparır. Çünkü kalbin tek bir yönelişi olduğunu daha önce ifade etmiştik. Kalp, Allah'a yöneldiğinde O'nun dışındaki her şeyden yüz çevirir ve zanneder ki, görünüşte dinî sebepleri benimsemek ile bâtında onlardan yüz çevirmek hiçbir zaman bir araya gelmez. Çünkü o sadece görünüşü ve zahiri bilir, duyuyu algılar. Bu hal kendisine yerleştiğinde bu kez zahirine sirayet eder, elindeki malı yitirir, geçim sebepleri zail olur, dinini de kendisi sayesinde ayakta tuttuğu dünyası harap olur. Böyle bir insan yoksul kalır, gönlü daralır, ahlakı kötüleşir. Bu durumdayken kötü ahlak menzilinin kancaları onu yakalar, harabelerden alarak kötü ahlak menziline sevk ederler. Burada insan otuz üç dereke birden iner. O yolda güçlük, acizlik, deniz, mecazi aşk menzillerine uğrar ve kötü ahlaka maruz kalır. Burası on sekizinci menzildir. Orada duramazsa bu yer onu mahv içinde mahv menziline taşır.

46) Mahv İçinde Mahv (*Mahvu fi'l-mahv*)

Burada kastedilen Allah'a tevekküldür. İnsanın kalbinden bütün varlıklar silinir, onların ne varlığını ne faydasını ne zararını görebilir. Hatta onların kalbinden silindiğini görmek duygusu bile kalbinden silinir. Bunu Allah'ın

kendine dönük bir ihsanı sayar. Bu hal onu kâmil akla ulaştırır.

47) Kâmil Akıl (*Aklu'l-kâmil*)

Başka bir metinde "tahkik" denilir ki kâmil akıl ile tahkik aynı anlamdadır. Kâmil akıl, Allah'ın hitabını düşünüp onu Allah'ın razı olduğu şekilde anlayan, her şeyi yerli yerine koyan akıldır. Bu da tahkik demektir. Bu menzilde insan bütün mevcutları Allah'ın onları sabit kılmasıyla sabit, ama aynı zamanda Allah'ın zatının birliği nedeniyle nihayetinde fani ve silinmiş oldukları gerçeğini görür. Bu durumda nefsinin hazları ve arzuları Allah'a ait haklara dönüşür. Böylece o hakları, Allah'ın emrine bağlanmak ve Allah hakkındaki sevgisinin bir gereği olarak alır. Çünkü seven sevdiğine karşı itaatkârdır. Bu durumda kişi tevekkül ile sebeplere sarılmak arasında bir çelişki olmadığını görür. Sebeplere sarılmak, hikmete hakkını vermek demektir. Tevekkülün yeri kalpte kudrete hakkını vermek demektir. Kalbin şeriatı tevekkül iken bedenin şeriatı sebeplere sarılmaktır. O halde her kim tabii ve dinî sebepleri reddederse, hiç kuşkusuz, ilahi hikmeti reddetmiş, ortadan kaldırmış demektir. Kim tesiri ve fiili, tabii ve dinî sebeplere izafe ederse, hiç kuşkusuz, Allah'a şirk koşmuş demektir. Kim tabii ve dinî sebeplerin Allah'ın onları var kabul etmesi nedeniyle var olduğunu anlayıp tesiri onlara izafe etmek yerine Allah'a izafe ederse, böyle biri gerçek mümindir. Aynı zamanda o, Allah'ın ihsanıyla kurtulan kişidir.

İbn Atâullah'ın *el-Hikem*'inde şöyle denilir: "Bütün varlıklar Allah'ın var etmesiyle sabit, aynı zamanda O'nun zatının mutlak birliği itibarıyla da mahv ve yokluk için-

dedir." Bu mühim meseleyi kesin bir şekilde öğrenince, bu bilgi insanı tahkikat, [yani eşyayı olduğu hal üzere inceleme] menziline ulaştırır.

48) Tahkikat

Burada insan, kâmil aklın en aşağı derecesinin dünyayı terk anlamına geldiğini kesin bir şekilde öğrenir. Akıl derecelerinin zirvesi ise Allah'ın zatı hakkında düşünmeyi terk etmektir. Çünkü fikir gücü Allah tarafından yaratılmış olduğu için O'nun zatını ihata edemez. Yaratılmış olan kendi hakikatini bilemezken Yaratıcısının hakikatini ve O'nun mahiyetini nasıl bilsin ki? Bu durumda insan "O'nu hakkıyla takdir edemediler."[72] ayetinin manasını kesin bir şekilde öğrenir, Allah'ı akıl, fikir veya akıl ve fikir yoluyla değil de doğrudan Allah'tan ve Allah vasıtasıyla öğrenmenin peşine düşer.

Bu makama tam ulaşıp vatan edindiğinde bu bilgi, insanı ulvi âleme ulaştırır. Bu esnada on sekiz makamı bir adımda kateder. Bu yükseliş esnasında kâmil akıl, rahatlık ve şecaat menzillerine uğrar ve ulvi âleme yerleşir. Burada meleklerle konuşur, melekler onunla konuşur, kalp gözüyle melekleri görür. Nitekim daha önce bundan söz edilmişti. Bu makama tam olarak yerleşemezse, makam kendisini mahzun kalbe ulaştırır.

49) Mahzun Kalp (*Kalbu'l-hazîn*)

Burada insan sadık, özü sözü bir insanların hüznüyle hüzünlenir. Çünkü bedenine ve nefsine dönmektedir, fakat

72 En'âm, 6/91.

bu esnada zahirinde tahkik yapmış olduğunu gösteren delil bulamaz. Bu nedenle kalbi hüzünlenir. Kalbinin şifası için yegâne ilacın ise nefsini ve malını Allah'a teslim etmek olarak görür, zaten nefsi ve malı esas itibarıyla Allah'a aittir. Her ikisi de Allah tarafından yaratılmış ve Allah onları kendisine ihsan etmiş, sonra onları insandan satın almıştır. Bu durum "Kuşkusuz Allah müminlerden can ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır."[73] ayetinde belirtilir. Burada "Yüzümü gökleri, yeri yaratana döndürdüm, bir Hanif ve Müslüman olarak, müşriklerden değilim."[74] "De ki benim namazım, ibadetim, ölümüm ve hayatım âlemlerin rabbi Allah'a aittir, O'nun ortağı yoktur."[75] ayetlerinin gereğiyle hareket etmesi nasip olunur. Bu hal insanı "Allah yolunda" menziline ulaştırır.

50) Allah Yolunda (*Fî Sebîlillâh*)

Böylece insan canını ve malını Allah yolunda infak eder; hayır ve şer başına ne gelirse gelsin daima Allah yolundadır. Hz. Peygamber (sav) mübarek parmağı yaralandığında şöyle demişti:

Kanayan bir parmaktan başka bir şey değilsin
Allah yolunda gelmiştir bu başına gelen senin

Bu menzildeki insan Allah'a düşman olan herkesle mücadele eder. Bu düşman nefis ve hevâ (arzu gücü) gibi iç düşmanlar da olabilir; malı, evladı ve hemcinsleri gibi dış düşmanlar da. Bu makama yerleştiğinde, bu makam onu cennete taşır. Böylece bir adımda yirmi dört makamı

73 Tevbe, 9/111.
74 En'âm, 6/80.
75 En'âm, 6/162-163.

kateder, bu yükseliş esnasında mahzun kalp menzili üzerinden geçerek, toprak, su, cihâd, Rıdvan makamlarına uğrar ve cennete yerleşir. Fakat kul bu makamda sabitkadem olmazsa, bu menzil onu riyaya düşürür.

51) Riya

Riya, insanın Allah'ın emirlerini yaparken veya yasaklarından kaçarken insanlara gösteriş olsun diye davranması demektir. Böylece insanların ilgisini, övgülerini ve beğenilerini kazanmak ister. Onlar kendilerinden istediği övgüyü yapmadıklarında ve onlarla beraber olduğunda, içinden insanlara karşı kötülük duyar, onlara karşı içinden kin besler. Bu durumda kin menzilinin kancaları onu yakalar, riya duygusundan kine doğru sürükler. Böylece kırk dört basamak iner. Bu inişte hasta akıl, bilgisizlik, kötü davranışlar ve cehenneme uğrar, kin mertebesine yerleşir. Burası sekizinci menzildir. Orada durmazsa, bu menzil onu toprağa taşır.

52) Toprak (*Türâb*)

Bu menzilde insan, toprak üzerindeki her şeyi toprak olarak görür. Artık işini yaparken veya bir haramdan kaçarken, insanları dikkate alınacak kimseler olarak görmez. Nefsini de toprak olarak görür. Toprağa iyiler, günahkârlar, mümin ve kâfirler temas eder; üzerine kirler, pislikler atılır, fakat toprak onları çiçeğe, meyveye ve bitkiye çevirir. Bu makama ulaşıp onunla ahlaklandığında, bu makam onu suya ulaştırır.

53) Su (*Mâ*)

Su, her şeyin kendisiyle canlı hale geldiği şeydir. İnsan suyun eşyaya yayılması gibi eşyaya yayılır, her şey onunla bir zorlama ve meşakkat olmaksızın hayat bulur. Bu makam insanı rahatlığa ulaştırır.

54) Rahatlık

Bir başka nüshada "celed" (kudret, sağlamlık) denilir ki, ikisi de aynı anlamdadır. Bu menzilde insan bütün yaratılmışlara fayda sağlar. Bununla birlikte yorgunluktan kurtulmuş ve tam rahata ermiştir. Böylece kendisi için istediği kadar insanlar için de bütün iyilikleri ister. Bu menzil onu şecaat menziline ulaştırır.

55) Şecaat

Şecaat onun için bütün anlamlarıyla birlikte gerçekleşir. Şecaat sahibi olunca korkutucu işlere ve zorluklara değer vermez, bazen canını bazen malını tehlikeye atar, afetlere göğüs gerer, ölüme ve helake maruz kalır. Bu makama tam yerleştiğinde, makam onu şehadet derecesine ulaştırır. Burada bir adımda otuz altı dereceyi birden kateder. Bu yükselişi esnasında rahatlık, Rıdvan, cihâd, en büyük toprak ve tarikat menzillerine uğrar, şehadet makamına yerleşir. Ölüm vasıtasıyla şehadete ermiş ve bu ölüm Allah'ın kelimesini yükseltmek üzere gerçekleşmişse, hiç kuşkusuz, ebedi mutluluğu elde etmiş demektir. Hayatta kalırsa, yakınları ve düşmanları onun lehine bu hususta şahitlik eder. Bununla birlikte kendisine yönelmiş ölümden kurtulmuştur. Bu makam onu ziynet makamına ulaştırır.

56) Ziynet (*Zînet*)

Ziynet makamına ulaşmak, edep, bilgi, siyaset, hürriyetle ilgili şecaatinin onun bir süsü ve ziyneti haline gelmesiyle gerçekleşir. Bu durumda insan şecaatle süslenir, akranlarının ve hükümdarların önünde bu süsle birlikte görünür. Bu makam insanı güzel ahlak makamına ulaştırır.

57) Güzel Ahlak (*Huluku'l-hasen*)

Burada insan kendine karşı saygılı davrananlara misliyle mukabele ederken, cahillerden ise yüz çevirir. Bu makam onu dimağ makamına ulaştırır.

58) Dimağ

Dimağ, fikir gücü demektir. Kul bu menzilde işlerin iç yüzünü ve neticelerini düşünür. Fayda ve zararın sadece Allah'tan geleceğini görür. Bu durum onu sevgi makamına ulaştırır.

59) Sevgi (*Hubb*)

Asıl nüshada da "hubb" şeklinde geçen bu menzil, satranç tablosunda "mahabbet" olarak yer almıştır ki bu muhtemelen bir baskı hatasıdır. Bu menzilde insan Allah'ın bütün yaratıklarını sever. Sadık sevginin ona hayırlar ve iyilikler getirdiğini görür. Bu durumda Allah'ın yaratıklarına karşı sevgisi güçlenir ve bu makam onu, ateşe ulaştırır.

60) Ateş (*Nâr*)

Muhabbetin şiddetinden ve Allah'a kavuşma özleminden ortaya çıkan bu ateş menzili, insanı hilim [cezalandırma gücü varken insanları bağışlamak] menziline taşır.

61) Hilim

Bu menzilde insan kendine kötülük yapana karşı iyilik yapar, ona gelmeyene gider. Bu hal insanı onu mürşid-i kâmile ulaştırır.

62) Mürşid-i Kâmil

Burada kastedilen yaşayan mürşid-i kâmildir. Mürşid-i kâmil bu menzilde kulu daha fazla bir arzuyla karşılar ve ona "Hoş geldin, uzun süredir seni bekliyordum, seni özlemiştim" der. Onu terbiyesi altında seyr ü sülûk etmeye ve ilahi huzura yönelmeye davet eder. Bu davette ona *fenâfillâh* makamına ulaştıktan sonra bekâbillâh ve müşahede ehlinden olacağını müjdeler. Bununla birlikte aklı, dini ve dünyası hakkında korunmuş olacağını ve tam olarak selamet halinde olacağını anlatır. Hakk'ın inayeti tecelli ederse, mürşide uyar ve bağlanır. Yahut kul ona şöyle der: "Efendim! Ben Allah'ın huzuruna girmeye ehil biri değilim. Ben Allah'ın en hor ve en günahkâr kuluyum." Buna karşılık mürşid-i kâmil konuşmasıyla onu rahatlatır, bu sözünde doğru söylüyorsa bütün iyiliklere ehil olmakla onu müjdeler ve sonra da şöyle der: "Allah'ın marifetine ehil olduğuna inanıyorum, O'nun rızasına ulaşabilirsin."

Şeyhin terbiyesi altında kemale ereceği takdir edilmişse, ona bağlanır ve şeyhin yanında kalır, şeyhi de onu bekâbillâh makamına ulaştırır. Bu durumda otuz dört dereceyi bir adımda kateder. Bu yükseliş esnasında şeyhi onu zatî itikad menzilinin bir kısmına uğratır. Bu durum şeyhin kendisine yönelik söylediği "Sen ona ehilsin." sözünde belirtilmiştir. Bunun yanı sıra sahavet makamına, ibadetin mülkü makamına, ceberût makamına, fenâfillâh makamına uğrar ve bekâbillâh makamında konaklar. Sonra onu Muhammedî mülk makamına döndürür. Burası kulluktaki doğruluk ve rubûbiyetin haklarını yerine getirmenin olabilecek en kâmil mazharıdır.

Bu durum insanı Arş kapısının önündeki makama ulaştırır. Orada görür ki "Rahmân arş üzerine istiva etmiştir."[76]

Bu makam onu bekâbillâh makamına bir daha eriştirir. Sonra mürşid-i kâmil onu Muhammedî mülke yeniden ulaştırır. Böylece Muhammedî mülk ile bekâbillâh makamı arasında gider gelir ve bu esnada kalbi *cem'* (birlik) halini müşahede ederken dili *fark* halini terennüm eder. En sonunda zahir ayağı Muhammedî şeriatta derinleşirken, bâtındaki ayağı bekâbillâh hakikatine yerleşir. Cem' hali onu fark halinden perdelemezken fark da kendisini cem' halinden perdelemez. Bu nedenle kulun zahiri Muhammedî iken bâtını ise Ahmedî'dir.[77]

76 Tâ-Hâ, 20/5.

77 Muhammed ve Ahmed, Hz. Peygamber'e ait iki isimdir. Bunlardan ilki şeriata ve fark haline işaret ederken öteki tevhide ve birliğe atıf yapar. Sâlikin bu makamda Muhammedî olması onun şeriatın gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmesi anlamına gelir. Ahmedî olmak ise sâlikin kendinden varlığı bütünüyle ifna ederek bekâ haline ulaşması demektir. [çn]

Sonra mürşid-i kâmil bu kulu özel bir izinle İbrahimî mülk menziline ulaştırır. Bunun öncesinde ise kendisine söz konusu makamın âdâbını öğretir. Ardından Muhammedî mülke döndürür, sonra bir daha onu İbrahimî mülk menziline ulaştırır, sonra yine Muhammedî mülke döndürür. Bu şekilde onun bilgilerini, sırlarını ve afetlerini öğrenir. Mürşid ona İbrahimî mülk menzili karşısında tam bir edep takınmayı emreder. Bu edep neticesinde Allah'ın ve O'nun dostu karşısında bu makama sahip olduğu iddiasında bulunmaz. Sonra mürşid-i kâmil onu özel bir izinle Mikail'in makamına ulaştırır. Öncesinde ise kendisine o makama karşı nasıl davranacağını öğretir. Sonra onu bir anda Muhammedî mülke geri çevirtir. Sonra bir daha o makama ulaştırır, sonra yine geri döndürür. Böyle yapmasının amacı, söz konusu makamın bilgi, sır ve afetlerini ona öğretmektir. Mikail makamı karşısında edebe tam olarak riayet etmesini kendisine emreder. Artık onun makamını kendisi adına sahiplenmez. Böylece Allah karşısındaki edebin olduğu kadar O'nun hazinelerinin emini karşısındaki edebin gereğiyle kendisine herhangi bir şey emretmez. Bu itibarla Mikail kendisine "Bana dilediğin emri ver!" dese, bir tuzak ve istidraç olarak o şey meydana gelirdi. Allah şöyle buyurur: "Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."[78]

Sonra mürşid onu özel bir izinle Azrail'in makamına ulaştırır. O makama ulaştırmadan önce ise ulaşacağı makamın edeplerini kendisine öğretir. Sonra onu ansızın Muhammedî mülke döndürür, sonra bir daha Azrail'in

78 Âl-i İmrân, 3/54.

makamına ulaştırır. Böyle yapmasının nedeni, o makamdaki bilgi, sır ve afetleri öğrenmesini sağlamaktır. Orada kendisine Allah'ın ve yaratıkların canlarını almakla görevli melek karşısında edebe riayeti emreder. Kul da bu makamın sahibi olduğunu iddia etmez. Ya da Allah'ın yaratıklarından herhangi birinin canını almayı Azrail'e emretmez. Azrail kendisine "Bana dilediğini emret!" dediğinde, söylediği söz, Allah'tan gelen bir tuzak ve aldatma olarak gerçekleşir. Allah "Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır." buyurur.

Sonra mürşid-i kâmil onu özel bir izinle şeytanın makamına ulaştırır. Oraya ulaştırmadan önce de o makamın âdâbını kendisine öğretir, afetlerinden sakındırır, sürekli Allah'a kaçmayı ve iltica etmeyi öğretir. Sonra onu bir anda Muhammedî mülke döndürür, sonra bir daha şeytanın makamına ulaştırır. Bu sayede ona o makamdaki bilgileri, sırları ve afetleri öğretir. Şeytan sürekli Allah'a iltica eden ve kaçan bu insanın karşısında zorlanır. Zorlanmanın başka bir sebebi ise o kişinin sürekli olarak Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği şeriata yönelmesi, şeytana yönelip onun verdiği vesveselere kulak vermekten eksiksiz bir şekilde uzaklaşmaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Takva sahiplerine şeytandan bir dürtü geldiğinde, Allah'ı hatırlarlar ve gözleri açılır."[79]

Allah bu menzilde kula şeytanın tuzaklarını, nefsin bütün hilelerini öğretir. Bu durumda insan nefsin tuzaklarına, desiselerine, hilelerine ve insana ulaşmasına göre şeytanın tuzağının daha zayıf olduğunu görür. Başka bir

79 A'râf, 7/201.

ifadeyle nefis yetmiş şeytandan daha habis ve kirlidir. Nefisten kurtulmanın ve onu yenmenin yegâne yolu ise her şeyi bırakarak bütünüyle Allah'a kaçmaktır. Ayette "Allah'a firar ediniz."[80] buyurulmuştur. Allah'a firar etmek, kalp yoluyla bekâbillâh makamına ve bedenle Muhammedî mülke dönmekle mümkün olabilir. O makam, kullukta doğruluk makamıyla rubûbiyetin gerektirdiği hakları yerine getirme makamıdır. Böylece insan Allah'ın ihlâsa kavuşturulmuş kullarından birisi olur. Onlar hakkında Allah "Kuşkusuz benim kullarım üzerinde senin (şeytan) bir otoriten yoktur."[81] buyurur. Burada Allah, birinci tekil zamir kullanarak kullarını kendisine izafe etmiştir. Bunun nedeni onların her şeyi bırakarak sürekli kendisine kaçmış olmalarıdır. İbn Atâullah *el-Hikem*'inde şöyle der: "Ârif sürekli sıkıntıdadır ve Allah'tan başkasının yanında karar kılamaz."

Bu durumda insan mürşid-i kâmilin makamına ehliyet kazanıp gerçek bir şekilde onunla müşerref olur. Artık onun yegâne eksiği irşat hususundaki özel izindir. İlahi hikmet bu makamın bilfiil onda ortaya çıkmasını gerektirirse, bu hususta Allah'tan, peygamberden ve üstadından izin gelir ve bilfiil irşat makamına yerleşir. Mürşidi ona kâmil mürşidin makamına yerleşmesini emreder ki, insanları irşat etsin, onlara Allah'a giden yolu açıklasın, Allah'a ulaşma [yollarını] onlara yakın kılsın! Bunun yanı sıra Allah'ı onlara ve onları Allah'a sevdirsin. İlahi hikmet onun olduğu hal üzere kalmasını gerektirirse, mürşid-i kâmile yardımcı ve ona yönlendiren birisi haline gelir.

80 Zâriyât, 51/50.
81 Hicr, 15/42.

Bu durumda insanlara şöyle der: "Sizin falana uymanız gerekir, çünkü o Allah'ı bilen ve kendisine irşat izni verilenlerden biridir. Kalp hastalıklarına ve sıkıntılarına en büyük şifa, Allah'ı bilenlerle beraber olmak, onların terbiyesi altına girmek, onların emirlerine severek ve dürüstçe uymaktır."

Bu aşamadaki kul şunu bilmelidir ki, "Allah'a yemin olsun, kurtuluşa eren insan ancak kurtuluşa erenle sohbet ederek kurtulmuştur." Bunun yanı sıra Allah karşısında ve kendisine irşat izni verilmiş mürşid-i kâmilin makamı karşısında tam bir edep sahibi olmalıdır.

Özetle irşat makamına ulaşmış olduğu halde, irşat iznine sahip mürşid-i kâmilin karşısında irşat izni verilmemiş Allah'ı bilen birinin durumu, resul karşısında nebinin durumuna benzer. Bu durum ilahi inayete mazhar olan ve mürşidin terbiyesi altına girenler için geçerlidir. Bu konuda nasibi yok veya nasibi var, fakat kendisi onu yerine getirmemişse, durum farklıdır. Böyle biri mürşide şöyle diyebilir: "Ben, senin gibiyim ve ikimiz bu makamda ortağız. Bununla birlikte ben böyle bir makama sahip olduğum iddiasında bulunmam. Zamanda kıymetli bir hikmet öğrendim, o hikmete göre yaşıyor ve bu sayede hem senden ve hem başkalarından müstağni kalıyorum. Ben o hikmete inanırım ve kimsenin sözüne inanmam, başkasının sözünden mutmain olmam. Beni gayeme ulaştıracak olan sadece benim kendi inancımdır. Başka bir kimsenin bana iyilik yapmasına muhtaç değilim. Allah'a ve O'nun sevdiklerine karşı bir güvensizliğimin olmayışı, beni bu yolda afetlerden korur. Zaman bana öğretmiş ve

beni senin makamına ulaşacak şekilde terbiye etmiştir. Senin bana karşı herhangi bir şekilde üstünlüğün yoktur."

Bu durum insanı zatî itikada ulaştırır.

63) Zatî İtikat (*'İtikâdü'z-zâtî*)

Bir başka nüshada "saf itikat" denilir ki her ikisi de aynı anlamdadır. Bu menzilde kul, mürşid-i kâmili gibi kendinde kemal bulunduğuna inanır. Hatta takva ve dindarlığı irşat makamına sahip olma iddiasından korunmuş olduğu için ondan kâmil olduğuna inanır. Bu makam onu iyi davranışlara taşır.

64) İyi Davranışlar (*Ef'âlü'l-hasene*)

Bu davranışlara misal olarak oruç, namaz, yoksullara ve yetimlere iyilik yapmayı verebiliriz. Bunları yapmak insanı yakîne ulaştırır.

65) Bilgi Kesinliği (*Yakîn*)

Yakîn ile kastedilen bilgi kesinliğidir. Bu makamda insan duyma yoluyla edindiği inançlar hakkında bilgiye dayalı kesinlik elde eder. Bu bilgi kesinliği kimsenin inkâr edemeyeceği kesinlikteki haberler ile bunlar hakkındaki aklî delillerdir. Bu durum onu ulvi âleme yükseltir.

66) Ulvi Âlem

Ulvi âlem ayne'l-yakîn, yani görmeyle gerçekleşen kesinlik demektir. Başka bir metinde "faydalı bilgi" denilir ki, her ikisi de aynı anlama gelir. İnsan bu makamda basiret (kalp gözü) gözüyle melekleri, cenneti, ateşi ve rivayetlerde geçen her şeyi görür. Bu durum onu Rıdvan'a ulaştırır.

67) Rıdvan

Bu makamda insan rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber ve resul olarak Efendimiz Hz. Muhammed'den (sav) razı olur. Bunun yanı sıra Allah'ın kendisine verdiği yükümlülük ve kendisi hakkındaki tasarruflarından razı olur. Bu durum onu nefisle mücadele makamına ulaştırır.

68) Nefisle Mücadele (*Cihâd*)

Başka bir metinde "nefsini dine göre hesaba çekmek" ifadesi geçmiştir ki, ikisi de aynı anlamdadır. İnsan bu makamda nefsiyle cihat eder, onu hesaba çeker, Allah'ın sevdiği, razı olduğu işlere dönmesi için kendini zorlar. Bunu yaparken de nefsine çeşitli ayetlerde belirtildiği üzere öğüt ve nasihatte bulunur. Bu ayetlere misal olarak Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Hayır! Rabbine yemin olsun ki, aralarındaki ihtilaflarda seni hakem yapıp sonra verdiğin hükme karşı içlerinde bir sıkıntı bulmadıkları ve sana teslim olmadıkları sürece mümin sayılmazlar."[82] Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Arzusu benim getirdiğim vahye tabi olmayan mümin değildir." Bu durum onu bilgiye ulaştırır.

69) Bilgi (*İlm*)

Bu menzille kastedilen faydalı bilgidir. Bu bilgi hakkında Hz. Peygamber (sav) şöyle der: "Bilgi ikiye ayrılır: Birincisi dilin bilgisidir. O, Allah'ın Âdemoğluna karşı

82 Nisâ, 4/65.

delilidir. Diğeri kalbin bilgisidir. Kalbin bilgisi faydalı bilgi demektir."

Bu makama yerleştikten sonra makam insanı Muhammedî mülke ulaştırır. Orada yirmi beş dereceyi bir adımda yükselir. Bu yükseliş sürecinde tarikat, en büyük toprak, melekût, velayet menzillerine ulaşır ve Muhammedî mülkte karar kılar. Orada duramazsa, bu makam kendisini imana ulaştırır.

70) İman

Kastedilen gayba tam ve kâmil anlamıyla iman etmektir. Başka bir ifadeyle Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerriyle birlikte kadere iman demektir. İnsanın faydalı bilgiyle sarıldığı her iş onu Muhammedî mülke taşır. Bununla birlikte nefsi, azimetleri [amellerde kolaya kaçmamayı] benimsemede kendisine yardımcı olmayabilir. Azimetleri benimsemek ise "Muhammedî kadem" üzerinde [Hz. Peygamber'in sadık bir takipçisi] olmasını sağlar. Bu durumda sadece kâmil imanla yetinir, Allah'ın sevdiğini sever, O'nun kızdığına kızar, zayıflığı ölçüsünce seyr ü sülûk yapar, kendisi için kolaylıklar ve ruhsatlar peşinde koşar, zorlama ve meşakkatten uzak durur. Bu durum kulu şeriat menziline ulaştırır.

71) Şeriat

Kastedilen Hz. Peygamber'in (sav) sözleridir. Bu makamda insan şeriattan bilgi öğrenir, ciddiyet ve titizlikle hükümlerine riayet eder. Kâmil iman insanın kalbine

girmediği sürece, şeriatı tam benimseyemez. Şeriat onu tarikata ulaştırır.

72) Tarikat

Kastedilen Hz. Peygamber'in (sav) davranışlarından ibaret olan Muhammedî tarikattır. Kişi bilgisine göre amel eder, bilgisine göre işlediği amelinde bir tat ve lezzet bulur. Bu durum onu en büyük toprak menziline ulaştırır.

73) En Büyük Toprak (*Türâbu'l-a'zam*)

"En büyük toprak" cennetin civarıdır. Bir başka nüshada "en büyük sevap" denilmiştir ki, her ikisi de aynı anlamdadır. Çünkü en büyük sevap, cennete girmenin sebebi olduğu kadar, bildikleriyle amel eden müminlere Allah'ın vadettiği yoldur. En büyük toprağa (veya sevaba) ulaşan kişi cennete girer. Çünkü onun ardında cennetten başka bir şey yoktur. Binaenaleyh bu toprak insanı cennete sokar.

74) Cennet

Kul bu menzilde, cennetin kendisi için süslenmiş olduğunu görür. Cennet hurilerini ve köşklerini sanki önündeymiş gibi müşahede eder. Kâmil mürşidin ona söylediklerini hatırlar. Fakat bütün bunları en büyük sevap cenneti olan kendi cennetinde bulamaz. Yine mürşidinin, Allah'ın kerim yüzüne bakma anlamındaki hakiki maksada bu cennette nail olmayacağı yönündeki sözlerinin doğruluğuna yakinen vâkıf olur.

Fakat mürşid-i kâmilin makamına yeniden dönmesi mümkün olmadığı için bu durum onu cennetten ve

sevaptan vazgeçerek bu kez perdenin tamamen kalkması yönünde bir özleme iter. Ona şöyle denilir: "Fenâ olmaksızın buna imkân yok!" Hâlbuki zatta fenâ imkânını yitirmişti. Çünkü şeyh olmaksızın fenâ makamına ulaşmak mümkün değildir. Allah'ın hikmeti böyledir! İstisna olan ise hüküm verirken dikkate alınmaz. Bu kişi ise fenâ derken kastedilenin ulaşılan şey olduğunu zanneder.

Bu durum onu varlıkta fenâ makamına ulaştırır.

75) Varlıkta Fenâ (*Fenâ fi'l-vücûd*)

Kul bu menzilde mümkün-dış varlıktan fenâ haline kavuşur. Ancak bu fenâ hali onun derdine deva olmaz, gayesini orada bulamaz ve kalbinde itminan gerçekleşmez. Bu durumda fenânın başka bir türünü araştırır ve zanneder ki aradığı odur. Bu fenâ onu şeyhte fani olma makamına ulaştırır.

76) Şeyhte Fenâ (*Fenâ fi'ş-şeyh*)

Burada kastedilen mürşid-i kâmildir. Bu kişi mürşid-i kâmille sohbet fırsatını kaçırmış olduğu gibi onun makamına dönmesi de mümkün değildir. Hatta onun kelamını duymak, maddi varlığını görmek de mümkün değildir. Bu durumda kendi düşüncesinde onu tahayyül eder, aklında şeyhi canlandırmaya çalışır, en sonunda şeyhte fenâya ulaşır ve şöyle demeye başlar: "Şeyh bana dedi, ben de ona dedim ki..." Bazen şöyle der: "Ben falan şeyhim!" Bu durum, gayesine ulaşmada ona herhangi bir fayda vermez. Çünkü bu esnada onun yaşadığı fenâ hali bir varlıktan başka bir varlığa intikalden ibarettir. Bu durum onu ibadet mülküne ulaştırır.

77) İbadet Mülkü (*Mülkü'l-ibâde*)

İbadet mülkü şeriatın zahirine iman ve gereğiyle amel etmektir. Ancak bu aşamadaki insan şöyle der: "Şeriatın zahirinden başka bir hakikat yok! Sûfîlerin bütün iddiaları hakikatleri olmayan birtakım kuruntu ve hayallerdir. Şeriatın zahirinden başka bir şey olsaydı, ben de onu idrak etmiş olurdum. Hâlbuki idrake ulaşamamayı idrak etmek bir idrak iken Allah'ın zatı hakkında düşünmek şirktir." Böyle bir insan oruç tutmak, namaz kılmak gibi zahirî ibadetleri gayretle ve titizce yerine getirirken zahire aykırı olduğunu ve onunla çeliştiğini düşünerek şeriatın bâtınından yüz çevirir. Ona göre zahire aykırı her iş şeriata aykırıdır. [Oysa] Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kim zerre miktarı iyilik yaparsa onu görür, kim zerre miktarı kötülük yaparsa onu görür."[83]

Nitekim bu menzilde kula "Cömertlik ve kerem sahibi olmak, zahiri amellerden değil midir?" denilir. Beyhakî şöyle bir hadis aktarmıştır: "Cömertlik cennet ağaçlarından bir ağaçtır. Dalları dünyaya sarkmıştır. Kim onun bir dalını alırsa o dal kendisini cennete götürür. Cimrilik cehennem ağaçlarından bir ağaçtır ve onun dalları dünyaya sarkmıştır. Kim onun bir dalını tutarsa o dal kendisini ateşe götürür." Tirmizî ve Beyhakî'nin aktardığı başka bir hadiste de şöyle buyurulur: "Cömert insan Allah'a yakın olduğu gibi insanlara ve cennete yakın, cehennemden uzaktır. Cimri insan Allah'tan uzak olduğu gibi insanlardan ve cennetten uzak, cehenneme yakındır. Allah katında cahil bir cömert, ibadetini sürekli yerine getiren cimri

83 Zilzâl, 99/7-8.

bir insandan daha sevimlidir." İbn Adîy'nin aktardığı bir rivayette şöyle denilir: "İman ve cimrilik, mümin bir insanın kalbinde bir araya gelmez." Ebû Ya'lâ ise şöyle bir hadis aktarır: "Dindarlığa cimrilik kadar hiçbir şey zarar veremez." Dolayısıyla bu menzil kulu cömertliğe ulaştırır.

78) Cömertlik (*Sehâ*)

Burada cömertlik ile birlikte [aynı anlama gelen] *kerem* ve *cu'd* da zikredilir. Bu menzilde insan malıyla ve makamıyla cömert olur. Kerem ise faydası diğer insanlara ulaşan bir cömertlik türüdür ki bu yönüyle Allah'ın ahlakındandır. Kim Allah'ın ahlakından birisiyle ahlaklanırsa, bu ahlak onu marifetler cennetine taşır. Bu makam ise kendisini hakikate ulaştırır.

79) Hakikat

Başka bir nüshada "marifet" kavramı geçer ki her ikisi de aynı anlamdadır. Bu hakikat, kulun daha önce şeriattan hareketle varlığını inkâr ettiği ve bütünüyle reddettiği şeydir. Ancak şimdi kul bu menzilde künhüne vâkıf olamasa da bedendeki ruhunun varlığını fark etmesi gibi, hakikatin varlığının farkına varır. *el-Mebâhisü'l-asliyye*'de şöyle denilir:

Bedenler dışında bir şeyi fark ettiler
Onu ruhani âlem diye isimlendirdiler
Âlem-i makûl bulunur önünde
Marifetler ise saklıdır rivayetlerde

Bu makam insanı marifete ulaştırır.

80) Marifet

Bir başka nüshada marifet yerine "hakikat" denilmiştir ki, ikisi de aynı anlamdadır. Kul bu menzilde şunu bilir: Bu âlemin kendi dışındaki şeylerden farklı bir yaratıcısı vardır. O, her türlü noksan ve eksiklikten münezzeh, bütün kemallerle nitelenmiş olandır. Bunun üzerine şöyle der: "Bu âlemin yaratıcısını tanımam gerekir. O'nu tanımam için âlem ile Yaratan arasındaki farkı da bilmem lazımdır. Yaratanı görmek benim için mümkün olursa O'nu talep etmede gevşeklik göstermem."

Allah mevcuttur, bunda hiç yok şüphe
Mevcut olan her şeyin görülebilmesinde de

Bununla birlikte kul şöyle der: "Ben âlemdeyim ve âlem bir delildir. Demek ki benim her şeyden önce delili bilmem gerekir." Bu bilgi insanı âleme yönlendirir.

81) Âlem (*Kevn*)

Âleme dönmesinin nedeni onun âlemde var olmasıdır. Âleme yönelince, âlemin kesif ve latif olmak üzere iki kısma ayrıldığını görür ve bu bilgi onu ruha ulaştırır.

82) Ruh

Kul bu menzilde ruhu Allah'ın yaratmış olduğu en sırlı şey olarak görür. Ruh Allah'ın yaratıklarının en büyüğü, en latifi ve O'na en yakınıdır. Ruh, Allah tarafından ilk yaratılan ve emir âleminden olan bir varlıktır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Sana ruhtan sorarlar, de ki ruh rabbimin

emrindendir."[84] Allah'ın emri O'nun kelamı, kelamı ise O'nun sıfatıdır. Bir sıfat sahibinden ayrılamaz.

Bu makam insanı lâhût menziline ulaştırır.

83) Lâhût

Lâhût menzili, Hakk'ın zatının, isimlerinin ve sıfatlarının manalarını bir araya toplayan bir mertebedir. Bu konuda İbn Acîbe'nin *Mi'râcü't-teşevvuf ilâ hakâiki't-tasavvuf* adlı kitabına bakılabilir. Bu makam insanı ceberût mertebesine ulaştırır.

84) Ceberût

Ceberût gayb mertebesidir. Bu mertebe her şeyin kaynağı olup kendi dışındaki hiçbir şeye muhtaç olmayan mertebedir. Orada yaratılmış olanlar bir yana, isim ve sıfatlar bile dürülmüş bir haldedir. Bu konuda İbn Acîbe'nin *Mi'râcü't-teşevvuf ilâ hakâiki't-tasavvuf* adlı kitabına bakılabilir. Bu makam insanı fenâfillâh makamına ulaştırır.

85) Fenâfillâh (Allah'ta Fani Olma)

Fenâfillâh Allah'ın dışındaki her şeyden fani olmakla gerçekleşir. Burada kul Allah'ın kulağıyla duyar, Allah'ın gözüyle görür.[85] Bu mertebede (kaderleri yazan) kalemlerin seslerini duyar, hükümlerin menzilini müşahede eder. Bu makam insanı nübüvvet menziline eriştirir.

---

84 İsrâ, 17/85.

85 Meşhur bir kudsî hadise atıf vardır. Bu hadiste şöyle buyurulur: "Kulum farzları ifa ederek bana yaklaşır. Nafile ibadetlerle de ben onu sevinceye kadar bana yaklaşır. Ben onu sevince onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum, o zaman benimle görür, benimle işitir, benimle tutar." Bkz. Buhârî, *Sahîh*, "Rekâik", no. 38. [çn]

86) Nübüvvet

Cenâb-ı Allah kula bu menzilde dilemiş olduğu bilgi ve sırları haber verir, hikmeti öğretir ve hikmeti ehil olmayan başkalarına yaymaktan onu meneder. Ayrıca onu emirlerine karşı gelmekten korur. Bu makam onu velayete ulaştırır.

87) Velayet

Allah kendini korumak üzere o insanın velayetini üstlenir. O ise itaat ederek ve emrine uyarak Allah'ı veli edinir. Bu menzil insanı melekût mertebesine ulaştırır.

88) Melekût

Melekût, latif âleme dönmektir. Burada insan ruhları ve melekleri görür, güçlükten sonra ünsiyet, yorulmadan sonra rahatlık kazanır. Bu konuda da İbn Acîbe'nin *Mi'râcü't-teşevvuf ilâ hakâiki't-tasavvuf* adlı kitabına bakılabilir. Bu makam kulu nâsût âlemine ulaştırır.

89) Nâsût

Nâsût ise kesif âleme dönmek demektir. Böylece insanın dönüşü tamamlanır, mülk âlemine iner, oraya yerleşir. Daha önceki makamları öğrenip onlardaki ilim ve sırları öğrendikten sonra mülk demek olan nâsût âlemine bedenle döner. Ruhu ise rablerinin katında diri olan ve orada rızıklanan şehitlerin ruhları gibi orada kalır. Bu makam onu şehadet âlemine ulaştırır.

90) Şehadet

Şehadet, Hak ile var olan yaratılmışların mertebesi veya yaratılmışlar ile zuhur eden Hakk'ın mertebesi demektir.

Bu menzilde Allah, kulunu herhangi bir yaratılmışın vasıta veya ihsanı olmaksızın gayb ve şehadet âlemine muttali kılar. Bu menzil kulu gurura ulaştırır.

91) Gurur

Burada insan kendine itimat etmesi nedeniyle gururlanır, nefsin makamlarına, derecelerdeki yükseliş ve terakkisine, bilgilerine, sırlarına ve kemallerine itimat ederek aldanır. Burada kaldığında, mihnet kancaları onu yakalar, kendisini gururdan mihnete çekerler. Bu durumda seksen iki basamak birden düşer. Bu düşüş esnasında şehadet âlemi, şeriat, iman, riya, Allah yolunda, çöl, kötü arkadaşlık ve edepsizlik menzillerine uğrar, en sonunda mihnete düşer. Bu iniş onun kendilerine uğramış olduğu (zikredilen) herhangi bir makama yerleşmesine ve orada karar kılmasına imkân vermez, çünkü mihnet kancaları mihnete düşünceye kadar onun çekip dururlar. Bu makam onuncu makamdır. Orada kalmadığında, makam onu İsrafil'e ulaştırır.

92) İsrafil

Bu, Levh-i Mahfûz'dan ve sûra üflemekten sorumlu meleğin mertebesidir. Sûr nurdan var olan bir boynuz şeklindedir. Boynuzun üzerinde ölenlerin ruhlarının sayısınca delikler bulunur. İsrafil ona iki kere üfler. Birinci üflemede Allah'ın dilediklerinin dışında bütün yaratıklar ölür. "Allah'ın dilediklerı" derken kastedilen yedi varlıktır: Arş, Kürsü, Levh-i Mahfûz, Kalem, Cennet, Cehennem ve ruhlar. İkinci üflemede ise bütün yaratılmışlar dirilir. İki üfleme arasında kırk sene vardır. Bu makamdayken insan

o meleği tanır, onun yanında bulunan bilgi ve sırlardan birtakım hususlar öğrenir. Bu makam onu Cebrail'e ulaştırır.

93) Cebrail

Cebrail bilgi ve vahiyle görevli saygın meleğin mertebesidir. Başka bir ifadeyle Allah'ın katından peygamberlere ve nebilere gelen vahiyle görevli meleğin mertebesidir. Bu makamda insan bu saygın ve kerim meleği tanır, onun yanındaki bilgi ve sırların bir kısmını öğrenir. Bunlardan birisi şu ayette belirtilir: "Havarilere, 'Bana ve peygamberime iman edin' diye vahyettiğimde 'İman ettik, şahit ol ki biz Müslümanlarız.' demişlerdi."[86] Bu makam onu Muhammedî mülk menziline ulaştırır.

94) Muhammedî Mülk

Muhammedî mülk rahmetin pınarı, peygamberliğin kaynağı, hamdin mazharıdır. Bu makamda insan Allah'a çokça hamd ve şükreder. Çünkü Muhammedî mülk, Allah'a kayıtsız ve şartsız kulluk yapmanın kemali ve tamlığı demektir. Muhammedî mülk ayrıca, tam kul olmak, Allah'ın haklarını yerine getirmek demektir. Başka bir tarifiyle Muhammedî mülk, rubûbiyet mertebesinin karşısında -her ne kadar beşerî bazı zaaflar söz konusu olsa da- gerekli edebi ve saygıyı yerine getirmektir. Bu konuda *Mi'râcü't-teşevvuf ilâ hakâiki't-tasavvuf*'a bakılabilir.

Bu itibarla kulluk, bütün makamların en şereflisi ve en yücesidir. Bu nedenle Allah peygamberini bu makama sahip olmasıyla övmüştür. Allah yüce kitabında "Kulunu

86 Mâide, 5/111.

geceleyin yürüten Allah münezzehtir."[87] buyurmuş, hâlbuki "peygamberini" veya "resulünü" dememiştir. Aynı zamanda "Kuluna kitabı indiren Allah'a hamd olsun."[88] buyurdu. Kim bu makama tam olarak ulaşır ve onu ahlak haline getirirse, Rabbi onu Arş'ına davet eder. Bu makam insanı Arş'a ulaştırır.

95) Arş

Arş azamet mazharı, tecelli mekanı ve Yüce zata mahsus yerdir. Arş bakılabilecek en yüce yer, en güzel mahal, bütün varlıkları kuşatan mekândır. Bu itibarla Arş en genel ve kuşatıcı varlık demektir. Arş ruh, hayal ve akıl âlemlerini ihata eden insan varlığının bedeni gibidir. Arşın üzerinde Rahmân'dan başka bir varlık bulunduğunu bilmiyoruz. Bu makamda insan Rahmân'ı Arş'ın üzerinde görür. Bu hal kendisini bekâbillâh makamına ulaştırır.

96) Bekâbillâh

Bu menzilde fenâfillâh halinden sonra kul adına bekâ hali ortaya çıkar. Bu makamlara kadar kendi nefsiyle beraberdi. Şimdi ise Allah ile baki olma haline ulaşır. Ancak [öncesinde] mürşid-i kâmil kendisini "Senin bekan hâlâ nefsinledir, sen Allah ile beka makamına henüz zevk yoluyla değil, bilgiyle ulaştın." diyerek uyarır. Sonra şöyle ekler: "Bilgi, zevke ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Muhammedî makama dönüp orada Allah'ın sana taksim ettiğiyle yetinmelisin. Öne geçme! Çünkü önünde büyük bir tehlike var. Sen henüz bekâbillâh makamına o makam hakkın-

87 İsrâ, 17/1.
88 Kehf, 18/1.

daki bilginle girdin. Buradan çıkıp üzerindeki makamlara girsen, onlara da nefsinle gireceksin. Binaenaleyh şimdi ulaştığın bekâbillâh halinin senin adına bir aldatma ve tuzak olmasından endişe duyulur. Çünkü ayette "Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."[89] buyurulur.

Şeyhin sözüne uyup geriye dönerse, hiç kuşkusuz, onun terbiyesi altına girer, Allah'ın inayeti onu çepeçevre kuşatır. Bu durumda Allah'ta fenâ makamına tam olarak ulaşmış olduğu gibi bekâbillâh makamı da kemale erer, başlangıçta ve sonda Allah'ın velilerinin korunduğu şekilde korunur. Bu uyarıya karşı kendi görüşünü tercih eder ve mürşidini dikkate almazsa şeyhe şöyle söyler: "Ben senden daha kâmilim ve Allah'a daha yakınım. Bak, ben senin söyleyemeyeceğin hakikatlerden söz ediyorum. Ben senin sözünü dinleseydim, daha önce sana geldiğimde sözünü dinlerdim. Şimdi ise benden aşağıdayken senin sözünü nasıl dinleyebilirim ki?"

Bu hal onu İbrahimî mülkü makamına ulaştırır.

97) İbrahimî Mülkü

Kastedilen Hz. Halil İbrahim'in (as) makamıdır. Bu makamda Rahmân onu dost edinir, el-Kerîm, el-Vehhâb ve el-Mennân olan Hakk'ın ihsanı kulun üzerinde ortaya çıkar. Bunun neticesinde ise teslimiyet, tefviz ve kerem kendisine baskın gelir. Bu hal ise onu Mikail'e ulaştırır.

89 Âl-i İmrân, 3/54.

98) Mikail

Kul bu menzilde yağmur yağdırmakla, denizlerle, rızıklarla ve ana rahimlerinde çocuklara suret vermekle görevli melek olan Mikail'in mertebesine vâkıf olur, ancak ona bu konuda hiçbir etki edemez. Nimet ve ihsanlar, Rahmân'ın bütün kullarına yayılır ve akar. Rızık ve nimetlerde mümin ile kâfir, iyi ile günahkâr arasında fark yoktur. Mikail bu kulu tanır, emrine itaat eder. O ise Mikail'de bir tesir sahibi olduğunu zanneder. Bunun nedeni Mikail'in makamını bilmeyişi ve o mertebeye nefsiyle girmiş olmasıdır. Bu nedenle Mikail'e etki edeceğini zanneder. Nimet ve ihsan görenlerin bir kısmı nimetlere karşı teşekkür eden saygın ve kerim kimselerken bir kısmı da nimetlere nankörlük eden alçak ve değersiz insanlardır. Bir deyimde şöyle denilir:

Kerim insana ikram edersen ona sahip olursun
Alçağa ikramda bulunursan düşman kazanırsın

İnsana kötülük yapmayı emreden nefs-i emmâre, kendisine iyilik edene kötülük etmedikçe dünyadan çıkmamaya direnir.

Bu durum insanı Azrail'e ulaştırır.

99) Azrail

Azrail, yaratılanların canlarını almakla görevli melektir. Başka bir ifadeyle Azrail bir sivrisinek, böcek veya diken bile olsa, ruhu olan her varlığın canını alan meleğin adıdır. Kulun Azrail üzerinde bir etkisi yoktur. Ancak Azrail, yine de makamına giren insanı tanır, onun emrine itaat eder. Bu esnada insan, Azrail'in mertebesine kendi nefsiyle

girmiş olduğunu bilmez. Bu esnada Allah'a şükredenlerin azlığını, kâfirlerin ise çokluğunu görür ve gayrete gelerek Allah'ın Hz. Nûh'un (as) duası olarak aktardığı "Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden dolaşan kimse bırakma!"[90] duasını eder ve Azrail'e kâfirlerin ruhlarını almasını emreder. Bazen Allah, onların bir kısmının canlarını kulun emrine uyarak alması konusunda Azrail'e müsaade edebilir. Çünkü [zaten onların canının alınacağı] Hakk'ın ezeli bilgisinde takdir edilmiş durumdadır. Ancak böyle bir vaziyet, Allah'ın bu kuluna yönelik bir tuzağı ve istidraç olarak gerçekleşir. Ayette şöyle buyurur. "Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır."[91]

İşte bu durum kulu şeytan menziline indirir.

100) Şeytan

Şeytandan Allah'a sığınırız! Şeytan insana şöyle sözlerle vesvese verir: "Sen tüm varlıksın! Bütün yaratılmışlar senin kulundur. Mutlak tasarruf sahibi sensin. Senin verdiğin hükmü engelleyecek kimse yoktur. Dilediğini yap, istediğini ve arzuladığını emret. Sözün dinlenir, emrine itaat edilecektir."

Zaman sana amade, yaratıklar senin kölen
Her vaktini ve gününü bayram gibi yaşa!

Bu hal kulun hoşuna gider, bundan haz duyar. Nefsine yönelir, onun katına yerleşir. Bunun üzerine şeytan ona egemen olur, Allah'ın zikrini kendisine unutturur ve şöyle der: "Ârifler şöyle demiştir: Allah'ı zikretmekle günahlar

90 Nûh, 71/26.
91 Âl-i İmrân, 3/54.

artar, basiret ve kalpler körelir. Sen ise Allah'ı bilen, O'na yakın en büyük kimselerden birisi oldun. Onlar Allah'ın dışındaki her şeyden fani olmuş, O'nunla baki kalmış kimselerdir. Artık onlarda başkalarına ait bir iz üzerlerinde kalmamıştır. Onlar Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmış, beşerî sıfatları bütünüyle kalkmıştır. Sen de bütün makamlardan beşerî sınırlardan ve dinî yükümlülüklerden çıkmalısın. Bütün bu yükümlülükler perdeli insanlara mahsustur. Sen ise şimdi perdeli değilsin artık! Kalbine gelen düşüncelere bakmalısın! Senin kalbine ilham gelmektedir ve ilham vahyin bir türüdür. Sen de kalbine gelen vahye muhalefet etmemelisin."

Bu hal onu [kitabın giriş kısmında anlattığımız] ubudiyet kulluğu dairesinden bütünüyle çıkarır. Bu esnada şehvet menzilinin kancaları kendisini yakalar, bütün menzil ve makamların dışına çıkarmak üzere sürükler. Doksan altı basamak birden düşerek dördüncü makam olan şehvet çukuruna düşer. Şehveti güçlenir, arzusu artar, emir verir, sözü dinlenmez, emrine itaat edilmez; yardım ister, yardım edilmez. "Ubudiyet kulluğu dairesinden bütünüyle çıkar" derken yaratılış kulluğu dairesinin dışına çıkmayacağına işaret ettik.

Kul kuldur, ne kadar yükselse de
Rab rabdir, ne kadar tenezzül etse de

Şeytan saptırmak amacıyla ve gerçekle yanlışı birbirine karıştırmak üzere gelip de ona kulluk makamlarından çıktığı şeklinde vesvese verse bile, gerçekte onun çıkacağı makamlar ubudiyet kulluğu makamlarıdır. Nitekim bu makamlardan çıkar çıkmaz, (kulluğu sürer) bu kez dün-

yanın, arzunun ve şehvetin kölesi haline gelir. Bu nedenle şehvet makamına yöneldiğinde, kulluk hali yine üzerinde görünür. Şehvet makamı "aşağıların aşağısıdır" ve şehvet makamından ardında başka bir şeyin bulunmadığı zillet makamına düşer. Bunu isteyip istememesi durumu değiştirmez. Çünkü böyle bir gidiş ve seyir, daha önce de söz ettiğimiz gibi, zorunlu seyirdir. Öyleyse insanın Allah'ın rahmetinden ve genişliğinden umudunu yitirmemesi gerekir.

Böyle bir duruma düşen insan tövbesini yenilemeli, yeniden seyr ü sülûka başlamalı, himmetini, irade ve azmini yenilemelidir. Allah Teâlâ'dan kendisini sevdiği ve razı olduğu işlere ulaştırmasını dilemeli, nefsin ve şeytanın tuzaklarına karşı uyarmasını istemelidir. Bütün gayretini daha önce düşmüş olduğu durumlara düşmekten korumaya adamalıdır. Çünkü [hadis-i şerifte buyurulduğu üzere] "Mümin bir delikten iki kez sokulmaz!"

Bunun yanı sıra dinde derin anlayış ve bilgi sahibi olması gerekir. Hz. Peygamber (sav) "Allah bir insana hayır murat ederse, onu dinde fakih kılar, ona doğruluğu ilham eder." buyurmuştur. Böyle bir insan, [birazdan] sonuç bölümünde zikredeceğimiz günahları silecek işleri çoğaltmalı, Allah'tan yardım istemeli, O'na tevekkül etmeli, zayıflığı ölçüsünce yolda yürümelidir. Kim bu tarzda yolda yürümeyi sürdürürse, vuslata erer!

Hamd verdiği nimetle iyi işlerin tamamlandığı Allah'a aittir. Salât ve selam efendilerin efendisi Efendimiz Hz. Muhammed'in (sav) üzerine olsun. O peygamberlerin sonuncusu, peygamberlerin imamıdır. Ayrıca onun aile-

sine, sahabesine de salat ve selam olsun. Onlar, hidayet yıldızlarıdır. Bir de kıyamet gününe kadar ihsan üzere (Allah'ı görürcesine) ona tabi olanların üzerine olsun!

Hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir.

Sonuç (*Hâtime*)

Güzel sonucu (*hüsn-i hâtime,* iman üzere ölme) Allah'tan bize nasip etmesini dileriz! Burada altı[92] faydayı zikredeceğiz.

1) Sahte Mürşitten Sakınmanın Lüzumu

Herhangi bir izin olmaksızın şeyhlik yapmaya kalkan insan fitneye maruz kalır, gurura kapılır, aldanır. Böyle birinin imansız göçmesinden korkulur. Ârif-i billâh [Abdurrahmân el-Fâsî (ö. 1109/1689)] bu görüştedir ve *İbtihâcü'l-kulûb* adlı eserinde aktarmıştır. Sahte mürşidin aldanıp imansız göçmesinin nedeni, böyle bir davranışın Allah'a karşı cüret içermesi ve O'nunla kulları arasında vasıta olup hidayet ve irşatta peygamberin vekili olma iddiasında bulunmasıdır.

92 Tercümeye esas aldığımız baskıda sonuç bölümünde faydalar beş madde halinde yer almaktadır. Başka nüshalardan anlaşıldığı kadarıyla sonuç bölümünün altıncı başlığı eserin şârihi Muhammed b. el-Hâşimî'nin Ehl-i sünnet akaidine dair uzunca bir şiirini ve kelime-i tevhidin anlamına dair açıklamaları içerir. [çn]

2) Meczuplarla Arkadaşlıktan Sakınma

Henüz cezbe halinden çıkamamış meczup bir kimse ile arkadaşlık edilmez. Meczup cezbeyle kendinden geçerek makamları tahkike dönememiş olan kimse demektir. Böyle bir insandan teklif düşmüşken kendisiyle arkadaşlık edecek insan yükümlüdür. Bu nedenle meczupla arkadaşlık eden insan bu davranışıyla dinden çıkar.

3) Vuslat Yolları

İnsanın davranışları başkasının [mürşidin] muradına göre gerçekleşmedikçe, arzusundan ayrılması mümkün değildir. Riyazet ve mücahede yolunda bütün mertebelere ulaşsa bile, nefsinin perdesinin kalınlığı nedeniyle arzusundan ayrılamaz. Halbuki mürit olmak, nefsin gizli ayıplarını öğrenmeyi, onları araştırmayı, bulmayı ve bütün dikkatini kendilerine yönlendirmeyi gerektirir. Bununla birlikte insanın nefsinin ayıplarını kendi kendine öğrenebilmesi mümkün değildir, çünkü insan kendine ancak kemal ve tamlık gözüyle bakar.

İnsan eksiklerini ve kötü yönlerini görmüş olsa bile, onlardan kendi başına kurtulamaz. Bunun nedeni nefsine karşı duyduğu şefkat duygusudur. Ona eksikliklerini gösterecek ve bunların tedavisinde yardım edecek biri olmalıdır. O insan ise şeyhten başkası değildir. Şeyh bir doktor gibi nefsin eksiklerini ortaya çıkartır, onları tedavi eder. İnsanın samimi-hayırhah bir şeyhi olmazsa, bu durumda salih bir kardeş onun hallerini ve davranışlarını gözden geçirmesine vesile olur. Her ikisinden birisini bulamadı-

ğında, nefsinin eksiklerini ve ayıplarını düşmanlarından öğrenmelidir. Nitekim Ebû Hayyân şöyle der:

Düşmanlarımın bile bana vardır bir iyiliği ve ihsanı
Bu nedenle Rahmân benden eksik etmesin düşmanı
Onlar eksikliklerimi araştırır, ben de eksikliklerden kaçarım
Onlar benimle yarıştıkça böyle, ben de yüce makamlara çıkarım

Bunun yanı sıra insanlarla içli dışlı olmak gerekir. İnsanlarla içli dışlı olmak, onların kötülüklerini öğrenmeyi sağlar ve insan o kötülüklerden uzaklaşır. Çünkü "Mümin müminin aynasıdır!"[93] Bunun yanı sıra kişi, Hâris b. Esed el-Muhâsibî, İmam Gazzâlî ve İmam Şa'rânî gibi sûfîlerin kitaplarını okumalıdır. Nitekim Üstad İbn Zikrî [el-Fâsî (ö. 1144/1731)] *el-Hikem* şerhinde şöyle demiştir: "Günümüzde [bu tür] kitapları okumak, en faydalı ve kurtarıcı yollardandır. Çünkü artık insanlar öğütlere kulak asmıyor, tavsiyeleri kabul etmiyor."

Başka bir tavsiye tefsir, hadis, tasavvufla ilgili ilim meclislerine katılmaktır. İlim meclislerine katılmak insana fayda veren işlerdendir. Burada beş yöntemi zikrettik, geride ise altıncı bir yöntem kalır: Kendini terbiye edecek veya yükselmesini sağlayacak şeyh bulamayan bir insan sürekli Hz. Peygamber'e salât ve selam getirmelidir. Salât ve selam bir terbiye ve terakki yoludur. Salât ve selam insanı terbiye eder, makamlara yükseltir, ahlakını güzelleştirir, kemale erdirir. Bu görüşü Şeyh Zerrûk kendi şeyhi

93 Hadis-i şerif. Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb", no. 4918. [çn]

Ebu'l-Abbas el-Hadramî'den, Şeyh es-Senûsî de bazı sûfî imamlardan aktarmışlardır.

Bana göre işin gerçeği şudur: Üstün himmet sahibi ve Allah'ın razı olduğu işlere erdirdiği muvaffak olan kişi, bütün bu altı yönteme göre davranmanın nasip edildiği kişidir. O yukarıda zikredilen sıralamaya göre bu yöntemlerle hareket eder. Şeyhiyle bir araya geldiğinde, şeyhine teslim olmayı, onun sözünü dinlemeyi ve ona uymayı düstur edinir. Şeyhinin yanında bulunmadığında, daha önce söylendiği üzere, samimi bir dostla arkadaşlık eder. Samimi kardeşinden ayrıldığında, nefsinin ayıplarını ve eksikliklerini düşmanlarından öğrenir. Bu öğrenmeyle birlikte eksikliklerden sakınır ve hatalarından tövbe eder. Düşmanları olmadığında ise nefsinin ayıplarını insanlarla içli dışlı olmak ve onların ayıplarını görmek suretiyle öğrenir. Böyle bir insan kâmil âriflerin kitaplarını çok okumalıdır. Nitekim daha önce bundan söz ettik. Bunun yanı sıra tefsir, hadis ve tasavvufla ilgili ilim meclislerine sürekli katılmalıdır. Bütün bunlara eğrilikten korunmuş sahih bir akide gereklidir. En nihayet Hz. Peygamber'e (sav) bütün vakitlerinde çokça salât ve selam getirmek gerekir.

Bazı insanlar şeyhe sözde intisap eder ve bağlanırlar. Hâlbuki şeyhe salih bir niyet, dürüst ve sadık bir sevgi, hüsnüzan duygusu, asil bir ahlak ve onun emir ve yasaklarına herhangi bir değiştirme ve başkalaştırma yapmadan uymak suretiyle bağlanmak gerekir. Bu itibarla şeyhe bağlılık gölgenin sahibine veya emzikli çocuğun annesine veya hastanın doktoruna bağlandığı gibi olmalıdır. İnsan bunların hepsini güç veya imkânsız görebilir. Özellikle

devrimizde durum böyledir. İnsan sadece kuru bir bağlanma nedeniyle salih kardeşe muhtaç kalmadığını zanneder, doğru bile olsa düşmanlarının hakkında söylemiş olduğu sözlere değer vermez. Böyle bir insan, başkalarıyla içli dışlı olmak suretiyle nefsinin eksiklerini öğrenmeye çalışmaz ve sadece bu sözde bağlanmayla kâmil sûfîlerin kitaplarını okumaktan müstağni kaldığını zanneder veya sadece hal sahiplerinin kitaplarını okur. İçinde bulunduğu durumun kemalin gayesi veya hal sahiplerinin durumunun tasavvuf yolunun gayesi olduğunu zannedebilir. Bu bağlanma nedeniyle tefsir, hadis, tasavvuf gibi ilim meclislerine katılmaktan müstağni kalır veya orada bulunur, fakat bozuk bir akide veya tasavvuf ilmini ve ehlini inkâr etmek üzere orada bulunur. Böyle bir insanın Hz. Peygamber'e salât ve selam getirmekten nasibi de yoktur. Bu kişi aldanmış kişidir.

Şöyle sorulabilir: "Niçin tefsir, hadis ve tasavvufla ilgili ilim meclislerine katılsın dedin de tevhid (*kelam*) ve fıkıh meclislerine katılsın demedin? Hâlbuki tevhid ve fıkıh ilimleri, diğerlerine göre daha öncelikli değil midir?"

Şöyle karşılık veririz: Böyle dememizin nedeni, muhatabımızın dinî meselelerde kendisine vacip olan hususları öğrenip sûfîlerin yoluna katılmak isteyen ve ihsan makamlarında yükselmek isteyen bir insan olmasıdır. O kişi din işlerinden kendisine vacip hususları öğrendikten sonra, ihsan makamlarında yükselir. Zahirî ibadetlerle ilgili dinî hükümleri öğrenmek, zaten her yükümlünün yapması gereken bir farz-ı ayndır. Bu konuda insanlar arasında herhangi bir fark yoktur. Aynı şey muamele (*fıkıh*) ilminde de geçerlidir. Nitekim bu husus fıkıh kitaplarında

belirtilmiştir. Bu konularda bilgisiz olan insanın imanı ve Müslümanlığı zarar görürken ihsan makamlarında yürümek anlamındaki tasavvuf makamına nasıl ulaşabilsin ki? İhsan, Cibril hadisinde aktarıldığı üzere, dinin üç unsurundan birisidir. Hadisi Hz. Ömer (ra) aktarmış, İmam Müslim *Sahîh*'inde zikretmiştir.

İmam Malik'in (ö. 179/796) de şöyle dediği aktarılır: "Fıkıh ilmini öğrenmeden tasavvufa giren kişi zındık olmuştur. Fıkıh öğrenip tasavvufa yönelmeyen fâsık olur. İkisini birleştiren hakikate ermiştir." Aynı minvalde bir sûfî şöyle demiştir: "Tasavvuf dinin emirlerini ve yasaklarını gözetmek, iradeyi âlemlerin rabbi Allah'a teslim etmek, bütün yaratılmışlara karşı iyi ahlaka göre davranmak demektir." Başka bir mutasavvıf ise şöyle der: "Sûfî, fakih ve anlayış sahibidir. O bilgisine göre amel eder ve bu amelin neticesinde Allah kendisine bilmediklerini öğretir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: "Bildikleriyle amel edenlere Allah bilmediklerini öğretir." Allah şöyle buyurur: "Allah'tan sakının, O size öğretir."[94] Bilindiği üzere takva, sakınmak, zahirde ve bâtında ilahi emre uymak demektir. Bu yönüyle takva ancak herkesin üzerine farz olan bilgiyi öğrendikten sonra mümkündür. Bu sayede insan inanç, fiil ve yasaklarda takvayla ilgili hususları öğrenir.

Buradan Allah'ın takva sahibine öğretmiş olduğu bilginin takvanın meyvesi ve neticesi olduğu anlaşılmaktadır. O bilgi ihsan makamlarında yükselmek demek olduğu gibi Allah'ın bizim kendisini talep etmemizi emrettiği

94 Bakara, 2/282.

bilgi de budur. Haddizatında ayette "Daima 'Rabbim! İlmimi artır.' de!"[95] diye emredilir.

4) Günahlara Kefaret Olan Güzel Hasletler

Dördüncü fayda geçmişte işlenmiş ve gelecekte işlenebilecek günahları sileceği zikredilen hasletlere dairdir ki *Şifâü'l-eskâm ve'l-âlâm bi mâ yükeffiru mâ tekaddeme ve mâ teahhara mine'z-zünûbi ve'l-âsâm* adlı kitapta bunlar aktarılır. Bu kitap Şeyhülislam ve İmamların İmamı şeyhimiz Allame Muhammed Ca'fer el-Kettânî el-Hasenî (ö. 1345/1927) tarafından yazılmıştır. Allah onun ruhunu takdis etsin, bereketiyle bizi yararlandırsın. Şimdi delillerini ve haklarında söylenenleri aktarmadan sadece söz konusu hasletleri özetle zikretmekle yetineceğim. Konunun ayrıntısını öğrenmek isteyen, zikredilen kitaba bakabilir.

* Abdesti, ilgili her bir uzva suyu tam olarak ulaştırıp hakkını vererek tam olarak almak

* Ezanı duyan kişinin *Eşhedu* (Ben şahidim) diyerek müezzine karşılık vermesidir. Başka bir nüshada "Ben de Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğuna şahitlik ederim demelidir" diye geçer. Ardından şöyle demek de bu hasletlerden biridir: "Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, peygamber ve resul olarak Hz. Muhammed'den razı oldum."

* Namazda cemaatle namaz kılan insanın imamın Fâtiha suresini okumasının ardından *âmin* demesinin meleklerin 'âmin' demesine denk düşmesidir. Bu konuda sahih bir rivayet vardır.

95 Tâ-Hâ, 20/114.

* Cuma namazının ardından selamdan sonra araya konuşma sokmadan ve oturuşu bozmadan Fâtiha, İhlâs, Felâk ve Nas surelerini yedi kez okumak.

* Duhâ namazını 'inanarak' kılmak, bu namaza vaat edilen sevaba inanarak riyasız, duyurma amacı taşımadan ihlâsla namazı kılmaktır.

* Tesbih namazı kılmak. Onun nasıl kılınacağı insanların geneli tarafından bilindiği için sözü uzatmıyoruz.

* Cenaze namazına katılmak.

* İman ederek ve sevabını Allah'tan bekleyerek oruç tutmak.

* Ramazan gecelerini karşılığını sadece Allah'tan bekleyerek namaz ve benzeri ibadetlerle değerlendirmek. Burada kastedilen, geceyi ayakta geçirmeyi sağlayan her türlü ibadettir.

* Allah'ın rızasını umarak Ramazan'ın son on gününü ibadetle geçirmek.

* Sevabını Allah'tan bekleyerek ve O'na iman ederek Kadir gecesini ibadetle geçirmek.

* [Ramazan Bayramı öncesindeki] arife gününü oruçla geçirmek.

* Hac veya umre yapmak için Mescid-i Aksâ'da ihrama girip Mescid-i Haram'a doğru yola çıkmaktır. Mescid-i Aksâ, [Kudüs'teki] Beytü'l-Makdis'te yer alan mescittir.

* Allah'ın rızasını umarak ve O'nun genel emrine bağlanmak üzere Mekke'ye Hac için gelmek.

* Hac, umre gibi ibadetleri tam olarak yerine getirmek. Daha doğrusu Müslümanlar elinden ve dilinden

güvende iken bu ibadetlerin gereklerini tam olarak yerine getirmek.

* Efendimiz Hz. İbrahim'in makamının ardında iki rekât namaz kılmak. Yani tavafın ardından orada namaz kılmaktır.

* Hac esnasında Arafat ve Müzdelife'de vakfe yapmak.

* İman ederek ve sevabını Allah'tan bekleyerek Kâbe'ye bakmak.

* Haşr suresinin *"Lev enzelnâ..."* diye başlayan son bölümünü okumak.

* Evlatlara Kur'ân-ı Kerîm'i yüzünden okumayı öğretmek, ezberletmek daha evlâdır.

* Günde yüz kere Sübhânallâh, Elhamdülillah ve Allahu Ekber demek.

* Şu duayı okumaktır: *"Sübhâne zi'l-mülki ve'l-melekût. Sübhâne zi'l-izzeti ve'l-ceberût. Sübhâne'l-Hayy ellezî lâ yemût. Sübbûhun Kuddûsun Rabbü'l-melâiketi ve'r-Rûh"*[96] "Kim günde, ayda, senede veya ömürde bir kere bu duayı ederse, Allah onun gelmiş ve geçmiş günahlarını bağışlar." Hz. Peygamber (sav) böyle buyurmuştur.

* *Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Rasûlullâh* (Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun peygamberidir) kelime-i tevhidini ihlâsla söylemek.

* Her bir dalganın yükselişinde Allahu Ekber demek suretiyle denizde kırk dalga saymak.

96 Duanın anlamı: "Ruh ve melekût sahibi Allah münezzehtir, izzet ve ceberût sahibi Allah münezzehtir, ölümsüz diri Hay münezzehtir, O münezzehtir, mukaddestir. Meleklerin ve Cebrail'in rabbidir." [çn]

* Müslümanların bulunduğu bölgelerin sınırlarında nöbet tutmak.

* Netice alsa da alamasa da Müslümanların ihtiyaçları için koşturmak.

* Yoldaki dikenleri ve eziyet verici nesneleri yoldan kaldırmak.

* Vatandan uzakta gurbetteyken hasta düşmek.

* Allah yolunda birbirini seven iki Müslümanın el sıkışmasıdır. Yani Hz. Peygamber'e salât ve selam getirerek kucaklaşmalarıdır.

* Yemek yerken ve yeni bir elbise giyerken "Bana bu yemeği yediren" veya "bu elbiseyi giydiren, benim bir gücüm ve kuvvetim yokken beni rızıklandıran Allah'a hamdolsun" demek.

* Âmâ insana kırk adım yürütmek.

* Müslüman olarak doksan yaşına ulaşmış bulunmak

* İhlas ve huşu içerisinde Efendimiz Hz. Hızır'ın duasını yapmak. Bu dua şöyledir: "Allahım! Tövbe ettiğim her günahın bağışlanmasını dilerim. Kendimden sana vadedip de yerine getiremediğim her şeyden dolayı bağışlanma dilerim. Senin rızanı isterken başkasını ortak yaptığım her amelden bağışlanmayı dilerim. Bana ihsan ettiğin fakat benim günaha kullandığım her nimetten dolayı bağışlanma dilerim. Ey gizliyi ve aşikârı bilen Rabbim! Günün aydınlığında, gecenin karanlığında, topluluk içinde veya yalnızken gizli veya açık olarak işlediğim bütün günahlardan af dilerim."

✻✻✻

Bu davranışlara cehennemden kurtarıcı olduğu aktarılan aşağıdaki bazı duaları eklemek gerekir.

* *Lâ ilâhe illallâh* (Allah'tan başka ilah yoktur) ifadesini yetmiş bin kere söylemek.

* *Sübhânallâhi ve bi hamdihî* ifadesini sabahtan veya sabah namazından sonra yüz kere söylemek.

* İhlâs suresini her defasında besmele getirmek şartıyla yüz kere okumak. Bir rivayette bin kez, bir rivayette yüz bin kez okumaktan söz edilmiştir.

* *Lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber* ifadesini dört kere söylemek.

* Şu duayı dört defa okumak: *"Allâhümme innî esbaht. Eşhedüke ve eşhedü hamelete arşuk. Ve melâiketike ve cemîî halkık. Enneke entellâh. Lâ ilâhe illâ ente vahdek. Lâ şerîke lek. Ve enne Muhammeden abduke ve râsûlük."*[97]

* Fatiha suresini her defasında besmeleyle okumak.

* Yüz veya bin kez Hz. Peygamber'e (sav) salât ve selam getirmek.

* On iki bin kere besmele okumak.

* Bilhassa sabah namazından sonra yüz kere "Elhamdülillâh" demek.

* On altı bin altı yüz kırk bir kere "Yâ Latîf" demek.

***

Âlimler Kitap ve sünnette günahların kefaretleri hakkında zikredilen ifadelerin nasıl yorumlanacağı husu-

97 Manası: "Allahım! İşte sabahladım. Sana, arşını yüklenen melekelerine, bütün yaratıklarına şahitlik ederim ki Allah sensin. Senden başka ilah yoktur. Senin ortağın yoktur. Muhammed de senin kulun ve resulündür." [çn]

sunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir: Acaba günahların örtülmesi veya bağışlanması salih ameller karşılığında mı gerçekleşir? Âlimlerin bir kısmı ise ayetin zahirine ve hadislerin büyük kısmına göre kastedilenin küçük veya büyük günahlar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü hadislerin büyük kısmı büyük günahların salih ameller karşılığında silinmesinin mümkün olduğunu belirtir.

Bu itibarla Allah'ın ihsanı geniştir. Bununla birlikte günahların bir kısmı, mesela öfkelenmek, laf taşımak, dedikodu gibi, insanların haklarıyla ilgilidir. Bu günahlar, imkân olduğunda ve daha büyük bir zarara yol açmayacaksa, ancak helalleşmek ve hakkı ödedikten sonra ortadan kalkar. Bununla birlikte Allah dilerse kulunu razı edebilir, onun haklarını öder ve diğer kulunu yükümlülükten kurtarabilir. Böyle bir kulunu ihsanıyla cennete sokabilir. Allah yaptığından mesul değildir. Ayette şöyle buyurur: "Allah kendine şirk koşulmasını bağışlamaz, bunun dışında dilediği kimsenin günahlarını bağışlar."[98]

Bazı âlimler ayette bağışlanacağından söz edilen günahların, bilhassa küçük günahlar olduğunu öne sürmüştür. Bu görüşlerinin dayanağı şu yaklaşımlarıdır: Büyük günahlar salih ameller nedeniyle bağışlanmayacağı gibi tövbe veya Allah'ın ihsanı olmaksızın bağışlanmazlar. Söz konusu tövbe, ayet ve hadislerde teşvik edilen tövbedir. İyilikler ve salih ameller bütün kötülükleri örtmüş olsaydı, tövbeye gerek kalmaz ve büyük günahlardan uzak durmakla ilgili hadislerde böyle ifadeler yer almazdı.

98 Nisâ, 4/48.

Her halükârda bu konudaki genel veya özel ifadelerde bir görüş ayrılığının bulunmaması gerekir. Çünkü uygun davranış, nassa uymaktır ve yerli yerince nassın gereğine göre davranmaktır. Bu konuda kesin bir kararlılıkla davranmak gerekir. Bununla birlikte bu konuda tevile kalkışmak, bir zorlamadır.

Ayette kastedilenin bütün günahlar olduğu görüşüne dayalı olarak şunu söyleriz: Günahı silen salih bir amelin varlığı kabul edildiğine göre, bu amelin bütün günahları silmesi de mümkündür. Bu durumda ardından kefaret sayılan başka bir amel gerçekleştirilse ortada onun sileceği bir günah kalmamış olduğundan, bu amel insan için iyilik olarak yazılır ve kişinin dereceleri yükselir. Kefaretin bütün değil de belirli ve özel günahlarla ilgili olduğunu dikkate alan görüş için de aynı şey söylenebilir: Amel büyük bir günahla veya büyük günahlara karşılık gelir ve küçük günaha karşılık gelmezse, bunun yine de büyük günahların küçük günah sahibi üzerindeki etkisini hafifleteceğini umarız. Bu konularda İmam Müslim'in *Sahîh*'i üzerine İmam Nevevî'nin yazdığı şerhe, ayrıca Hâfız İbn Hacer'in [Buhârî'nin *Sahîh*'ine yazdığı şerh olan] *Fethü'l-bârî*'ye bakınız.

Buraya kadar zikredilen bütün amellerin, ancak Allah katında makbul olduğunda günahlara kefaret olabileceği hatırda tutulmalıdır. Kaldı ki Buhârî'nin *Sahîh*'inde aktardığı bir rivayette Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Aldanıp da çoğaltmayın!" [İbn Hacer *Fethü'l-bârî*'de bu hadisi şerh ederken şöyle der:] Aldanıp da "namaz nasılsa örter ve siler" diyerek günahlarınızı çoğaltmaya cüret etmeyin! Çünkü hataları örten namaz, Allah katında

makbul olan namazdır. Kul namazının makbul olduğunu nereden bilecek ki?

5) İmanın Şubeleri

Beşinci fayda özet bir şekilde imanın şubelerini açıklamayla ilgilidir. Ebû Hüreyre (ra) Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu aktarır: "İman yetmiş küsur kısımdır. Hayâ imanın bir kısmıdır." Hadisi İmam Buhârî aktarır. Hafız İbn Hacer (ö. 852/1448) *Sahîh-i Buhârî* şerhi *Fethü'l-bârî*'de Kadı İyâz'dan alıntıyla şöyle der: "Bir grup imanın bu kısımlarını içtihat yoluyla tespit etmeye çalışmıştır. Bu durum bir güçlük meydana getirir. Bununla birlikte onun bilinmemesi, imanın tafsilini tespit etmeye bir zarar vermez." İbn Hacer daha sonra şöyle der: "İmanın şubeleri tek bir tarzda belirlenemez. Doğruya en yakını İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) yöntemidir. Fakat ben onun sözünü tam olarak öğrenemedim. Ben de ondan nakledilenlerden konuyu özetledim." İbn Hacer şöyle devam eder:

İman şubeleri kalbin, dilin ve bedenin amellerinden ortaya çıkarlar. Kalbin amelleri inançlar ve niyetlerle ilgilidir. Bunlar yirmi dört hususu içerir: Birincisi Allah'a imandır. Bu konuya Allah'ın zatına, sıfatlarına, birliğine ve benzeri olmadığına, O'nun dışındaki her şeyin yaratılmış olduğuna inanmak girer. Ardından meleklerine, kitapların, peygamberlerine, kadere, hayır ve şerrin, yani iyilik ve kötülüğün Allah'tan olduğuna iman etmek gelir. Ahiret gününe iman etmek de ona dâhildir. Bu konudaki imana kabir sorgusu, diriliş, hesap, terazi, sırat, cennet, cehennem, Allah'ı sevmek, Allah yolunda birbirini sevmek ve buğzetmek, Hz. Peygamber'i (sav) sevmek, onun yücel-

tilmesi gerektiğine inanmak gibi hususlar da girer. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetine uymak ve ona salât ve selam getirmek de bu hususla ilgilidir. Ardından ihlâslı olmak, riyakârlık yapmamak ve ikiyüzlü olmamak gelir. Sonra tövbe, korku, umut, vefa, şükür, sabır, kaza ve kadere rıza göstermek, tevekkül, merhamet, tevazu gibi hasletler gelir. Büyüğe saygı, küçüğe merhamet, kibirlenmemek, kendini beğenmemek, hasedi terk etmek, kinden uzaklaşmak, öfkelenmemek bu konuyla ilgilidir.

Dilin amelleri yedi hususu içerir: Tevhidi söylemek, Kur'ân-ı Kerîm okumak, bilgi öğrenmek, öğretmek, dua ve zikir, günahlar için istiğfar etmek ve boş işlerden uzak durmak.

Bedenin amelleri ise otuz sekiz hususu içerir ki, bunlardan on beş tanesi kişinin bizzat kendisine farzdır. Bunlardan biri, bedensel ve hüküm itibarıyla temizlenmektir. Bu itibarla necis şeylerden uzaklaşmak, avret mahallini örtmek ve namaz ve zekât bu konuyla ilgilidir. Aynı şekilde köle azadı da bu konuyla ilgili olduğu kadar cömertlik, yemek yedirmek, yoksullara ikram etmek, farz ve nafile olarak oruç tutmak, hacca gitmek, umre yapmak bu konuyla ilgilidir. Kadir gecesini aramak da bu konuyla ilgilidir. Din nedeniyle hicret etmek bu konuyla ilgilidir. Allah'a ortak koşulan yerleri terk etmek, adakları yerine getirmek, yeminlere uymak, kefaretleri ödemek buraya dâhildir.

Ayrıca (Allah'a ve peygamberine) uymakla ilgili hususlar bu konuya dâhildir. Bunlar altı özelliktir: Evlenerek iffet sahibi olmak, ailenin haklarını yerine getirmek, anne ve babaya iyilik yapmak, taşkınlıktan sakınmak, evlatları

terbiye etmek, sıla-ı rahim yani akrabayı ziyaret etmek, büyüklere itaat ve kölelere yumuşak davranmak.

Bunların bir kısmı ise genelle ilgilidir ve on yedi davranış bu kısma girer. Adilce görevi yerine getirmek, cemaate uymak, yöneticilerin emirlerine uymak, insanların arasını bulmak, başkaldıranlarla ve asilerle savaşmak, iyiye yardım etmek, iyiliği yaymak, kötülükten sakındırmak, dinî cezalar anlamındaki hadleri uygulamak, cihat etmek bunların arasında zikredilir.

Bunların yanı sıra sınırlarda nöbet beklemek, emaneti yerine getirmek, beş vakit namazı vaktinde kılmak, komşuya ikramda bulunmak, iyi davranmak, helal mal toplamak, malı Allah uğruna harcamak, israftan uzaklaşmak, selamı almak, hapşıran insana dua etmek, insanlara eziyet etmemek, boş işlerden yüz çevirmek ve yoldan eziyet veren şeyleri kaldırmak bu konuyla ilgilidir.

Bütün bunlar doksan dokuz haslet olduğu kadar birbirlerini içermeleri bakımından yetmiş dokuz olarak sayılmaları da mümkündür. Allah en iyisini bilir.

İmam Müslim'in rivayetinde [imanın şubeleriyle ilgili konunun başında zikrettiğimiz hadis-i şerife] bir ilave vardır: "İman şubelerinin en üstünü *Lâ ilâhe illallâh* demek, en aşağı mertebesi ise yoldan eziyet veren şeyi kaldırmaktır." Bu da imanın mertebelerinin derece derece olduğunu göstermektedir.

Hafız İbn Hacer'in açıklamaları burada sona ermektedir.

En iyisini bilen Allah'tır.

Yeni kitap önerimiz için karekodu telefon kameranıza okutunuz.
Aynı karekod ile her hafta başka bir kitap

NEFİSLERİN TERBİYESİ
Müzekki'n-Nüfus

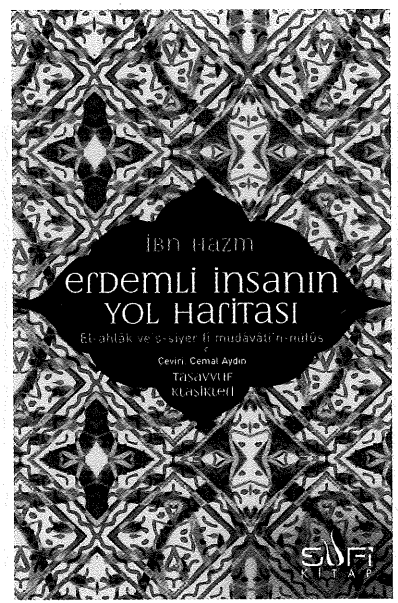
Eşrefoğlu Rûmî

Nefislerin Terbiyesi/ Müzekki'n-Nüfus, Anadolu evliyasının büyüklerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin duru bir Türkçeyle kaleme aldığı, bir nevi Müslüman şahsiyet eğitimi denilebilecek nefis terbiyesini bütün kavramlarıyla ele alan, seyr ü sülûk yollarında rehberlik eden pratik bir İslam ahlak kitabı. Yazıldığı 15. yüzyıldan bu yana Türk toplumunun iman ve ahlak anlayışına tesir eden *Müzekki'n-Nüfus*, günümüz insanının derunî açmazlarına da manevî merhem sunmaya devam ediyor.

Erdemli İnsanın Yol Haritası

İbn Hazm

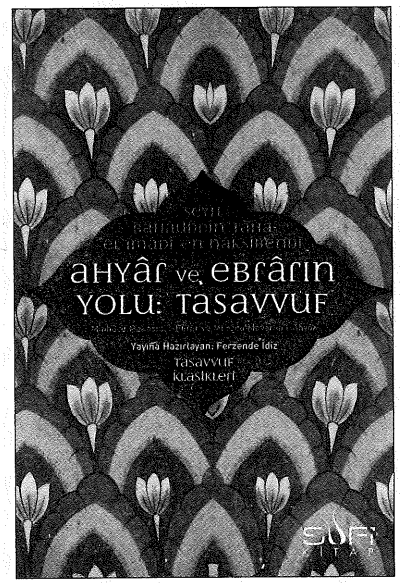
Ülkemizde daha ziyade *Güvercin Gerdanlığı* kitabıyla tanınan ve bilinen İbn Hazm, *Erdemli İnsanın Yol Haritası*'nda gencinden yaşlısına, öğrencisinden öğretmenine kadar herkesin ve her kesimin dikkate alması ve uygulaması gereken öğütlerde bulunuyor. İbn Hazm, Endülüs'te devletin karar merkezinde bir bakanın oğluyken, iç savaşta tüm varlığını ve mevkiini kaybetmiş, yoksulluğa düşmüş, ülkesini terk etmek zorunda kalmış, çok çile çekmiş bir ilim adamıdır. Onun için bu kitaptaki tespitler ve nasihatler, bire bir yaşanmışlıklara, ispatlanmış bilgi ve belgelere dayanıyor:

Kendi eksikliklerini başkalarından daha iyi görüp bilene ne mutlu!

Senin kusurlarını senin yüzüne vuran kişi, seninle dostluğunu devam ettirmek isteyendir.

AHYÂR VE EBRÂRIN YOLU: TASAVVUF

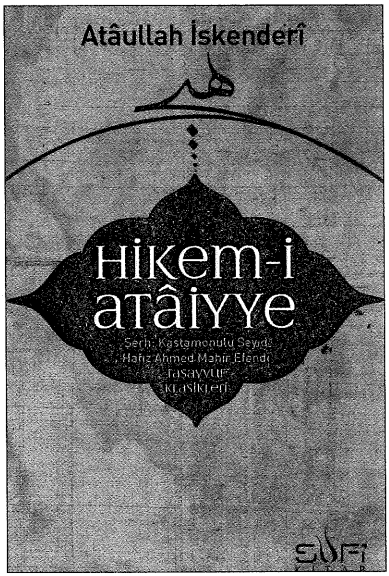
Şeyh Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî en-Nakşibendî

Anadolu coğrafyasının pek çok bölgesinde irşad faaliyetinde bulunan Nakşibendiyye'nin Hâlidiyye kolu tekke ve zaviyeleri, İslam düşünce ve kültür hayatında önemli yeri olan münevverler yetiştirmiştir. İşte bu kola mensup olup Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Kuzey Irak bölgesinde yaşamış Şeyh Bahâuddin Tâhâ b. Abdurrahmân el-İmâdî tarafından kaleme alınan ve orijinal adıyla kısaca *Minhâc* olarak bilinen *Ahyâr ve Ebrârın Yolu: Tasavvuf,* günümüze ulaşan tek el yazması nüshası üzerinden ilk kez Türkçeye tercüme edilen bir hal ilmi klasiğidir.

HİKEM-İ ATÂİYYE ŞERHİ

Kastamonulu Seyyid Hafız Ahmed Mahir

Büyük hakîmlerden Atâullah İskenderî Hazretleri'nin marifet ve hakikat taliplerine değerli öğütler içeren eşsiz eseri "El-Hikem" hakkında mutasavvıflar, "Namazda Kur'an'dan başka bir kitap okumak caiz olsaydı, Hikem okunurdu" dediler.

Hikem-i Atâiyye bugüne kadar 50'den fazla şerhe konu oldu, 4 kez İngilizceye, 2 kez Fransızcaya, 1 kez İspanyolcaya çevrildi. Büyük Mutasavvıf Atâullah İskenderî'nin 262 hikmetli sözü Merhum Âlim Ahmed Mahir'in açıklamaları ve Tahir Galip Seratlı'nın nitelikli çevirisiyle yayına hazırlandı.

ÂRİFLERİN SATRANCI

VUSLAT

Şeytan (100)	Azrail (99)	Mikail (98)	İbrahimî Mülkü (97)	Bekâbillâh (96)	Arş (95)	Muhammedî Mülk (94)	Cebrail (93)	İsrafil (92)	Gurur (91)
Âlem (81)	Ruh (82)	Lâhût (83)	Ceberût (84)	Fenâfillâh (Allah'ta Fani Olma) (85)	Nübüvvet (86)	Velayet (87)	Melekût (88)	Nâsût (89)	Şehadet (90)
Marifet (80)	Hakikat (79)	Cömertlik (Sehâ) (78)	İbadet Mülkü (Mülkü'l-ibâde) (77)	Şeyhte Fenâ (Fenâ fi'ş-şeyh) (76)	Varlıkta Fenâ (Fenâ fi'l-vücûd) (75)	Cennet (74)	En Büyük Toprak (Türâbu'l-a'zam) (73)	Tarikat (72)	Şeriat (71)
Hilim (61)	Mürşid-i Kâmil (62)	Zatî İtikat ('İtikâdü'z-zâtî) (63)	İyi Davranışlar (Ef'âlü'l-hasene) (64)	Bilgi Kesinliği (Yakîn) (65)	Ulvi Âlem (66)	Rıdvan (67)	Nefisle Mücadele (Cihâd) (68)	Bilgi (69)	İman (70)
Ateş (Nâr) (60)	Sevgi (Hubb) (59)	Dimağ (58)	Güzel Ahlak (Huluku'l-hasen) (57)	Ziynet (Zînet) (56)	Şecaat (55)	Rahatlık (54)	Su (Mâ) (53)	Toprak (Türâb) (52)	Riya (51)
Razı Olunan Emanet (Emânetü'l-merdıyye) (41)	Latif Ses (Savtu'l-latîf (42))	Keder (43)	Hakiki Aşk ('Işku'l-hakîkî) (44)	Harabeler (Harâbât) (45)	Mahv içinde Mahv (Mahvu fi'l-mahv) (46)	Kâmil Akıl (Aklu'l-kâmil) (47)	Tahkikat (48)	Mahzun Kalp (Kabu'l-hazîn) (49)	Allah Yolunda (Fî Sebîlillâh) (50)
İyi Arkadaşlık (Suhbetu't-tayyibe) (40)	Yoksullara Merhamet (Terahhumu'l-uryân) (39)	Amaçlanan Talep (Murâdu'l-matlûb) (38)	Acizlik (Acz) (37)	Dağ (Kurh) (36)	Gök (Cev) (35)	Kıskançlık (Hased) (34)	Allah Hakkında Bilgisizlik (Cehl) (33)	Hasta Akıl (Aklu's-sakîm) (32)	Çöl (Sahrâ) (31)
Bast (21)	Tamah (22)	Mecazi Aşk ('Işku'l-mecâzî) (23)	Hayret Denizi (Bahr) (24)	Kara (Arz) (25)	Korku (Havf) (26)	Allah Korkusu (Haşyet) (27)	Araf (28)	Hakk'a Dua (Du'âü'l-Hakk) (29)	Kötü Arkadaşlık (Suhbetu'r-redîe) (30)
Vesvese (Vesvâs) (20)	İkiyüzlülük (Nifak) (19)	Kötü Ahlak (Huluku's-seyyi') (18)	Pişmanlık (Hasret) (17)	Büyük Deniz (Baru'l-azîm) (16)	Yasaklar (Menâhî) (15)	Cehennem (14)	Kınanmış Davranışlar (Ef'âlü'z-zemîme) (13)	Hainlik (Hıyanet) (12)	Edepsizlik (Kalîlü'l-edeb) (11)
Yokluk (Adem) (1)	Varlık Doğumu (Vilâdetü'l-vücûd) (2)	Rıza Kapısı (Bâbu'r-rızâ) (3)	Şehvet (4)	Zillet (Mezellet) (5)	Yerin Dibi (Tahte's-serâ) (6)	Bilgisizlik (Cehâlet) (7)	Kin (Hıkd) (8)	Kötü Davranışlar (Ef'âlü's-seyyie) (9)	Sıkıntı (Mihnet) (10)

Levhada yer alan oklar, insanın manevi mertebeler boyunca ilerleyişini ve yükseliş yönlerini temsil eder. Buna karşılık kancalar, nefsî arzuların yol açtığı düşüşleri ifade eder. Bu nedenle yükselişler dereceler (deracât), düşüşler ise derekeler (derakât) olarak adlandırılır.

Manevî yolculuğun bir sonu yoktur. Kişi bulunduğu menzilin edebine riayet etmezse bulunduğu makam bile onun için bir tuzak hâline gelebilir. Öte yandan, en aşağı mertebelere düşmüş bir insan tövbe ile yeniden yükselişe geçebilir; çünkü Allah'ın rahmet kapısı her zaman açıktır.

Bu yönleriyle Ariflerin Satrancı, insana sürekli uyanıklığı, güzel ahlâkı, nefis muhasebesini ve ümidini yitirmeden yola devam etmeyi öğütleyen güçlü bir tasavvufî semboldür.